

СУЧАСНІСТЬ

Г. Кириченко: Варіації на вільну тему — О. Ізарський: Віктор і Ляля — О. Коверко: Поезії — Ю. Соловій: Думки з гущі неонових світел — С. Є. Лец: Нові незачісані думки — Д. Ребет: Володимир Сосюра — Матеріяли з України: З приводу процесу над Погружальським — І. Майстренко: Сторінки з історії КПУ — Критика і бібліографія — Огляди, нотатки

2 (50)

ЛЮТИЙ 1965

СУЧАСНІСТЬ

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО,
СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

2 (50)

ЛЮТИЙ 1965

РІК ВИДАННЯ П'ЯТИЙ

МЮНХЕН

Видає: Українське товариство закордонних студій

Р е д а к ц і я :

Іван Кошелівець (головний редактор), **Богдан Бойчук**, **Богдан Кравців**,
Кирило Митрович, **Роман Рахманний**, **Дарія Ребет**, **Володимир Стахів**.

Редакція не приймає статей, не підписаних автором. У справі незамовлених та неприйнятих статей не листується.

Редакція застерігає за собою право скорочувати статті і правити мову. Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди редакції.

Gemäß des Gesetzes über die Presse vom 3. Oktober 1949 (§ 8, Abs. 3) und gemäß der Verordnung zur Durchführung dieses Gesetzes vom 7. Februar 1950 wird mitgeteilt:

Herausgeber: Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.
München 2, Karlsplatz 8/III (Telephon: 59 46 67)
Bundesrepublik Deutschland

Geschäftsführer: Roman Tymkewycz

Druck: Buchdruckerei und Verlag «BIBLOS», G.m.b.H., München 13, Heßstr. 50-52

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

ГРИГОРІЙ КИРИЧЕНКО: **ВАРІЯЦІ НА ВІЛЬНУ ТЕМУ**

З низки «Десять поезій»

I

Учора теж доспілу втому яблук
Жбурляв мені гранітний грому тріск.
В нас на зорі трьохстопним тільки ямбом
У сосняку чаклує чорний дрізд,
І тихо скрізь: лиш мати тісто місяць,
Та серпень сливи трусить на поріг...
В нас часто-часто білолобий місяць
Зі мною спить під стогом до зорі.
Горбата іва вудить рибу в ставі,
Сховавши спину в золото коси.
В краплисту рань я тут відчув устами:
Тремтить, як серце, білий лист осик.
І брякне в дуба тугопругка зав'язь,
Як слово брякне в сповитку моім.
Ось тут з ліщин сопілку вирізав я,
Удосвіта виходив на поріг,
Гучну зорю щоб привітати. А потім
Бадьору воду пив з ясних криниць
І мчав у степ, де у тяжкому поті
На в'язь доріг проворний день кренився.
І завше тут вбирали спрагли очі
Цей здібний світ з його цнотливих лон.
І жаль мені, що присмерки вже сочить
Доспілий день в опуклу оболонь.
І клен одяг малинову сорочку,
Крізь положливі лози до Дніпра
В сухих руках несе зорю сорочу,
Несе і губить листя жовтий прах.
Я зупинивсь: зійти не можу з місця.
Дивлюсь — сідає сонце за Остер,
А біле колесо — з діброви місяць
У хату котить прямо через степ.

Майстерно котить. Гайда на леваду!
 Туркочуть там натужно голуби,
 А в золотавих зливах зорепаду
 Купають лосі очі голубі.
 А ген в лугах від Недри*) недалеко
 Білий курган пасеться, мов верблюд.
 Ти чуєш, земле, буйнокровна ненько,
 Тебе одну і маю і люблю...
 Хай повсякчас у медоповінь тут же
 Утішний дрізд клює калини пронця.
 Я слово це чистокриничне, дуже
 Віддам червоним хуртовинам сонця.
 Адже гарячі груди не остигли,
 Для злету мрій не варто зводить стель,
 Хоч, розірвавши серце на частини,
 Не кожний жолудь бучно проросте!

II

Навколо сонмише невиситних івалтів...
 Стирчать бетонні бункери будинків.
 Нуртує в спраглих присмерках асфальтів
 Обачний день. Мене в життя збудив він,
 І я броджу в чітких тунелях вулиць,
 В плянету йду по кратеру метро.
 Цікаво тут, та тільки серце мулить
 Дебелих верб розчахнуте нутро,
 Що проросло в черінь шляхів так ревно,
 Звилло для гайстра в космосі гніздо.
 Скрипить воно. І я, мабуть, даремно
 Забив у нього каменем гвіздок.
 Там, певно, теж так звабно, як торік,
 Бурчить бурчак, і йдуть тяжкі дощі,
 Там кволій клен на ножицях доріг
 Бурлацький чуб горнув мені до щік.
 Заможне сонце чинно чажло вдосвіта
 Таке виразне, повнозвучне і — одно.
 Скарлюченими пальцями і досі там
 Недремна мати білить полотно
 На вигоні. Така свята й звичайна.
 Вона давно вже тче, як батько зник...
 В чоло її прийшла зима гречана.
 По зморшках-борознах. І випав сніг.

*) Річка в південній частині Чернігівщини.

Я бачив там: над бородатим бором
У тлустий день до топки сонця сторч,
Надривно нудить невблаганний ворон
У прірві неба, мов болотний корч.
Проникне все ж — я так до цього прагну! —
В солоне слово кровний ґрунт і піт.
Отак солдат черствої праці спрагу
В своїй баклажці прагне утопити.
А поруч теж на плоских площах місто
Кладе каміння колоті окрайці.
Я заздрю тим, кого затиснув міцно
Важіль мети в жорстких лецатах праці.
Хто з серця геть нікчемний страх відчислив,
Громовним гроном сонячно дозрів,
І ланцюгом любови до Вітчизни
Прикув мене стражданнями до слів.
Щоб няньчив скрізь багатогранну користь
Чварливий вік. І криги скреслий хрумт
Будив над Бугом вайлуватий корінь
З долонь долин. І днів грядущий гурт,
У кровний ґрунт зронив щоб зерно вдячне,
Кристалом соли не проник у рану,
Бо клімат серця нам збагнути тяжче,
Ніж розкусить тривке ядро урану.*)

(«Зміна», ч. 7, 1964)

*) Про Григорія Кириченка та інші зразки його поезії див.: Іван Кошелівець, «Панорама найновішої літератури в УРСР» і «Сучасна література в УРСР».

П о в і с т ь

Jeder Mensch aber ist nicht nur er selbst, er ist auch einmaliger, ganz besonderer, in jedem Fall wichtiger, und merkwuerdiger Punkt, wo die Erscheinungen der Welt sich kreuzen, nur einmal so und nie wieder. Darum ist jedes Menschen Geschichte wichtig, ewig, goettlich, darum ist jeder Mensch, solange er irgend lebt und den Willen der Natur erfuehlt, wunderbar und jeder Aufmerksamkeit wuerdig. In jedem ist der Geist Gestalt geworden, in jedem leidet die Kreatur, in jedem wird ein Erloeser gekreuzigt.

... Das Leben jedes Menschen ist ein Weg zu sich selber hin, der Versuch eines Weges, die Andeutung eines Pfades. Kein Mensch ist jemals ganz und gar er selber gewesen; jeder strebt dennoch, es zu werden, einer dumpf, einer lichter, jeder wie er kann.

H. Hesse

1

Очі від щастя посміхалися й ніяковіли.

Та раптом Віктор холодно зиркнув. — На різнобарвні лишки світла у провулкові, на чіткі лінії пішоходу, на чорні труни вікон над пилом і споришем. Глянув, наче боячися сполохнути тонку гру на ніч визволеного з полону довілля. Потім узяв перев'язані жовтявим волокном, шворкою, томики кінчиками пальців лівої руки, а правою знайшов ключ від ще чужих йому дверей.

За плечима у нього вереснева ніч. Переломана біля Вікторових ніг вуличка розсипала свої дахи й садиби по горі. У долині під тополями заліг морок. Зміїлися тумани.

Юнак роззувся, присівши на раму витійкуватого крісла з прорваним дном і розмальованою леліями спинкою. Книжки поклав поруч, на важезний столик грибок: з сірою мармуровою дошкою в піщано-червоних розводах-в'юнах. Крім того, в закоркованому, як пляшка, коридорчикові від парадних дверей до кухні стояла ще замкнута масивна шафа з глибокою різьбою дверець й висіло кілька дрібних і зовсім манюсінських полицок на стіні. Спадщина татових приятелів. Виїжджаючи з Полтави до

дітей, вони відступили Лисенкам мешкання в будиночкові над кручею. Разом — і обов'язково — з найзаслуженішими меблями...

Потім, з ботинками й книжками в руках, в натягнутій на чоло кепі, Віктор, на босу ногу, пробирався через велику хату, між обіднім столом і ліжком батьків, до своєї кімнатки. По дорозі прислухався до сплячих і гнувся, — аж спіймав себе на думці про не в міру нещасний вираз свого обличчя... І в цю мить, перед своїми дверима, наткнувся на стілець з горою батькового одягу на бильці, спіткнувся об килимок і, дідько його знає куди, забив ногою його черевик.

Тато, як завжди, схопився з ліжка, засвітив. У білизні підтюпцем побіг до комода й тикав пальцем на годинника й кусав легко вихоплену з пачки цигарку. Заспана мама помовкувала і вночі. Наче не все розуміючи, дивилася поперед себе посоловілими очима. Не ворушилася. Не розтерла видавлені згортками подушки червоно-білі узори на скронях і щоках.

— Де можна до такої пори бути!? І про що можна в наш час говорити?! Адже ти вже трохи навчений...

Дійсно, Віктор щойно приходив до себе після страшного переляку: його приятеля й однолітка, хоч і жида, було виключено з робфаху за «зв'язки» з українськими студентами книголюбями й патріотами... Зустрічався він з ними у букініста, розмовляв на перервах у шкільних коридорах... Тепер Мотя мусив податися на Донбас...

Віктор, з хлопцями теж трохи знайомий, ціле літо чекав міліції, допиту й арешту. Боявся й досі, — замість трохи побагатіти. На новому мешканні йому припала кімнатка з кахльовою пічкою, з вікном у провулок. Можна було витягнути і в долину... Йому поставили татів стіл.

Батько давно вже попереджав про можливість дуже сумного кінця безконечних пасталакань з Мотею. Як тепер — про безсумнівно дивне товаришування з росіянкою Лялею. Ну, сусідка, книги... Все це добре. Але перш за все обережність. І школа.

*

Зеленаво-пляшковий абажур на карельському письмовому столі не міг приховати ясноти електричного світла в таку пізню пору: заблистіли суцільно скляні дверцята низенької шафи книжкової, — на ній портрет Короленка за працею, обережно засиніли схожі на хрестики квіти лінолу на підлозі вузького покою. Лямпа освітила простінок книг, вишикуваних і складених індуськими або старомехіканськими баштами-храмами на вишневих полицях. Загорівся нікель ліжка під полтавським килимом і копією картини Волкова «Микола Гоголь у Диканці слухає лірника». У зрізаному вуглі кімнати ожили кахлі, заблистів мідний душник.

Уночі настрої тонкий і проникливий. Вищуканий. Віктор

схилився над столом, а лампа не спускала очей з розгорнутої перед ним книги, розглядала зморшки на переніссі юнака й вкриті рідкими волосинками міжбрів'я, вслухалася в нечутно скандовані губами поезії і — уважна — зганяла зі сторінок опівночі принесених додому томів смішно довгі тіні пальців на стіну й стелю. Часом і нерішучої руки.

... Серед новинок — жодної української!!! Адже «Листи Василя Горленка до Панаса Мирного» Є. Рудинської — в оригіналі. Російські. Так ще недавно в нас писали: з українським постскриптумом...

Чому ж тоді дивуватися?! Що Ляля, донька українки-вчительки й росіянина, учиться у російській школі?!

Вікторова рука, мізинцем поміж брови, великим пальцем під праве вухо, лягла на чоло. — «Ранки вілли Саїд», розмови Поля Гзеля з Анатолем Франсом. Бульонський ліс. Париж... Крім того, усі три томи Шеллі в перекладі, як відомо, Бальмонта. Примірник, цілком напевне, ще ніким не читаний. І дістав його так несподівано дешево. Бачив у горбатого букініста «Літопис Самовидця»! — Такий щасливий день.

Уже за північ відбулося перетасування книг. Данилевський перебрався на полицю. П'ять томів листів Чехова, Лялин подарунок, стали у шафу. Трохи лишилося місця про запас. — На столі новини.

Віктор чув, тільки око не помічало, як у палаючих берегах сунув густою масою час. Повз нього... В небуття! Назавжди... А в кожній хвилині, тільки приглянься, у кожній миті буття помітно дрібку його разовости, неповторности...

Він вийняв зі столу свіжий зошит у твердій оправі й пачку обгорнутих аркушем чистого паперу списаних і густо покреслених пером сторінок. Треба нарешті переписати, виправити або знищити нотатки «переляканих тижнів». Треба знищити оцих свідків карбування речень, власне, відстоювання думок, почувань, спостережень і малюнків. Оці різнокаліберні, білі й кольорові, аркуші, смужки й клаптики паперу. Адже віриться, що гроза вже минула. Рука сміливо виводить густим атраментом: «Щоденник. Рік 1936. Місяць вересень».

Віктор, непомітно й свідомо, спостерігав себе. Особливо переродження своїх мрій, спочатку схожих на хмарки, у цілком ясні думки. І як вони, спершу самотні, настирливо впліталися волею в мереживо собі подібних і творили гнізда й плями. Як відлітала й душа мрії: залишалося завдання. Задум.

Віктор думав і шукав, разом з тим, слів. Вибирав щасливі початки й кінцівки. Завжди і скрізь. — Вночі й ранками у школі, влітку на узліссі або біля хижки в кукурудзі, за тичками хмелю, над репаною стежкою в синій степ, в хугу зимою й осінню сльоту. З'являлося перше речення і раптом усі дотеперішні плями

виявлялися помилковими. Не пасували до нього. Легко перебудоване, воно влягалось на папір назавжди. А початок другого здавався вже доброю кінцівкою цілого твору. Навіть безсумнівно... Натомість треба було взяти особливо старанно виписаний період з середини...

Перше речення — мостовий причілок. За ним, власне, дичавина... А вже так пізно!

— О, та це прірва, — розчаровано промимрив Віктор і встав з-за столу.

Розв'язав краватку, відгорнув штору, погасив світло.

*

Віктор ліг на край ліжка. Потім перекоотився по холодному простирадлі під стіну. Повернувся обличчям у свіжу подушку.

Згодом з темряви пробився блиск цинкового даху в долині. Зашаруділи тополі. Виглянув щойно направлений місток через яр. І мілка вода на пісках поміж кущів. Глибока тільки у брунатних глинищах.

До ранку метлялася по подушці смоляна чуприна. Чула, що місяць спинився по той бік даху й розглядав дімок, вишник, тополю біля брами, подвір'ячко, почорнілу під ринвою тирсу під сараєм. Бачила, як спицею повільного колеса вернуться довкола почухраної грозою тополі і місячні сяйва, і тіні.

Небо панувало над землею. Ніч.

2

Півтораповерховий будинок на високому підмуркові Віктор обходив з обох вулиць і потрапляв крізь навстіж відчинену браму на подвір'я. Він обминав білу, як і дім, веранду і повз мертвий водограй — до революції покійний господар плекав тут троянди — прямував до вікон. На запиленому карнизі над підвалом лежала тростинка: нею треба було телеграфувати про свій прихід.

Зимом Юганна Карлівна відповідала на це змовницьким стуком у шибку, а в теплу погоду — з'являлася у вікні і, незмінно бадьора, задириливо бадьора, питала: «Wie geht es?»

І, не чекаючи на відповідь, зникала. Доки юнак потрапляв на ганок, на веранду, Юганна Карлівна вже стояла в розкритих дверях — плетену хустку носила вона на плечах у морози і в спеку, здається, і розвесело прощалася з Лялею, а потім зразу бралася за Віктора. Наче конфетті, засипала його питаннями.

Щойно напередодні нового року Віктор запитав учительку про цю дівчину, про Лялю Сорокіну. Навмисне тільки про Лялю. Власне сам розповів, що Ляля впізнала його в бібліотеці й познайомила з своїми товаришками. З Любою. Усі з російської десятирічки.

Виявилося, що Лялю вона мало знає, що дівчина занедбала німецьку мову і їй, у десятій класі, загрозувало «незадовільно»... Йоганна Карлівна взялася їй допомогти. Натомість Любу Левінсон знала вона багато років. Від п'ятого року життя донечкою-одиначкою відомого в Полтаві лікаря опікувалася Емма Карлівна. Віктор зустрічав її у Йоганни Карлівни і, з гуртом дітлахів, на вулицях міста і в парках. Вражала доброта її все-розумючих очей. А можна було, знічев'я, й перелякатися: понадлюдського зросту, велетень жінка з червонощими й відвислими, як собачі вуха, щоками, білі ікла з-поміж дивно червоних, наче роз'ятрених, губів...

У шкільному віці Люба перейшла до Йоганни Карлівни. Отже кілька разів на тиждень і вона стукала в це вікно... Як і Віктор, кожного разу трохи лякалася у темному передпокої і в перегороджених дверима коридорчиках... Кілька разів на тиждень і вона сідала на цьому каштановому стільці з прив'язаною до бильця подушкою... Вона теж знала усі до одної книги німецькі у шафі й солідні-пресолідні словники під рукою Йоганни Карлівни... Стіл цей блискучий, присунутий поміж вікна, уся ця добротна Німеччина в мініятурі — звичний і Любі світ! Як і Вікторові — з дитинства...

— Вражаючі здібності! Рідкісна серйозність! — додала вчителька рішуче, переконано.

*

Наприкінці серпня повернулася з Криму Люба.

Ледве дочекавшись ранку, Ляля вибігла із свого подвір'я на стежку під старою акацією. Так кортіло побачити приятельку.

...Ляля отетеріла від несподіванки: у провулкові, біля будинку через дорогу, стояли розвантажені вози. Біля парадних дверей юрмилися і раптом зникли в мешканні дядьки в картузах, простоволосі. Деякі речі з вулиці проволокли просто на подвір'я і вже замикали ворота. А головне, — з пустої, здавалося, гарби видобував і складав перед грудьми книги купкою... Віктор!

Від несподіванки Ляля втратила голову й понеслася в дім знайомитися.

Увечері вона принесла вже бабусі своє вишивання... І забрала Віктора розглядати її книги. Єдину спадщину по матері. Лялин батько помер ще раніше: у в'язниці. Від сухот. У дівчини тільки на краєчкові пам'яті світився наче образ хворої матері. Та ще похорони, після яких життя її ні в чому не змінилося, навіть прояснилося. Опікувалася нею господиня мешкання — білоголова бабуся.

Як дівча, дрібненька бабуся була впертого характеру. Непохитна людина. Разом з Лялиною мамою вона записувала й видавала український фолкльор. Разом подруги мріяли про сцену... Лялина мати ще писала критику на українські вистави, хоч бу-

ла на всю Полтавщину, навіть на всю Україну відомим педагогом. І вивчала світову літературу. Найбільше французьку. Напередодні вибуху війни вона їздила до Парижу на розмови з Роменом Ролляном. Листувалася з ним і з Рабіндранатом Тагором.

Вражена Вікторовою забудькуватістю, Ляля відразу запитала, чи пам'ятає він їхню зустріч і розмову в бібліотеці й на цьому ось подвір'ї в провулкові. Юнак пам'ятав. Звичайно. І ліпше, ніж дівчина могла собі уявити.

... У черзі до бібліотечного прилавку стояв він з Мотею, нерозлучні приятелі. Кілька кроків спереду — гурт дівчат. Чути було Лялин сміх. Проглядало стурбоване обличчя Люби. Її палаючі очі, звабливі губи... Вона безсумнівно ніяковіла. Але перемогала свою ніяковість і сміялася над нею, над самою собою, над повінно почуттів зимовим вечором.

Раптом Ляля підійшла до Віктора, за нею, не зовсім рішуче, не дуже твердо, і Люба.

— Давайте познайомимося! — сказала вона просто. — Це моя подруга Люба.

— Люба Левінсон.

— Віктор. Віктор Лисенко. Мій друг Мотя Меєрович!

— Люба Левінсон, Мотя Меєрович!!! — який порядок... Абетка! Звучить! — пожартував Віктор.

— Поезія! Ні, поетика... — лементувала Ляля.

— «Белеет парус одинокий»? Катаєв?.. — і Люба взяла з Вікторових рук щойно знайдену серед новинок книгу. — Не поступитесь?.. Я дуже хочу...

— Прощу, прошу, я маю досить... Не знаю навіщо беру. Бо Катаєв...

Біло мармуровими сходами банку царського часу, тепер книгозбірні, спускалися гуртом.

Тяжко відчинилися чавун-двері.

Хуга розійшлася не на жарг. Весело було, та не до розмов. Руки хапалися за руки. Перехоплював слова вітер.

Такі звичайно-незвичайні вечори згадуються ціле життя.

Ляля пам'ятала зимову пригоду до дрібниць. З безліччю дійсних і вигаданих подробиць. Вона розмалювала її наче картину: безконечність відтінків найтонших і найнесподіваніших, найдивніших сполук фарби, веселками плями і плямочки, подекуди гострі риси олівця, сміх... Жаль було Лялі, що нікого було проводити додому — хотілося топтати замети. У рожевому домі біля косяголу попрощалися з Любою і її сусідкою. Залишилися втроях: Ляля, Віктор і Мотя. Білий провулок. Білі брови куцисті над волохатими вікнами й дверима. Стежка білого моху на репаному телеграфному стовпові. Потім — глибокий сніг на стежці до Лялиного подвір'я. Скрипучі крила вікової акації над урвищем. У скляних рамках — сніжні шибки веранди впродовж

здавна занехаяного дому. Дивний будинок: важка площа даху сягає ледве не до землі: аж на веранду.

Ляля шулилася і жмурилася, захищалася рукою, проте бачила все добре. Пам'ятала, як щасливо, наче закоханий, посміхався Віктор. На ньому було пальто по коліна й застебнута на підборідді шкіряна летунка. Любий Мотя то сякався і все тикав собі під ніс рукав куцої ватянки, то поправляв окуляри задубілими руками. Все, характерне для глухуватих людей, відвертав головою: що? як? чому?

Тепер Ляля нагадала Вікторові зимовий вечір напередодні Нового року. Біля старої акації на зеленкувато-жовтяному подвір'ї перекривляла до кісток промерзлого Мотю, сміялася, маніжилася.

Але Віктор не зрадив своєї таємниці. Не розповів про вечір з Любою насамоті. Ревно беріг спогад про нього . . .

*

Люба Левінсон зайшла до Віктора в школу. Точно під час великої перерви.

У коридорі Віктор і Льока жували бутерброди, коли у дверях від парадного входу з'явилася Люба . . . Високі ґумові боти, чорне бобринкове пальто, а на голові, схожа на Вікторову летунку, ху-тряна шапочка, — обтягнула підборіддя і щоки.

Люба, короткозора, зморщилася, одягла окуляри й переможно глянула вздовж коридору. І зупинила кучерявого хлопчика в лещетарських штанах . . .

В окулярах очі її стали величезними: розчулена чудо-чорнота. Палахкотіли щоки. Ледви стримувалися від посмішки губи.

Нагородою за її героїство було тільки одне Вікторове слово. Проте в ньому було багато змістів.

— Люба! . .

Наступної п'ятниці зустрілися в читальній залі на Келлінському проспекті.

Люба, як і попереджала, прийшла пізно, біля восьмої. Вікторові уже набридло заглядати у вікна, в садок і через вкритий зеленою бляхою жовтий мур або крізь ґратовані в ньому про-світи, набридло виходити «постояти» на сходах. У залі плесами сяяло світло. Кілька столів пустувало, нудилися стільці.

— Віктор! . . Я так пізно . . .

— Та я ж все одно читав! Немає про що й говорити! . .

Доки Віктор здавав книги, Люба переписала Катаєва на його ім'я: Люба полагоджувала його справи! Диво . . .

На широчезному проспекті — різдво: ліс і місяць. За ґратами вибагливого парканчика перед білим палацом книгозбірні — гранчасті з боків клямби злежаного й шорсткого, і свіжого снігу, найдобрішого.

Пішли геть від засвічених вікон міста.

Понад парканом садка Івана Франка сніг лежав мармуровою

плитою. По коліна. Розкуйовджений, податливий — тільки посеред каштанової алеї, на дорозі до виставленого, як фортеця, посеред гори, над долиною Ворскла, інституту. У свій час інституту для шляхетних дівчат Полтавщини.

Обабіч брами, за зеленими списками огорожі, чатували важезні й суворі кордегарії — сторожки. Тіні від них гострими викройками лежали на світлові галявин на подвір'ї. Твердою лінією став посеред місячного поля дах.

Повертати поволі додому, до міста? Чи слідами від полозків звернути праворуч і піти з гори, в глибоку долину бічну, до Нижніх Млинів?!

В долині, зразу над шляхом, знялася гора до половини неба, — край високорівні над містом і лутами. На ній самотні садиби й сади під хмарами, кренделі й вінки куштів, зачачені морозом криниці й ковбані у трав'яних рамках, джерела й вимерзлі струмки, осокори й тополі попід хатами, берези й липи на просторі, переліски, гайки і діброви в лощинах і на горбах. Ліворуч від шляху — низька рівнина. Вдалині посадки над рікою, а поблизу, понад сільцем, ліс.

Люба озброїлася окулярами. Потім рукавичкою посадила їх твердо на перенісся. Розглядала околицю. Перші парканчики, дротяні огорожі посеред луків.

— Нижні Млини, — сказала спокійно й іронічно.

— Вірний шлях на Зінці, — відповів Віктор. — За Нижніми — місточки з острова й на острів, кілька верст гарним лісом...

Віктор любувався дівчиною: її розсудливими, навіть млявими рухами, гарними в іронічному зламі губами, вогнищами очей. Вона свідомо дозволяла собі отакі от дурниці...

Брати гору було тяжко: глибокий сніг. Часто зупинялися. А ніч не яснішала. Глибока долина від міста ледве сіріла. Сяяли тільки стрімкі схили та мерехтіла спина, сіра й шерехата, опуклої, як куля, гори над в'юнкою дорогою. Спало село й міська околиця.

Посеред гори простояли довго. Пустеля. Морок з усіх кінців світу... Люба обережно сперлася об Віктора, — перепочити. І забула про зиму. Віктор глянув у очі. Здалося, що з них посипляться чорні сльози, як терен, як сливи... Тоді вони просвітліють...

Віктор нагнув голову й зачепив Любину шапочку своєю пілотною. Потім носом торкнувся носа, губами — ямочку, краєчок губ, губи... Губа відповіла. І ніжно дуже, гаряче. Ще раз і раз. Багато разів.

На горі, неподалік починалися паркани інституту й дитячої лікарні, повернулися й глянули: озія космічна! Мерехт, мла і сон. Люба стояла за Віктором. Плечем торкалася плеча.

У місті ще вечір. Світилися вікна.

Ішли радісні. По черзі хапали пущену маятником руку. Сміялися.

А прощалися нашвидку. Біля дверей Любиного будинку. Віктор приклав руку до Любиної шиї. Чути було серце.

Найменше тепер пасував би поцілунок. Не хотіла його Люба. Не думав відразу розміняти перший поцілунок і Віктор. Хотілося... побути з ним насамоті, пережити все знову... Перше побачення і перший поцілунок...

Про це не знала Ляля. Не підозривала.

3

Віктор не вірив своїм очам. А в голові тьожкали блискавки. У Лялиних шафах були зібрані всі відомі й усі досі не відкриті ним плянети і навіть дрібні метеорити всесвіту! Дочиста визбрані зірки Чумацького Шляху... Звичайно, Росія і Франція, Німеччина й Італія, Еспанія й Англія... Індія, араби, перси... Грузія... А найголовніше — Скандінавія.

Що здивувало, — багато України! В очі кинувся зруб могутніх томів Костомарова. На нижній полиці крайньої шафи під стіною перегороженого параваном на коридор і на кухню темного передпокою. Українське минуле в палітурках.

Від дверей до Лялиної кімнати починаючи, книжкові шафи творили суцільний мур. Під стелю полотаними поверхками і зсувами гніздилися на них... книжки, звичайно, і річніки журналів.

Двері праворуч від входу — до Лялі. Прямо — до «баби». За вишиванням або куняючи сиділа у шезльонтові бабуся. Із дня на день. Святами вона перечитувала видруковані на машинці й переплетені лекції професора Антоновича з історії України... У хаті з маленькими віконечками в долину й на гору поніміли меблі на густо полущеній підлозі, спали килимки понад ліжком і диваном, біля чорного роаяля. Тільки Ляля після школи лусне дверима й прибіжить до бабусі перекусити.

У Лялиній кімнаті затишно.

У куті — ліжко. Письмовий столик перед вікном. І дві шафи книжок. Чорна й низенька біля столу. Біля дверей — на всю стіну. Як буфет. Червоне дерево.

Такий гість у Лялі! Ляля не може помовчати. Адже вона думає так, як Віктор, або не так, як Віктор... В обох випадках, мов хвиля, здіймає її, тріпоче її. Часто вона не знає, що сказати, але вже каже... На видноколі свідомости народжується ясна риска. За мить зійде сонце — слово... Нехай поблизне, важке, грубезне. Але дано початок! Сказано! Адже люди відчувають випадковість слова. Розуміють його тільки як поштовх до поновного думання, як збуджувач...

Це перша розмова з Лялею, а як обгортається вона полум'яними язиками розтривоженої пристраси! Зрідка тільки пахкає вона і наче затихає: Віктор і Ляля ніяково й підозріло поглядають одне на одного. Чи не обпекло кого?!

Ні, не попекло! Найнепринадніша правда для них — правда. А взаємодовір'я у них інстинктове. Глибше від розуму.

Обом їм принадний смак нищівної самокритики і навіть прилюдне копірвання у власній душі. А також смак мрійливих плянувань вголос. Часом розмова їхня ставала схожою на змову проти всього світопорядку. І на обопільну угоду.

... Віктор лютує! — Щоб його не перебивали більше... І він запопадливо пояснює свій власний погляд на справу. Звичайно, він терпіти не може міжлюдських відносин у наш час. Та й коли ж вони були стерпними? ! Коли це панувало на світі право? ! Люди вигадують. Підсолджують. Зокрема в літературі. А все малярство світове? ! Полуду, полуду... Люди іншим жили, інакше! І як все це гидко!..

Ляля знову не втерпіла: бо коли вона тільки слухає, їхні «я» розлучені, коли й вона галасує — злиті. Хотілося в ім'я майбутнього уявити собі нарешті закони людського буття й співжиття, хотілося перебудувати людську мораль докорінно, а тоді вже обдумати й підвалини обновленого мистецтва!..

Віктор ясно відчував потребу звузити розмову до однієї теми, принаймні до кількох споріднених. Він хотів підсумувати сказане, а не мліти. Йому треба було практичних висновків для щоденного вжитку. Щоб рости. Щоб життя було цілеспрямоване і чисте. Щоб виправдати свої мрії й... оце красномовство!

Ляля як дурень з торбою, носилася з думкою, що, мов, треба тільки хотіти добра й розквіту людства, щоб світ обновився... І кричала, що революція, Жовтень, — зоря людства, що нове покоління перебудує всесвіт... Настане щастя на землі...

Віктор підійшов до Лялі. По-братерському щиро й просто поклав свої руки їй на плечі. Примусив сісти на ліжко. Взяв її за підборіддя й заглянув у розгойдані хвилі прорізаних блискавками очей.

У хаті замішання: несподівана тиша, несподівані думки. «Справді, що це я верзу? Чого розкричалася, галасую? !»

Збентежений і червоний, Віктор відійшов від Лялі й став біля вікна на вузьку й непривітну веранду з косою підлогою й повибиваними шибками. Брав зі столика на прямих і тендітних, як у лошати, ніжках скляне причандалля до письма: преспал'є з підбитим зеленою промокаткою животом в атраментових ієрогліфах, скляні й крем'яні ручки в розмальованій барвінковим квітом посудині. Обійшов стіл і довго розглядав один під одним повішені понад лутками вікна портрети Тагора й Ролляна, з другого боку — Шопена й Чайковського. В масивних чорних рамах. Блиск...

Ляля сіла на стільчик, зігнулася. Плечиста, невчоверна. Спина дугою. Руки на скронях, пальці в рижуватому волоссі.

О, Віктор любить їх. Звук любити — і Тагора, і Ролліана, і Шопена, і Чайковського. Проте він перед своїм столом радо бачив би Гете і Шевченка, Бетговена й Лисенка. Бо так, як у Лялі, виходить занадто «взагалі гарно», прекраснодушно. А його «експозиція» цілеспрямована, значна. У ній — світова культура й Україна. Україна з Європою...

Батьківщина й світовий геній! Мудрий поет Гете. Завзятий творець у трагічній боротьбі — Бетговен... Золота легенда про Гете з дитячих років являлася Вікторові в образі райських садів. А про Бетговена — баталій нескінчимої війни. З вогнем, димом, кров'ю і тихими ночами, журую... І лев'ячими світанками... Наполеон і Бетговен, одним словом.

— Скажіть мені, Лялю, — юнак раптом повернувся в кімнату, — вам би непривітно стало в хаті без росіян? ! Без Чайковського? Скажіть мені, Лялю, Україна і для вас — вишивана сорочка та жалібна пісня? ! Вам прикро...

— Вікторе... Є дві Росії: та, що нищить, і та, що пише, що прагне...

— Думка не оригінальна. Наш сусіда й чесна людина Короленко теж соромився називати Росію батьківщиною. В нору заховався — російська література його батьківщина... Література — батьківщина!.. Дивне тільки, адже був мудрим чоловіком. Але це все, Лялю, брак мужности!

— Я не знаю Росії. Боюся, що й України теж, Вікторе... Після школи поїду до Москви. Вивчатиму історію.

— Ви не знаєте Росії? ! А революція? А теперішня розправа голодом? ! Це не Росія? !

— Революція?.. Та це вже тільки «мозкування». Не те кажу... Не мозкування, а минуле. Чи люблю Україну?..

Здавалося, що Ляля душиться. І говорила суперечливо. Від «звичайних» думок і почувань відвертав її голод на Україні. В Росії голоду не було...

— Мій тато ненавидів Україну. Не сорочки, не пісні, звичайно. А мама любила... Я ж не знаю, я болю душею...

Готова розплакатися, вона тихенько і боязко повернулася й витягла пальцями спітнілої і холодної руки носову хустку з кучої в'язаної кофточки, з обшитої шовком кишеньки. Промокнула водянисто зеленкуваті очі й міцно схопила під ніздрі й так фіолетно червонуватий, наче з морозу, пухкий ніс.

Віктор так різко повернувся до неї, що Ляля не знала більше його намірів. Йй здалося, що ось він вийде зараз і в кімнаті стане порожньо.

Ляля глитала сльози. Міцно закусила губу. Просто рідкісно

негарну, чітко окреслену перехрестями зморщок від країв рота й складками від носа під щоки, мавпячу губу.

У Вікторовому «ну...у» вона прочула вже розуміння всієї складності її становища. І зовсім раптом він став Лялі до болю близьким, рідним, єдиним. Разом з його муками, разом з його тугою за щасливою і могутньою Україною. Разом з його поривом до справедливості на плянеті, на Землі...

Лялі не вистачає повітря. А Віктор помалу веде рукою по її волоссі. Нагинається і кладе, наче в безсиллі, чоло на барвні пасма її зачіски.

— Історії вас у Москві навчать... Щоправда і в Києві також... А на Україну глянути збоку добре. Піде на користь. Невже не завабить, не заблищить?! — закінчив Віктор. — Вибачте!

*

— От дурниці! Та який з вас грубіян! Та ви ж — як дівчинка. Такий ніжний і соромливий, — каже Ляля пошепки, щоб не чути було кризь відчинені вже нею двері в передпокій. Зупинилася і дивиться на його чоло, на корінці чорного волосся на перенісці, у квітучу синяву очей.

Через кілька хвилин вона повернулася до кімнати з цукерницею і чайником у руках. Енергійно ступала могутніми, здавалося, в тісних туфлях, костистими ногами. Хода у неї дивно вигиниста, манірна. Обличчя — радісне.

«Дійсно, як маленька дівчинка...» — думає Віктор. З дитинства такий. А ввижався йому інший образ. Інше поводження, особливо з жінками. Стільки говорилося на цю тему з Мотею!.. Днями й ночами... Подобалася англійська коректність, чисто аристократична стриманість. Холодна мова, слова крижинки. Точність... Замість галасування й вимахування руками.

Про крайню коректність і кам'яну витримку думав Віктор, глибоко, під стіну, всідаючись на застелене дівоче ліжко. Поруч щасливої Лялі.

— Іж, — казала вона, подаючи тарелю з печивом, — візьми. Нічого не вартий у таку годину гордий Альбїон.

4

Притьма обжився Віктор у Полтаві. Адже це його місто. Тут він народився. Родичі гніздами живуть довкола.

Не дарма на сонгородській станції у день від'їзду Вікторові привиділося, наче земля під потягом тріснула і, помалу заломуючись, рухнула на містечко. Цілу дорогу до Полтави йому здавалося, що верстви й гони землі сипалися на Сонгород, як у яму, на домовину. Без розбору: з телеграфними стовпами і дротами,

з селами, садами, перелісками. Навіть і небо непомітно сунуло до тієї прірви.

А в Полтаві стояла ніч. Твердінь землі й небес. Порядок.

У Полтаві — парада із дня в день: будівлі, тінисті і соняшні панелі, травники, вежі церков, парки, пам'ятники. Під білим тризубом балькончиків театру Гоголя зелені сквери за дротяними огорожами. Липина від Малопетровської, стрункі чорні стовбурці й гілля парасолями — від Пушкінської. Пісок в алеях. Водограї.

На Олександрівській сяяла біла дзвіниця Стрітенської церкви.

У неділю Вікторові довелося пройти з татом Стрітенською вулицею аж до Кобищанів, за міст. Праворуч від тяжезних брил пішоходу, за зеленими списками в царських мурах, стояли білі фортеці Богоугодного заведення, лікарні, за ними проглядали парк і, над ярмом, сад з парниками; ліворуч, один-в-один, каштани над вимощеною каменем канавою. Через вулицю приземисті особняки, рожевий дім лікарів і костюл під зеленим дахом. Серед ранкової тиші — басистий орган... Самотній, самотній. А тріумфовав і погрожував.

Уже наприкінці червня, після закінчення навчання в школі, Віктор і Льока потрапили до незнайомої околиці Полтави. До батькових родичів Комарецьких.

Тато тримав Льоку за руку. Віктор — козакував. Він бував уже тут недалеко. У білому дімкові Сьоми Крижанського. На Дворянській. Перебирав книжки в сараї. І за безцінок купив тоді жовтенький томик Твена: «Том Соер». З чорними ілюстраціями пером. Дав трохи грошей і зобов'язався віддавати Сьомі сніданки. Тільки два тижні. До Манастирської він ще не доходив. Тепер вибіг до обнесеного рубчатим парканчиком рогу й глянув: безлюдна вулиця, видно, в долину, старі акації. А повернувся до міста, саме роз'ятрилося й китіло небо, у ньому плавало розжарене сонце. Серед дубів червоніла кірха, палахкотіло жовто-зелене крило, тато сказав Дворянської, гімназії, — педагогічного інституту. Серед чорних стовбурищ дерев — цементова стежка до готичних дверей. Викройка вежі й храму з червоної цегли. Цеглина до цеглини у височінь. А прорізи стрільчастих вітражів білі. Ліс по-нічному супився й на сонці. І полюсував траву тінями. А церква німецька, разом з небесами, — аж курилася. На заході. Спала вже на сході. Разом з деревами, тінню лягла на вулицю.

Місто було тут чуже. Навіть страшне. Час, здалося, пізній. Наче місто в місті...

Тато погодився. Сказав, що так воно й є. Що у кожному місті — безліч міст. Що у містах-велетнях близькі люди не зустрічаються роками. Пишуть один одному листи... Особливо під старість люди живуть так, що не виходять із своїх дільниць, на-

віль будинків і мешкань... Тим часом міст у великому місті стає більше, ніж будинків.

Так уголок роздумував тато. Згодом показав рукою на Архирейську вулицю і розповів про білий палац гетьмана Розумовського. З усіх боків проглядав він з-поміж верхів'яття парку. І монументальна будова, і в'язанка бань козацької церкви дерев'яної. Вздовж Манастирської вулиці ще міцно стояв гетьманський мур з черепичним дашком. Через нього в розкраяний долиною гетьманський сад заглядали з-понад пішохода старі полтавські каштани.

Гетьманське все, не архирейське.

Давниною дмухнув на Віктора тинковий дім Комарецьких, бабусі Олександри Іванівни й хворої тітки Ольги. Боком стояв він до вулиці і крізь моложаві тополі день і ніч виглядав на Воздвиженський монастир на вершкові гори над Полтавою. Молодими здалися тільки навіки наблещені двері різьблені. Поміж колонами веранди. Зате так сумували парні, широчезні вікна: подвійною тінню затягнули їх і вечір, і піддашся.

Заріс бур'яном гарний рівнобіжник подвір'я. Здичавів насаджений Василем Юхимовичем, учителем дворянської гімназії, сад.

*

Василь Юхимович — присадкуватий блондин. Вродливий купець у відмундурі? Церковний староста, соборний дякон з гарними руками? ! Борозни напощеної соломи, зачісані за уха й на потилицю. Проділ посеред голови. Чубаті брови. Суворі сині очі. Тонкий ніс. Повні губи — у рудому морі вусів і бороди лопатою — острів.

Він терпіти не міг зайвих слів, «разглагольствія». Ні вдома, ні в гімназії. А любив самоту. Додому повертався не людним боком вулиці понад будинками, а попід гетьманським муром, під каштанами. Звідси, крім того, з цього боку, він найшвидше помічав дах свого будинку посеред гори. І намісто юних топольок. Зимом доводилося ниркати попід віконню: сніг на гетьманському боці вулиці лежав до весни незайманий. Отже треба було вітатися з сусідами. Зустрічатися із знайомими. Навіть учителі й гімназисти в'язли по дорозі. Треба було слухати і щось відповідати. Фу!

Вдома Комарецький працював у своїй бібліотеці до півночі. Відпочивав у садкові. Звичайне міське дворище довкола будинку з гоголівськими колонами й верандою на два східці над землею він перетворив у зразкове квітництво. За шланками парканчика над стежкою від вулиці й довкола хати — ставок цвіту. Сотні гатунків троянд.

Діти батька уникали: Василь Юхимович жив на іншій плянеті...

Замолоду його вабили українофіли і Драгоманов. Йому вви-

жалася весна... народу, України. Проте з роками... Василь Юхимович зрозумів мудрість Гоголя...

Українство? Спротив імперії? ! Що за мізерія! І гірко, і смішно... Мрійники, партачі життя. Бо Україна вже стала здобутком археології. Ось що таке Україна. Вимирає мова: міські закомірки, села. Жодного майбутнього. Жодних сумнівів...

Комарецький складав словник «Слова о полку Ігореві» і творів Шевченка. Визбирував «Кобзарі» й першодруки Гоголя.

Крім дружини, звичайно, ніхто не знав про «археологічні заняття» вчителя дворянської гімназії. Ніхто навіть не здогадувався... І підозрівати не мусіли — діти... Хай вони ростуть росіянами! Хай їх шлях життєвий буде рівним і щасливим! Без мук сумління, без духових криз.

Комарецькі жили в достаткові. Старанно виховували дітей. Ольга, мовник, і Лена, історик, історик України, встигли закінчити Бестужевські курси в Петербурзі. Юра вчився у Києві.

Вікторова мати, тоді підліток, учениця, на ціле життя запам'ятала день приїзду Комарецьких у гості до Сонгорода. До діда. Як по дорозі з Криму додому, до Полтави, висипали на перон... На дівчатах зручні сукні й брилі з яскравими биндами. Юра, єдиний син, у той рік закінчив гімназію й збирався до Києва на медичний факультет, у солом'яному капелюсі з чорною облямівкою. Синьоокий джентлмен. Насправді — перш за все веселун.

Ліна, Вікторова мати, дрібненька дівчинка, скакала в той день, наче коза. Від щастя.

Разом з дідом і бабою, разом з гостями й родичами, статечно гуляли сонгородським парком. А під вечір молодь опинилася за Орчиком у лісі. Через річку перебралися до Старого Сонгорода. Вночі, як циганським табором, мандрували чужим селом. Приглядалися. Любувалися і дивувалися.

...Через рік уже ніхто на світі не заздрив родині Комарецьких...

У ніч після повороту Юри з Києва кінна жандармерія оточила дім на Манастирській. Але у нього нічого не знайшли — його «україністику» розібрав гурт полтавських дівчат і хлопців зразу на станції. А трус у батьковому кабінеті...

Шафи забороненої літератури, комплекти закордонних журналів...

Юра до ранку простояв у білизні посеред вітальні струнко. Забув про жандармів. Юра боявся тільки батька. І за батька...

Ранком на Манастирську вулицю прийшла відвічна ніч: до знепритомнілого студента прийшов лікар.

— Чорна хвороба, — сказав він коротко. — Жодної надії... Проте у Києві Юра провчився ще рік.

У червні повернувся до Полтави. Здавалося — цілком здо-

ровий. Його зустрів на двірці батько. До нестями змарнілий і сухий Василь Юхимович. Сивий, очі розпливлися.

Це був Юрин кінець: наймолодша сестра Галя, гімназистка, вже місяць лежала на цвинтарі... Скороплинні сухоти після прогулянки лісом і луками наприкінці квітня... Сніп квітів приніс додому і довго розставляла налиті дощовою водою вази...

У голодний двадцять перший рік їздили на хутори, на села за хлібом. Привезли — тифу. Лена, чорноволоса дівчина з дивно ніжним обличчям і тендітними руками, вже не встала більше. Василь Юхимович прожив ще п'ять років. Йому снилася смерть дітей, світанок і відразу ніч на Україні, поколота дивними кордонами Європа. Смерть прийшла на вулиці: під гетьманським муром знайшли його, під каштанами.

Батьків «археологічний» словник докінчила Ольга. Саме у рік смерті — своєї і мільйонів голодних на Україні. У тридцять третьому... Наче у домовину, у власну, поклала тітка Ольга щойно закінчений словник на дно шухляди, на дно родинної комоди. Знала, звичайно, — навіки.

*

Олександрі Іванівні й тітці Олі залишена в домі кімнатка — від садка. Вхід збоку: кам'яний східець і присадкуваті дверцята на пружині. Порожній передпокійчик з дверима в глибину будинку і, ліворуч, до Комарецьких. Вікно в бур'ян, на черешні. Мертвотність.

Наче боялися людей побудити, так раз і вдруге постукав у двері тато. Таємниче. Вони трохи прочинилися. Потім — на всю широчінь.

У сутінкові кімнати посміхалася Олександра Іванівна, забрехала і важка. Викручена в суглобах червоно-рожева рука сперта на сухий-сухий костурець. Гумовий наконечник на кінці, від підлоги. Подала гостям ліву руку. Засвітила газову лампу на столі.

Тато взяв синів за руки й підвів до тітки Ольги. У темному куті хати стояли нікльовані ліжка жінок, — хворої під стіною. Нічний столик, заляпаний стеарином свічник, хвостик гноту й сірники, килимок квітчастий під ногами.

Русяве, а давно посивіле волосся у тітки Ольги. Замучене обличчя, — жовтява в білих тінях шкіри... Страшні руки, кістки-пальці. Вицвілий шовк очей.

Тато нагнувся й поцілував її в губи, у щоку.

— Ну, давай, давай познайомимось! — сказала вона до Льоки. Обличчя її несподівано зашарілося, заблестіли очі. Ще не вірячи собі, вона посадила дитину на ліжку й обцілувала головку в одну мить.

— А це Віктор. Герой. Лупцював пів Сонгорода. Тепер міський хлопчик. І запопадливий читач... Також комерсант — здає в крамницю пляшки, відстуває сніданки за книжки...

Сміючись, тітка Ольга заграбастала й потягнула у лігво також Віктора. Дрібненько й без розбору дзьобала хлопчикове обличчя і чуприну. Віктор теж сміявся, але помітив і жовті зморшки, і білі заори шкіри, і залишки синюватих губів тітки Олі. І мертві вуха.

Олександра Іванівна — мила, але прохолодна. Вона говорила з гостями, хоч розмову знала наперед. І приглядалася ще раз до маленьких людей.

Після чаю — тьотя Ольга до столу не вставала — Віктор і Льока довго розглядали альбоми. Окремий, наполовину виповнений, — український театр: гуртки артистів в українському вбранні. — Плахти, шаравари, свитки, смушкові шапки, жіночі чобітки, сорочки. Портрети. І фотографії театрів. Проте більшість — пам'ятки закордонних подорожей тітки: Італія, Франція, а найбільше Швейцарія і Німеччина.

Тітка Оля не встигала розповісти Вікторові про міста, собори, бібліотеки, театри, гори, парки і ріки Європи, а Льока вже протягав до неї свою картку...

— Це гора в Альпах «Ватцман». Це німецьке місто Берхтесгаден. Це мюнхенська опера, театр... Це Зальцбург... Так, стара фортеця... Як зветься? Пассав. Ріка: Дунай. Головна вулиця міста Мюнхену. Дуже гарна... Між будинками, так, але церква... Килим, goblen у палаці, місто Вюрцбург. Теж у Баварії. Той самий палац, з іншого боку. І це. І це. Дійсно пам'ятник, і дійсно серед води, серед озера... Це Мюнхен, а це і це, і це, і це — Париж. Собор Паризької Богоматері. О, так, так, Гюго, от правильно, от молодець! У цьому будинкові народився Моцарт. Ти не знаєш, хто такий Моцарт?!

На прощання тітка Ольга тулилася до хлопчиків і хвалила Віктора за намір вивчати мови. Вона зразу розшукала адресу своєї колишньої вчительки, згодом співробітниці Йоганни Карлівни Кенігсберг. Знайшла адресу — їй було написано цілого листа — і Наталії Олександрівни Лісовської, довголітнього секретаря жіночих курсів Бестужева-Рюміна у Петербурзі. Французька мова була для неї рідною.

Потім тітка Ольга попрохала подати з етажерки книжку... і подарувала її Вікторові. Книжку й оксамитну закладку з олив'яними важельцями на кінцях.

— Це тобі на згадку. «Кобзар». Дуже старе видання, звикнути до нього треба. А дістати його тепер ніде не можна. Тому не згуби, бережи!

Книжку подарувала і Льоці.

*

Під час розмови з тіткою Олею Віктор уперше в житті подумав про мур між Україною і Росією. Про такий, як китайський... Щоб люди їздили на Захід. Щоб позбутися Соловків і Сибіру...

Але Віктор не хотів нікого лякати: говорили про це тільки з братом.

На піщаному острівці за Нижніми Млинами хлопці «відгороджували Україну».

— Оце Крим, — показував Віктор на вкриті лопухами скельку півостровом. У такому разі Україною мусить бути принаймні цей острів. Проте хотілося городити, — долонькою до долоньки ліпити з мокрого піску й сутинка непрохідний мур... Аби й птиця не перелетіла. Аби й небо покряяти. Холодні вітри зупинити.

— Що це будеється? ! — питав тато, запалюючи цигарку в долонях.

Але Вікторові було не до розмов. Відповідав Льока. І дуже обережно: «Нашу країну будуюмо...»

— Країну будете?!?..

*

Коли порожняком, коли з кошиком, Віктор і Льока ходили до тітки Олі й Олександри Іванівни. Приймали їх завжди однаково: радо. І частували. У столикові біля ліжка на гостей чекала скринька з брусочками цукру.

Часом хлопці недоволено довго засиджувалися біля тітки. Тоді треба було нашвидку цілувати родичок і мчати додому найкоротшою дорогою. Зразу на горі звертали з Манастирської у сідластий Бистрівський провулок — на дні його кам'янистий струмочок у кущах — і вискакували на Новопроложену. Тут над вулицею глиняною стіною знімалися голопузі шпилі. На них, наче вітрила на кораблі, майоріли дерева.

Вибравшись на вітрильник, Віктор і Льока мить спочивали, заглядали на узвоз у них під ногами, розглядали долину.

Потім через розгороджені подвір'я вибігали на Дворянську. Мчали центром міста додому.

Про китайський мур розмов не було ні вдома, ні у тітки Ольги.

До самої смерти не підозривала вона про Вікторові мрії. Вона знала тільки, що він любив її колекції карток і її безконечні розповіді про Європу.

5

Зайдою, приблудою Віктор не пробув у школі й одного дня. Дякуючи сонгородським кулакам, що потанцювали по ребрах, по грудях, по животі сусіда, Василька.

Захоплена сміливістю новака, кляса затихла: такий бешкет на першій годині, перед носом учительки!..

Федора Савостянівна, здивована й обурена, репетувала. У неї такий кумедний, різкий, як чайник, свист голосу. Серед сонної

ще кімнати. Ранок. По сонцеві у кожному вікні. Мамині доці — дівчатка, хлопці — півники...

Проте вчителька, пухка жінка, власне, бабуся, сіроволоса на скронях, не довго сердилася. Але днями й тижнями спостерігала, як Віктор обережно і ввічливо... уникав її столика, як він прагнув вислизнутися з поля її зору, її уваги.

Весна в Полтаві. Нова школа. Прихильність цілого гурту товаришів...

Віктор, бачко й чуйно, розквіт... І потрапив у класні верховоди.

Щоперерви і після навчання біля столика Федори Савостянівни юрмилися дівчата. На ньому таємничий журнал класний, у найцікавішому місці закладений рожевою промокачкою, скляний куб каламаря з атраментовим пальцем рідкої серцевини, скрипуче рондо на замазаній синіми пальцями ручці. Хлопці збиралися біля лавки Зіни Пави й Віктора. Згодом ватагою, з дівчат тільки Зіна, сунули крізь двері до коридору, а потім, через чорний хід, на вистелене каменем подвір'я і в сад за бібліотечним флігелем, через парадний — під каштани на вулицю.

Дзвоник! — Першим схоплювався й розминав руки й плечі Васильок. У нього заспані очі. «Що за скучна історія — наука!» — написано на його обличчі. Але синява починала світитися, жвавіти. Хлопчик повертався до задньої лавки і ледви не вприпул стріляв Вікторові межі очі: гумова нитка на пальцях, гострім зубом відкушений кінчик туго скрученого жмутка паперу... Віктор щодня і щоразу сміявся. Хоч бувало, що кидався на приятеля... і завжди губився: Васильок не втікав і не боронився. Коли Віктор хапав його за плечі, за карк, Васильок задоволено шулювся і попискував, хіхікав. Страшенно боявся, ясочка, тільки лоскотання. Зіскочив би з церкви, з дзвіниці.

Юра Калембет, лінивий красень, впирався ручищами в сусідні лавки, перекидав довжелезні ноги через вільне сидіння, й першим опинявся біля Віктора.

Безневинний Юра Калембет! — «Білий негр», — прозваний Віктором за дрібне, як полова, колюче волосся: міріяди гачків... Ледар. — Про це розписує кожен порух олімпійського тіла. Голова, постава — мармур, мармур... Яке відверте чоло! Рівний грецький ніс. Що за шия! А світлокарі очі... Безнастанне кокетування. З ранку до ночі. По-жіночому знадливі, обіцяють пів світу губи...

У Юри каліграфічний почерк, найкращий у класі. Підписи на зшитках і на позачитуваних книгах. Йому тільки зрідка вдавалося вирватися із світу книг про мандри, пригоди, про райські землі. Його мати витягала хлопця на світло денне... І хлопчик, як діжка в проливень водою, наливався доброю вірою в наступ-

ний ранок, день . . . Заводив нові зшитки, збирав підручники. Радів: нарешті все піде добре . . .

Юра любив почитати в ліжкові. Любив товаришів . . .

Останнім завжди підходив найстарший у класі учень Сьома Крижанський, рижий кучерявець зі скляними, риби'ячими очима й довжелезним витрибенькуватим носом. Не то кермо човна дерев'яне, не то флюгер бляшаний. Під носом — морочлива крапелька вологи. Її хлопець час від часу халап захованою в руці хусточкою і безнастанно, також вві сні, стирав долонею або коренем великого пальця.

Після смерти матері, кругом сирота, він з Харкова приїхав жити до брата, інженера. Привіз з собою дві скрині книжок. Проте йому дивним і скучним здавалося читати власні скарби. Хотілося завжди випадкових, позичених, чужих. Щойно після знайомства з Віктором прийшло Сьомі на думку забратися в сарай і відбити покришки скринь, проглянути й провітрити уже забуті томи й томики.

Білий будинок на Дворянській нічого було й шукати. Перший поверх наче по кісточки загруз у землю . . . Відразу Віктор впізнав і дощану прибудову з двору: критий ганок і широчезні сходи на верхню веранду. Усе як розказав Сьома. І все, як на кораблі, цікаве.

. . . Потрапив саме на снідання. Господиня, налита жиром молода жінка у синьому халаті, мовчки намазала французьку булку маслом також і гостеві, налила склянку молока. Але не промовила ні слова. Ні до Віктора, ні до Сьоми. Не глянула на дітей, могло здатися.

Проте сама запам'яталася Вікторові назавжди: грива циганського волосся на спині, слив'яні очі, рясні щітки вусиків над кров'яною губів, майже морквяні ясна з боків порожнього рота. Зате спереду — загін буйволів-зубів.

. . . У сутінок в чорному сараї над пустирем, спесиві двері впускали добрий клин дня. Крізь шпари у стінах, крізь дірки в латаному-перелатаному дахові стріляло різнокольорове проміння. Біліли березові дрова у куті. Пахло трухлом і тирсою.

Книги розкладали на соломі перед дверима. Вибивали об коліна й обтирали ганчіркою, а часто просто об штани. Павутиння, пил . . . Виправляли зібгані й заломані листки.

. . . Давноминулі і прийдешні часи! Рої звабливих країн, дивовижних культур, незнаних світів! . . .

Після захоплення скриней в сараї, день, хоч і сліпучий, здався підсиленням, хоч і гарячий, а — звичайний: полтавське пообіддя.

У той день Сьома подарував Вікторові відкопаний з дна скрині розкішний том Жуля Верна «Діти капітана Гранта». Місце йому — поруч «Робінзона». Не можна було начитатися. Читав і перечитував. Хлопчик полюбив сріблясто-платинове поле й золоті

та чорні лінії ґратів, наче в еспанських садах чи замках, на папітурці, цупкий папір і сторінкові малюнки...

Згодом Віктор купив у Сьоми «Тома Соера» і «Гаклбері Фінна». Остання, продовгувата книжка у жовтій обкладинці, була ілюстрована пером. Грубі лінії, краплі, майже клякси чорнила вздовж над сторінками. Нічого спільного з розкішною «Дітей капітана Гранта» й охайністю «Соера», проте атраментові герої вміли зіскакувати прямо в куці посеред Америки, оживали й не звертали на читача жодної уваги...

Коли Віктор натрапив ще й на Твенового «Янки при дворі короля Артура», у нього вперше в житті зародилася думка про необхідність повних збірок творів добрих авторів. Наприклад, Марка Твена, Фенімора Купера або Майн Ріда, Верна. Проте першим до Вікторових послуг став, несподівано, Джек Лондон: два десятки томів!

*

Іван Вакула — хлопчик тополиного роду — часто ковтав аршина і тоді презирливо плюював очі, чорні й порізані загравами, спалахами. Часто блід і червонів, — шия, щоки, вуха. І ліпив, наче горохом, скоромовкою. Гас теж швидко й несподівано.

Він завжди чіплявся до Віктора битися. Навіть серед кляси, перед столиком Федори Савостянівни. А ні, то кликав на подвір'я, за флігель, у сад, за куці.

— Чекай! — гукав Іван після навчання, бо любив з Віктором виходити з школи. Інколи прохав, щоб Віктор не біг додому через садок, а йшов вулицею, щоб провів його, інколи аж до друкарні міської ради. Там складачем працював його зовсім надзвичайно люблений, обожнюваний батько.

Раз, було то вже у п'ятій клясі, Віктор пройшов з ним через усю Полтаву — до мурів і башт в'язниці на Кобеляцькій вулиці. Околиця була вже сільською: село над шляхом... Високо над пустирем і куцями біліли стіни церкви. Над землею тулилися один до одного дахи хат, виглядали в полісадники й на паркани бідолашні вікна. Старомодні піддашки над дверима. Справді розходився тут на привіллі тільки посріблений пилом спориш. Та латані вітрила дерев на тлі байдужого неба сміли сумувати гордо.

Проїшли тоді повз наблищену, намащену наче, браму з часів Катерини, заглянули у Познанський провулок: будинки насупроти білого муру й облупленої, цегляне трухлю, башти старої фортеці здалися видушеними, мертвими. Таємниче виблискували — вікна: і щулилися, і горіли... Вони б розповіли про Познанську башту за садами лікарень, над німим провулком від Кобеляцької! Про страхи уже цілих поколінь в'язнів. Про долю засекречених арештантів.

Іван щоранку й без роздуму, пил чи вода, ляскав гнилими дошками пішоходу попід старими мазанками, понад хисткими пар-

канами й тинами. Тільки очі його стерегли іржу гвіздків: що за страшні наколки, що за гаки, закрутки! Біля в'язничних воріт — чорний надгробок, а не брама — хлопчиккові завжди ставало лячно, хоч вулиця перед ним — рідна: околиця Полтави. Садиби, графіка городів, крило кучерявих насаджень — вишні, як балерини, на пагорбках аж за лаштунки кону, попід сусідні села. Верстовий шлях на Кобеляки, до Дніпра. Смальціані хмари на вивернутій догори дном місці неба. А було страшно.

Віктор спостерігав, з яким острахом Іван Вакула позирав на вікову будову.

— Звичайних арештантів пруть на Пушкінську. А сюди — на смерть... Або довічні...

Стало моторошно. Але Віктор розглянув ковану браму й арку сталепок над вирізаною в ній фірткою. І попрощався.

Додому йшов помалу. І як дорослий. Підріс наче... Там, де сільський простір з небом і церквою, з вигоном над шляхом і в'язницею-каменюкою застряли в міській вулиці, — зупинився. Мури і вежі провалилися крізь землю. Услід школяреві з портфелем, рядами маршували по газонах дерева, виглядали стіни суворих будинків, вікна, двері, бляшані дахи й черепиця, димарі.

Ночами Вікторові снівся, і вживався вдень, насамоті й серед людей, хлопчик-тополька. І все під тою брамою.

А в Полтаві йшли арешти. Із станцій гнали гурти дядьків арештантів, часом загонами й колонами. Віктор зупинився на безлюдній вулиці, на Малопетровській, і дивився поперед себе. Впадало в очі, як кужбилися сірі люди з клунками й порожнем, у картузах, шапках і голомозі. А на обличчях у всіх: «Влада ваша, а правда — наша».

А згодом з'являвся Іван Вакула мертвий, у труні.

*

Могло здатися, що тепер Федора Савостянівна на перервах у залі, в садкові і на подвір'ї, на вулиці перед школою помічала тільки тих учнів, що підбігали до неї вітатися, деякі дівчата — обійматися. Васильок наливався рожею і ладен був... вибачатися. Федора Савостянівна і тепер по-діловому, насправді — дружньо, запускала свої пальці в його пшеничну чуприну й обіймала пустугна за плечі. Тепер ніщо не заважало Юрі Калембету полювати на свою колишню вчительку: хотілося розповісти їй про домашні справи, про надії... Сьома Крижанський за літо раптом непомірно виріс і змужнів. Він першим здогадався, що п'ятиклясник це вже наймолодший... серед старших учнів. Він підходив до Федори Савостянівни як дорослий, говорив серйозно. А Іван Вакула, зустрічаючись, блід і стовпів. Утікав або раптом починав торохкотіти, зиркав незадоволено по кутах коридору чорними зіницями своїх глибоко в голові захованих очей і мимоволі ламав свої худенькі плечі, руки, пальці. Палахкотів. Вік-

тор, як досі, як завжди, — тихо посміхався і непомітно вклонявся, але ніколи не підходив. Не обізвався й словом.

Віктор і його давня вже сусідка Зіна Пава наче боялися, що їх випруть звідси... Так їм подобалися мармурові, яносирі, сходи на другий поверх і особливо коштовне плетиво бронзового поруччя: надамазонські ліяни, довгасте впереміжку з лапатим листя казкових рослин і квітів. А нагорі — паркет в квадратомому передпокої і в клясі з вікнами, як у печери, — в каштани. Вони довго боялися заглянути і в порожній коридор найстарших кляс... Хоч двері стояли відкриті навстіж. Краще не треба...

Так подобався соняшний куб нової кляси. З помережаною прорізами золотою сіткою понад батареями парового опалення... Приховану, але гордість чути було в грудях: нові предмети, справжнє навчання! Ну, і щогодинна зміна вчителів... Справа серйозна!..

Зіна, у неї цупкий муренький носик, муренькі щоки, мліла від захоплення й хапала Віктора під лавкою за руку, зачіпала черевиком його ногу. А очі її в ту мить ставали підозріло уважними, спрямованими навіть не на вчителя, а в саму серцевину велемудрої науки. На перервах вона, спотикаючись, збігала на перший поверх. А Віктор хитрував подругу перегнати й першим зайти до переповненої учнями залі. З'їжджав поруччям сходів.

Віктор ніколи не розповідав Зіні про походи його товариства на Ворскло, за монастир або на Шведську Могилу, через Нижні Млини в Зінцівський ліс і на Білу Гору. Ніколи не згадувалися зборища Вікторового товариства у Сьомковому сараєві на Дворянській. З нею мова відразу заходила про вірші і про письменництво.

Зіна мріяла про книги... Вікторових поезій, про Вікторові романи й книги подорожей. Найперше Україною і Кубанню та Кавказом... Для себе вона вигадала кам'яну долю: каменем сидіти у білій мазанці з червоним рундуком на розхристану й порізану канавами вулицю... І тут, на хвилястій і кучерявій околиці Полтави, вдень і вночі переписувати Вікторові твори...

Точнісінько так, як усе це робилося в родині полтавського письменника Райгородського. Дружина його, здавалося, раз на рік проходила вулицею. Дрібна постать. Сумирні очі, такі сірі, а зіниці — тонкі і чорні обідки. Розкіш — її волосся: обрізана в основі піщана хвиля... Непомітно вирости в Полтаві її діти. Як Паганель, довгов'язий син, дослідник Туркестану, географ, і млярка дочка. Красуня з материними очима. І сумирність матері.

А сам Райгородський, революціонер з шкільної лави, ширяв над Україною. Про нього місто пам'ятало. Герой.

Зіна зустрічала старого письменника на вулиці. Часом зупинялася й заглядала йому в очі. Розглядала кістляве обличчя, помітно перекошене й жовте, зав'язану дрібненьким вузликом і

настовбурчену краватку на білому ковнірцеві. Зіна здалеку розпізнавала сутулувату постать Райгородського. В потоці світлотіні на злегка пологій вулиці або — від міста — на тлі блілого неба.

Згодом відбулося знайомство. Райгородський несподівано посміхнувся, став і нахилився до заляканої дівчинки.

— Як тебе звуть?

— Зіна.

Тоді він узяв її за підборіддя й заглянув у сині очі.

— А ти цукерки любиш? — і більше ні слова.

Зіна міцно-міцно тримала цукерку в долоні й дивилася чоловікові вслід.

У неї, як над залізницею, світилися кольорові вогники в голові.

Трапилося це давно. Напередодні Вікторового переїзду до Полтави.

6

П'ятий рік навчання — суцільна обнова. Нові обличчя за лавками, нові вчителі.

— Was ist das? — загуділо в клясі після першої години німецької мови.

— Кислий квас! — відповіли півнячі голоски з гурту.

Дівчата, а за ними й хлопці ринули до дверей у коридорчик перед учительською. Задравши ноги, поруччям сходів безстрашно злетів у партер Віктор. За ним Юра Калембет і Сьома Крижанський. Заплитав східцями зовсім куценький Васильок. Червоніючи від захоплення і схвилювання, то граційно дріботів сходами, то чіплявся на поруччя Іван Вакула. За ним лавою здіймалися над східцями дівочі черевики, шелестіли спідниці й сукні.

За кілька днів строкатість вересневих днів засохла, вицвіла й вивітрилася. Пішли шкільні будні. Але вияснилося, що Вікторова компанія у повному складі перейшла до п'ятої, а потім до шостої і сьомої кляси. І ніхто з новаків до неї не пристав. Ніхто за три роки.

Сам він міг тепер політати за футболом тільки на перерві або пів години після школи. Зрідка він проводив свою команду до Сьоми Крижанського на Дворянську: гра щойно починалася, хлопці здіймали й клали на футбольні ворота — цегла, камінці — свої піджаки, сорочки, навіть штани, кидали на купи й книжки, як Вікторові вже треба було йти. У нього двічі на тиждень лекції німецької мови у Йоганни Карлівни Кеніґсберг і двічі — французької у Наталії Олександрівни Лісовської.

Хлопці йому щиро співчували й нашивдку давали товаришеві гарну нагоду пробігтися пустирем і бахнути м'ячем по воротах.

Поспіль вільними були тільки неділі. Вони здавалися такими

місткими ранком, такими мілкими — увечорі. На початкові школи, восени, гасли повні дні, а кінчалася школа весною — дні розгорялися, шаліли...

Часом на цементовому пішоході під Вікторовим вікном з'являлася футбольна команда у повному складі. За мить Віктор опинявся серед товаришів. Звичайно вискакував з ним і Льока.

Траплялися справи й цікавіші за футбол. Ціла школа тиждень говорила про побоевище на Соборній площі.

Віктор ще снідав, коли у двері боязко постукав Васильок. Решта хлопців чекала на сходах. Сьома відразу розказав, що все, шнур, свічки, сірники, — готове. Отже спускаємося в підземелля на Соборній... Попід землею йтимемо аж до Шведської Могили... або до монастиря. На який хід натрапимо...

А на площі зустрілися футболісти. Розповіли, що в підземелля можна пробратися тільки з-під собору, бо провалля вже завалили... Пізно вже... Але можна пограти...

Гра почалася чесно. Та згодом зібралися хлопці з Соборної. Почали перехоплювати й виводити з поля м'яч. Гилив уже хто куди хотів... Побили вікна у жовтій кам'яниці над вуличкою в яр... Знявся бій.

Іванові Вакулі розбили носа, але він, плачучи, бився руками й ногами. Відбивався, наче голоблями, холоднокровний і сильний Юра Калембет. Василька загнали на чись обгороджене парканом подвір'я за високою посадкою. Сьому два підлітки взяли в'язати його власним шнурком. Віктор визволив його в одну мить: з розгону наскочив на старшого хлопця і стусонув його плечем у спину. Другого вдарив головою у писк. Ринула юшка...

Довкола — пустка. На галявині між дзвіницею собору й забудованим жовтими й білими кам'яницями рогом площі — війна дїтлахів. Квартальчики лінією від вулиць і над урвищем на Поділ, над горою дерези, поховалися за паркани, в садки. Повиставляли дахи й димарі цегляні будиночки й мазанки. Перед ними площа — заросла бур'яном і реп'яками. Аж по собор. По стежку від Олександрівської до собору й до міської альтанки.

Віктор зупинився і глянув. Частина хлопців бігла вже від міста йому навперейми. Не розминутися... А на площі давно вже нікого з товаришів не було. Іван і Сьома, запопадливо працюючи ліктями, скакали бруком Олександрівської. Майже разом. Юру, видно, зігнали з гори за альтанку, на Поділ, до станції, на річку, бо супротивники, як і від міста, півколом мчали йому назустріч.

Віктор поволі побіг приблизно до центру площі, дещо в бік від собору. Довкола нього швидко звужувалося коло ворогів. Кому не хотілося першим перехопити сміливого приходня?! Віктор навіть глянув на футбольне поле й запримітив розтягнутий по столоченій траві білизняний шнур, розсипані свічки і чийсь картуз над стежкою...

Раптом, уже оточений ворогами, Віктор рвонувся і проскочив поміж двома хлопцями. Вискочив на вузьку стежку серед реп'яхів. Віддаль між ним і переслідувачами зросла відразу. Їм треба було забігти на стежку від галявини і бігти поодиноці...

На Дворянській Віктор відразу запримітив, що від міської вежі йому назустріч бігли вулицею соборні хлопці. З тих, що випроводили Івана Вакулу й Сьому Крижанського.

Тоді він звернув на Різницьку — біля будинку ЧК, перед білою церковцею на місці постою царя Петра. Біла печериця з зеленим дахом і петербурзькою швайкою — над кварталом забутих надгробків і хрестів.

Але Віктор не подався на Поділ. Не було сили, а збіг білими східцями й відчинив двері картинної галерії...

*

Сьома Крижанський умів слухати товаришів. Блимав водянистими очима і підшморкував соплі. Не витримавши, розмазував їх по руці. Задумуючись, — моргав і пересмикував руденькими бровами. До шостої кляси його мали за клясного заправила.

Потім несподівано виявилось, що тон у клясі задавав Віктор Лисенко. На «колосках».

Гарний і дивний був настрій зранку, перед школою: будень, а, замість навчання, старші учні й учителі збиралися на село. Гамір на подвір'ї і в коридорах, грюканина дверима, порожні кімнати... Через місто йшли парами і кляса за клясою, а серед степу, понад курним шляхом, — гуртами, юрбами. Обминали і притрушені важким пилом річища срібної дороги, і її глибоко прорані криси — зернистий чернозем і розкидані плутом грудки ромбами. Темною плямою, мастю виблискувала на сонці роз'їжджена залізними шинами колес суглинкова порода.

Школа не вмщалася на стежках обабіч шляху. І стернею не ввійти...

Перед селом — долина, і розлога, і глибока. Брунатно-зелена сітка трави в пилу, жовті плеса молочаю понад шхерами дрімучого полиню, чагарники на схилах, світлопляшковий ґрунт над струмком між очеретами. Рівний серед степу шлях скорчився у балці і пішов до мосту й на гору вихилясами.

Віктор і його побратими збігли толокою до мосту навпростець і довго стояли над прудким потоком. Потім швидко збралися на гору. Найменші з учителями йшли вже дном балки, заглядали в глинистий яр над річкою, розмитий і дикий, у бур'янах. Окремим гуртом спускалися в долину дівчата і вчительки. А сьома кляса, найстарші, відстали — стояли з географом Миколою Григоровичем над проваллям ще від міста. Міркували.

Віктор і товариші повернулися спинами до села, до страпатих стріх перших хат і тополь у синьому небі: не постішали на вигін перед школою, у вулички бічними долинами. Спостерігали

налигу сонцем балку під Полтавою і горби, гори на видноколі. Ланцюжки й загони постатей на вигорілих узбіччях провалля... жваво уподібнювалися до картин, гравюр і сторінок прочитаних книг...

Мовчки стояв Віктор. Спостерігав, як... ворожі колони все глибше, на свою погибель, заходили в приготовану для них пастку, серцем чув, як у росяному степу й на засліплених на світ танкові сонцем горах нетерпляче чекали на рішальний бій за Україну його, Віктора, армії... Чекав і штаб його... тут, за плечима... Коні осідлані за куцями...

Хлопці першими дійшли і до великої школи в центрі міста, і до призначеної гостям на ночівлю — на околиці. Зачервонів дах у гущавині вересневого садка, на зрізаному горбкові серед надвое розколотої долини. Забіліли вікна між гіллям молодняка.

Через годину гуртом підійшли школярі й вчителі.

Наніч зсунули лавки. Спали по кляських кімнатах. По-солдатському, по-фронтвому.

Бридко було лягати на простелену на підлозі солому. І на лавку ніяк!.. Віктор з товаришами вийшов на вулицю. Ні пса на подвір'ї, ні каганця у вікні. Тільки чіткий, на погоду, місяць наблищений мандрував слідом за компанією пустим селом. Вибрався до центру, обнищорив вулички по ярах...

Ранку хотілося. Щоб заворушилися люди. Або — додому. Хоч серед ночі!..

Марилося, що кінця й краю не буде! Що надовго стало над потемками землі високе-високе небо. Наче кораблі отаборилися хмари над затопленими сльвом горами і над глибокими байраками, над хатами і садибами.

Вздривалися тіні. Сірі від тинів і дахів з димарями у пилові посеред вулиці або на подвір'ї, чорні від кущів, садів над стежкою.

У чужому коридорі відчинилися двері. Назустріч хлопцям, стурбована, перелякана на смерть, вийшла Настасія Миколаївна Ларіонова. Запитала, де блукали, сказала, що це так небезпечно... що вона дуже хвилювалася. Здалася вона, шкільна гроза, раптом надзвичайно близькою, рідною.

Не спали ще й дівчата у своїй клясі. Відчинили двері... Лежали покотом і чекали Віктора з товаришами. У них на лавці горіла свічка. — А хлопці вже спали.

Гультаї у п'ятмі палили сірники. Потім знайшли вправлену у горло пляшки мутножовту свічку.

Наступного ранку на колоски подалися пізно. Робота не клеїлася. На другий день і сліпому стало видно, що жадної допомоги від міських дітей на селі не чекав ніхто, що це дурна вигадка, що це марнування часу й колгоспного хліба. Під вечір третього дня, в суботу, Юра Калембет й Іван Вакула прибігли до Віктора

з хутора перелякани: у крайній хаті, під піччю на соломі, зако-
стеніла баба лежить... Пухла... Мертва!..

Віктор нічого не відповів. Ні слова. Промовчав цілий вечір.
А ранком проснувся з рішенням: іти додому!

Ларіоновій прилюдно заявив: «Ми хворі...»

З Віктором і його компанією зразу пішла на Полтаву Зіна.
Коли товариство перейшло вже місток у долині, навздогін йому
кинулися бігти з гори Женя Карташ і Валя Шершень.

З села підходили до межигір'я школярі й вчителі. Над доли-
ну, над полтавський шлях.

Під зиму полтавські діти вже не боялися більше мертвяків.

Голод влягався цілий наступний рік майже непомітно. Людей
приголомшив тільки масштаб подій.

*

В родині Лисенків розмови про досвід останніх років були
зайві. Старим і малим ясно було, що повинь розлилася надовго.
Що з моря, від гирла потекли ріки крові до верхів'їв і потопи-
ли країну... А треба було мовчати. Хай порожніми скидаються
очі! Хай сірим буде обличчя!.. Тінь серед тіней: як батько, як
мати, як усі!..

Сфінкси над кам'яною пустелею — справжні досвіди України.

Наприкінці сьомого року навчання, голодною весною, померла
Вікторова мрія про море. Про морську школу, крейсер...

Світлим ранком у неділю зайшли з татом до Малопетровсько-
го парку. Через тонкі вінця небес хлопало на землю гаряче сонце.

Тато щиро здивувався дитячості Вікторових мрій: фльота,
море...

Тоді зразу все стало на свої місця. Тато зупинив Віктора, ви-
снаженого, ледве живого, і, збираючись ударити в серце, пожа-
лів: поклав руки хлопчикові на плечі... І пішли далі густою
алеєю над муrom.

... Віктор усе це знав: не наша фльота, не наша армія, не на-
ша держава. Усе не наше! Усе проти нас. Для нашої заглади,
гибелі...

А мрія животіла...

Далі пішли рука в руку. Вийшли до квітника за пам'ятни-
ком Шевченка, до парканчика перед Земством. Здалеку ніяк бу-
ло розглянути викладені кольоровими камінцями й плитками
повітові герби Полтавщини. Вікторове серце й не подумало бо-
літи. І сорому за мрію теж не було: дитинство! Тільки розум про-
яснів і затремтіла душа від щастя. Таке просте рішення: вико-
ристати нагоду — школа перетворювалася на десятирічку...
Найпростіший шлях до університету.

І батько так давно не сявав. На його змалілому обличчі задово-
лено заворушилися зарості вусів і засвітилися давно вже прибиті
пилотом і половою карі очі.

Давно вже Віктор не розглядав тата зблизька, впритул, як цим ранком перед музеєм.

А довкола зайчики й тінь муравою. Дахом юрмилися над головою кущі й дерева.

...Наче проминули і голод, і злидні. Наче розбилася грива страху над днями й ночами.

...мацав знайому з дитинства жилетку з золотим ланцюжком у кишеню, заглядав батькові в лице, в очі. Його петербурзький піджак звисав з плечей. Над будяком краватки настовбурчився зімнятий ковнір сірої сорочки.

І тато засміявся сьогодні, як колись. Зів'ялий тато. Голодні вилиці. Рот з вусами у зморшках, як у дужках. Масні плями, замість очей. Розоране попід скроні чоло. Сивина.

Чума в місті, на Україні, а у Віктора й батька — надія! На школу, на майбутнє, на життя.

7

Ранок у їдальні. Східень у вікнах, наче вечірня заграва. Поруч з кадовбами. У кожному — наквашене сонце виглядає з-під веселкових бридж, з-під тихих заводей скляного шовку. А крім нашаткованого сонця у вікнах — ще сонце і над горбатим провулком, і над погнутим щільником передмість, і над закам'янілими шпарами міських магістраль, над горяними околицями й плоскогір'ям. Над долиною Ворскла — морем.

Ранок у хаті. Ночі не згадували ні Віктор, ні тато. Не говорили про Лялю, про безпеки, про сухоти й обережність. Лялині батько помер на сухоти.

Мама й тато вже поспішали до праці, а Віктор і Льока, заспані, проскочили через їдальню й дивно парадний коридорчик — до лазнички й на кухню під крант.

Тільки у свята мама сама клала на квітчасту і витребенькувату, наче виліплєну, тарілочку хлопцям по бутербродові й наливала чаю, присовувала молочник з широким, качачим, носиком. У будні вона чекала на тата, якщо не біля відчинених на вулицю дверей, то біля вішалки. Допомогала татові поспішати, часом також вскочити в рукава піджака, плаща або пальта.

Батько, утледівши голяків, забував про все на світі й рвався хоч одного з них ляснути по плечеві. Часом здавалося, що він, запалюючи, звичним порухом руки простягне Вікторові щойно заряджену цигарницю.

— Застудитесь! — кричала мама з коридору або з вулиці.

Тіні хлопців у підштаниках миготіли на старій підлозі, на білих стінах. У хаті чути було пиркання і сміх.

Настрій ранковий. На душі, як у небі: блакитні далі, просвіти неземної ясноти. Ні сліду від згустків нічної уяви, що хмарами неслися за обрій, що з голого белебня буднів позносили у космічну прірву останні березки надії і мрії.

З портфелями у руках з димка вискочив світлобілявий хлопчик, ще дитина з хвилино волосся на чоло й сумирними, зараз веселими, очима, — Льока. За ним вибіг теж світлоокий і стрункий — Віктор. Смолою поблискував гребінь непокірної зачіски над тонким носом, над рожевим ротом, над ніжними щоками, над глибоко роздвоєною бородою.

На обох наблищені, проте виношені-виношені, аж плямисті, стоптані, покривлені черевики, темні штани й сорочки на випуск: чорна в пружок, з відповідною краваткою, у Льоки, чисто чорна, сукняна, у Віктора. Малувата й коротка: одна на всі сезони, на кілька років. Несміливо, майже боязко, виглянула з дверей у провулок, — білим вогнем загорілося скільце окулярів — бабуся.

Небеса щойно порозвішувані. Сувої холодного шовку на подив світові. А Полтава — палала... Кінець це? Початок? Щоранку здавалося: межа, неповторність.

На голубих полотнищах на обрії грандіозні пасма стилізованих під хмари квітів. Китиці, вазони... Мапи невідомих архіпелагів з білявиною водоспадів і синявою садів. Вони розростаються вже на пів неба. З'являється і дивак садівник. Чалма на ньому, хоч сам він кумедний-розкумедний Дон Кіхот. Але він зразу ж і розлізається, переформовується. Ще мить — і серед неба сидить козак Мамай з кобзою. Кінь біля нього і спис з крижаною борулькою.

Такі соняшні ранки, такі щасливі години, такі ясні дні тліють і світяться серед нудьги шкільних буднів. Згадати, вдуматися тільки треба, і вони стануть перед очима — ліхтарі серед мороку бриластих туманів. Для щастя багато не треба: пригадай високі дні, відтінки трав і бур'янів на землі, прогулянку лісом і химерне друччя над галявиною. Чорна головня і спрощені до графіки, до символів постаті репінських запорожців і Гоголевих химер — корчі й трухлю у кропиві... А знайома з дитинства, засвічена книжкою, радість несподіваного шутання думки, радість пізнання, радість від яріння свідомості...

Віктора вабили високі й глибокі одноразово години писання: яка гіркота, яке очарування! Сваюля і впертість слів, мови. Мудра згідливість, примирливість задуму й несподівана винахідливість форми! Усе для здійснення твору. В усьому нова надія.

*

За час від Нового року — дві, три зустрічі з Любою насамоті. А то — в товаристві. Зате кожна з них пам'яталася. Місто в ті дні здавалося оновленим. Чітким — каміння будов. Різкими — лінії вулиць. Густою — світлотінь.

Суцільною приємністю були і пізній сніг, і калюжі на брукові, і пил над шляхом завесою... В такі дні вірилося, що над світом панує мудрий закон, що світ — квітка. Що розцвіте все живе і навіть усе мертво знову розцвіте...

Віктор запам'ятав, з якою охотою працювалося йому напередодні побачення з Любою. Пам'ять вночі була ранковою. Щодня. Тиждень і два. З якою легкістю, як надхненно писалися німецькі й французькі граматичні вправи й перекази читаних книжок або розповіді на довільні теми! Три чотири сторінки — година праці.

А часу все одно залишалося обмаль. Доводилося або читати, або записати сторінку до щоденника, або заглянути в папку з недоробленим ще перекладом «Трилогії пристрасти» Гете, початком «Вертера». Чекав на опрацювання й написаний у серпні нарис про Сонгородщину «Мої степи». Втома брала своє. Крім того заважав — мама рідко — тато: об одинадцятій двері до Вікторової кімнати відчинялися... вимагав гасити світло, забороняв перевтомлюватися. А на столі гніздилася лялечка, зеленкувато-пляшкове світло мастило книжку краєм коржа, на шатро скидалася тінь абажура на стіні. Батько підходив до Віктора ззаду й клав руки синові на плечі, мов хотів вивернути його разом з кріслом на підлогу.

— Досить!..

Ніколи в цю пору не показував сюди носа Льока. Не заважав: «Хочеш, сиди до ранку!». Сам же гасив світло рівно об одинадцятій... А згодом світив і читав скільки хотів.

*

Біля школи брати розійшлися. Льока зник у парадних дверях, Віктор зупинився біля гурту товаришів. З розгону ляснув Василька Певного по штанях портфелем й сунув Юркові Калембету пальцем під ребра. Проробив усе це солідно, найповажнішим чином.

Васильок, як і в дитинстві, майже круглий і рожевий, розсміявся. Ладен був обійматися й цілуватися з Віктором, наче після довгої розлуки. Як з любою, як з дівчиною, з нареченою. Костистий і жиливий, Юрко перетворився у страховище: міг би взяти на плечі десять Вікторів за одним разом й звалити їх у прірву або позакидати на дах школи. Міг би... Та очі у нього мрійливі, соромливі, ніжне обличчя, ліниві руки. Він посміхнувся, зморщився від задоволення.

Сьома Крижанський розрісся. Став плечистим і мужнім. Здавався завжди заклопотаним. Буркнув собі під ніс ранкове привітання. Але посміхнувся. Біляві очі заблмали від задоволення: «Усі, значить, у повному зборі». А рука рвонулася підтерти клятого носа-закарлюку.

На вулиці, під каштанами, дочекалися дзвінка і дружно, ра-

зом штурмували двері і, перелітаючи по півдесятка східців, розсипалися по дорозі до останньої в найдальшому коридорі кляси. Другий поверх, остання праворуч. Насупроти кабінету директора.

Першим вскочив Віктор. Проте Настасія Миколаївна стояла вже перед столом. Стояла нерухомо, струнко. Напівсива жінка у синьому халаті не хотіла нічого знати, не хотіла помічати дитячі неподобства вже дорослих людей. Була знову роздратована, ображена. Як коні, мчать школою навипередки! Після дзвінка! А дурки за лавками ховають задоволені пики!..

Вутлі щоки Настасії Миколаївни розчервонілися. Нап'ялися губки. Здичавіли чорні очі. Спокійним залишилося безбарвне чоло під пробором чоловічої зачіски.

Така тендітна й безсила, а — характер! Могутність і лють!

— Лисенко! — відрубала вона одно слово.

Віктор встиг присісти... І вже схопився. Уже біля таблиці перед клясою. Відповідав проте особливо чітко й впевнено: треба було зупиняти. З незрозумілим нікому надхненням. Як з ним бувало завжди у час небезпек: «дух Наполеона»... Сьогодні треба було захистити зовсім надзвичайний день, чеканий вечір... А органічна хемія — щойно початий курс — сподобався йому відразу своєю «механічною логічністю»: самоплив логіки.

Коли «Настя» взялася за «зади», Віктор подумав, що надто веселий ранок, дивись, вийде йому боком. Бо Ларіоновій здавалося, що у Віктора не все гаразд з металами. Ще у дев'ятій клясі, він підозріло здалеку почав характеризувати властивості хрому: «Раніше, ніж... треба згадати властивості заліза»...

— Відповідайте на поставлене запитання, — перебила тоді учня Настасія Миколаївна. Губки її весело посміхнулися, іронічно погнулися: тріумф...

У клясі знову вчинився гамір, ярмарок.

Отже й сьогодні, майже через рік, — хром... Тільки на цей раз паніка, переляк у клясі. Що за витівки! Що за розпроклята Настя!!!

Але на дошці бракує місця: формули, реакції! Рядок за рядком. Чи можна вже стерти? Немає другої таблиці...

Настасія Миколаївна вибачливо кивнула головою й захова-лася у клясний журнал. Через п'ять хвилин Ніна Боднарук зручно підкинула Зіні «телефонограму» від Жені Карташ, перша лава, форпост: «Настя засипалася. Відмінно!»

Женя Карташ — найзразковіша учениця й симпатія Ларіонової. За цілу годину вона тільки раз глянула в глибину кімнати й моргнула Вікторові, героєві дня. А він в одну мить чмокнув свій палець і благословив ним Женю-Жменю. І далі слідував за «крейдяними хатками» Настасії Миколаївни Ларіонової. Як вона обмальовувала різки своїх будов формулами.

На перерві Віктор похвалив Женину сукню: коралевий колір

пасував гарній бльондинці. І жартома намагався обняти «телефоністку». Сміючись, дівчина штовхнула товариша в груди.

— Вона тебе приб'є, покалічить! Я її знаю, — втрутився Васильок, але ролі не витримав і розреготався.

— Хто це «вона»? — запитався Віктор.

— Женя! Зіна! Зіна! Ніна! — лементували серед кляси хлопці, дівчата. І, зсовуючи парти, сунули з кляси в коридор. Юра й Сьома підхопили Віктора під руки й відволокли до вікна.

*

Коли Настасія Миколаївна на мить зупинялася серед коридору, голови учнів і учениць мимоволі поверталися від вікна й від клясних дверей до неї. Наче прожектори в небі, тривожилися, шукали очі... Додумавши думку до ясного кінця, вчителька, і м'яко, обережно, і твердо, впевнено, йшла до вчительської кімнати.

Молодь зідхала з полегшею: левиця зайшла до клітки, зачинилися двері.

Уже в котрий раз Вікторові марилося, що ніжна постать суворої Настасії Миколаївни пасувала до цього панського палацика не спроста. Навіть черевички її поблискували на дзеркальному паркеті клясних кімнат, коридорів і залі особливо. А школу — різношерсту масу учнів і вчителів — він ледве терпів у своїх стінах.

Здавалося, що господарі, на час еміграції, залишили тут Настасію Миколаївну для догляду.

Настасія Миколаївна керувала школою, як оркестрою. Тримала довкола себе лад. Вирощувала лад. Порядок. Її тендітна ручка з почорнілим ремінцем і монеткою годинника безнастанно підбирала вчителів і сягала до кожної учнівської чуприни. Довкола неї спалахували близькі й далекі блискавки. Здалеку й гриміло...

Решта шкільного дня здавалася тепер Вікторові... заслуженим відпочинком. Згідно з розкладом лекцій, не передбачалося вже ні особливих загроз, ні несподіванок. На передостанній годині, німецька мова, можна буде дочитати «Кавказький щоденник» Марієти Шагінян. А потім — спорт... Треба буде маршувати по залі й бігати та галасувати до дзвоника у шкільному садкові. Чи не зразковий, власне, день? Не щасливий?!

Несподіванка все ж трапилася: уже після занять. Важезний пакет від Лідії Яківни Лебеденко: «Історія західноєвропейської літератури. 1800-1910» за редакцією Батюшкова. Понад десяток півтомів. Ілюстрації на цілий архів. Блискучий виклад — найкращі фахівці дореволюційної Росії...

Захеканий, спітнілий і напівголий Віктор, як і ранком, летів коридором. Тільки з саду. І раптом перед ним — шкільна п'яністка.

— Ти вже зовсім мене забув! Я не знаю навіть, чи ви вже перебралися...

Вгорі на титульній сторінці першої книги вона написала: «Віктору Лисенкові, майбутньому історикові літератури, в день сімнадцятиліття. Л. Я. Л.»

Не відомо було, куди поставити таку коштовність. Формат видання не пасував ні до відкритої полиці, ні до шафи. А класти горою не хотілося. Томи треба було бачити, мати під рукою, напхвати... Хоч бери до ліжка, ці солідні зшитки блискучого паперу, ці звабливі тексти, ці світлини, портрети, ці факсиміле на вкладних жовтих листках!..

Додому Віктор повернувся без брата. В одній руці Батюшков, у другій, свідомістю волі стримуваний від польоту в каштани, портфель. Ноги несли додому... Цілковито затьмарилося почуття часу, почуття місця... Люди здавалися клубками мила. Смішно коливали над землею ніжками й щезали в океані неба.

А на наступний день треба було розв'язувати математичні задачі й розробити нову теорему... Треба було.. приготувати всі лекції! От що треба було!.. Треба було, крім того, для Йоганни Карлівни повиписувати нові слова з «Вільгельма Телля», подати всі дієслівні форми... І нічого не можна було відкладати наніч, — щоб на засідання літературного гуртка прийти з вільним вечором у кишень.

Робота ладилася. Грав настрої. Часом поруч праці непомітно снувалася мрія. Часом у свідомості з'являлася крупинка радості — і швидко набирала форми лявіни, бурхала... Часом щастя здавалося пустотливим м'ячиком, веселою грою серед страшних своєю неокресленістю просторів.

Віктор раптом схоплювався з-за столу й кидався на застелене ліжко з покритою свіжим покривалом подушкою. Або відчиняв шафу й дрижачими від захвату руками, похапцем шукав давно забутий, а це раптом найнесподіванішими асоціаціями нагаданий рядок давно читаного поета.

Нарешті, юнак біг на кухню, щоб мазнути бабусі ніс сажею і, обіймаючи, приволочити її до їдальні. Удвох вони довго сміялися перед дзеркалом. Бабуся вже хотіла вирватися, але Віктор смішив її наївним роздумуванням уголос і дитячими запитаннями.

— Скільки років треба вчитися на сажотруса?!

— А я, бабуся, як виросту, стану гастрономом на Пулковській консерваторії...

*

На Келлінський проспект Віктор прибіг з запізненням на пів години: конче хотів відпрасувати домашні завдання до цілковитого блиску. Льока здогадувався, що у Віктора буде важливий вечір, подія. Проте мовчки сів до свого столика перед вікном у двір, на черешню. А старший брат, вільний від шкільних зав-

дань і щасливий, відлітав з хати до Наукової бібліотеки. У нього літературний вечір, зустріч...

Щоб пересапнути, Віктор постояв на верхній площадці сходів, зайшов до «видавочки» і глянув на стенд з новими книгами, зиркнув до читалки: лампи, книги по столах, багато порожніх стільців.

У кутку просторої квадратної кімнати з полицями книг під стелю, з величним бюстом Гомера високо над півколом стільців аж до відкритих на балкон скляних дверей, стояв, схожий на більярдний, порожній стіл. На ньому тільки почорніла течка Павла Йосиповича. Дуже стара, але з насвіже пришитим ремінцем і новою пряжкою. Сам Райгородський відсунувся від столу під стіну й переслухував новелю молодого автора, студента педагогічного інституту. Про нього Павло Йосипович не раз казав: «Справжній хист, хоч і не дуже сильний. Буде діло...»

Хоч у приміщенні було кілька десятків людей, — дехто стояв, обпершись об вапняні туфи, і на балконі — ніхто не глянув на Віктора. Тільки Райгородський помітив: встав і мовчки попрохав передати стільця... під Гомера. Юнак хитнув головою, подякував. І розглядав письменника, на пів вуха слухаючи оповідання. Років п'ятдесят. Давно знайомий виношений костюм, руда сорочка в зеленкувату пружку, дрібний вузлик краватки. Жовте обличчя знову здалося значним — допитливим. Помітно перекошене і вилицькувате, нагадувало воно зручний і вже занесений до польоту камінець. Сильна жилага шия. А груди впалі. Чітко, наче роги, вигнулися додолу плечі. Від праці.

Забуваючи про читання в набитій людьми кімнаті з книжковими стінами, Віктор часто цілий вечір простоював на білому балконі. Цікаво було з висоти розглядати квітник у залізних обручах огорожі — тисячі стебелець, квіточок, сотні кущиків... Дальні ряди злотовувалися й ставали суцільними плесами, ставками барв. Восени цікаво було спостерігати, як поміж березами, липами й тополями все повніше виглядав будинок Земства — жовтосірі стіни і кольорова черепиця даху.

Згодом юнак ставав у дверях і слухав читання й розмови далі. Поглядав на Павла Йосиповича. Як він безнастанно протирав хусточкою почервонілі очі й рожеву пляму від металевої оправки окулярів — на перенісці.

Нарешті Павло Йосипович вийняв з портфеля стосик рукописів. Про кожен з них говорив серйозно і не раз довго.

— Ви маєте сьогодні час? — запитав він Віктора. І не чекав на відповідь.

На гурткові про Віктора не було мови. За згорнутим уздовж блакитним зошитом поткнулося багато рук. Передали через голови. «Мій степ. Шкіц». Кілька підкреслень слів і речень. Червоне чорнило. Наприкінці рецензія на три чверті сторінки.

... Зійшли, збігли білим мармуром на бульвар. На місто сідали вже міріади пилинок сутінків. Павло Йосипович сказав, що у Віктора ще трапляються русизми, та в цілому — сила-силенна слів. Що степ вийшов майстерним.

Не домовляючись, пішли травниками, пішли попід деревами — навскоси через Келлінський до музею. В тополях над баштами хоромів Кричевського, на золотих килимах мурів і на шибках вікон-рушників, лишки сонця. Розговорилися, звертаючи на Олександрівську. Пішли через бур'яни Соборної площі — до альтанки над Ворсклом.

В долині безнадійно миготіли вогники. Дуже слабосилі й самотні, дуже вперті.

Раптом Райгородський взявся до діла: заявив, що «Мій степ» його впрост налякав. Ланки тракторів деруть ребра української цілини, наш заповідник... А найгірше, — здалеку і нова рілля, і трактори, і стріхи хаток за лісом тонуть у світляних океанах: золото землі, небесна блакить... Обрій, гарний, нічого сказати: вниз золото степу й хлібів, вгору неозора блакить!..

— Та це, дорогий мій, жовто-блакитний прапор української контрреволюції, прапор самостійників! Який жах! І написано не наївно. Як виписано, виплекано картину... Але нецензурна річ!.. Страшна!!! У ній туга, у ній такий сум. Я сподіваюся, що це меланхолія юнацьких літ, дозрівання... Писати треба! Знайти місце в нашій літературі. По-своєму треба прийняти дійсність — щоб бути, щоб жити! Іншого виходу немає, не передбачається. А трупи покосами лежать... Виринає наше «бути чи не бути»...

Очі Павла Йосиповича іскрилися так, що він їх ховав, щуплив. Може беріг той вогонь...

Павло Йосипович, повертаючи додому Дворянською, брав Віктора за руку над ліктем. І так вони кварталів два йшли мовчки. Спотикалися об дошки й зачіпалися за гвіздки дощаного пішоходу.

— Переклади? Принесіть. Цікаво глянути. — Письменник хвалив давні Вікторові переклади з Тютчева. Тепер юнак, з любов'ю і мукою, настирливо перекладав Верлена, навіть раннього Барбюса, — так подобалася його «Лямпа». І Гете.

У юнака, думав Райгородський, незвичний у нас «профіль». Приглядався.

А Вікторові снився вже начисто переписаний фрагмент — насправді напевне роман! — з життя Гете: любов старого поета до сімнадцятилітньої Теодори Ульріки фон Леветцов... Доньки карлсбадської коханої Гете. Отже: перша чверть дев'ятнадцятого сторіччя. В кареті поет і безмовний слуга Штадельманн, секретар Джон. На станціях між Карлсбадом і Ваймаром диктанти нових строф «Марієнбадської елегії»...

Зараз, восени, Віктор кінчає переклад елегії: переписано набіло дев'ятнадцять строф... Переписано! А вже виринають зміни. І сумнів: чи таку річ можна дійсно закінчити?!? Уже хочеться заново, по-новому...

На Хрестовоздвиженській, біля хвіртки на подвір'я, над дощаним парканом у людський зріст, Райгородський, наче обіймаючи, кладе свою кістляву, суху руку на Вікторово плече. Він і сам усім цим схвильований. І захоплений також.

*

Вдома на Віктора чекала несподіванка: у їдальні на столі Ляля розклала свої українські вишивки. Роз'яснювала, хвилювалася. Торохтіла, звичайно, по-російському, сміялася. Не давала ні слова мовити ні бабусі, ні татові, ні мамі.

Льока не виходив до гості. Читав у своєму закапелкові Фенімора Купера.

8

— Час додому час! Час і пора... — засміявся Віктор.

І дійсно чекав у відчинених в ніч дверях.

— Випроводжуеш мене з хати?!

— Так точно, мадмуазель!..

Засміялися гуртом. Веселий Віктор і понад усяку міру щаслива Ляля. Наче в театрі за лаштунками, юрмилися між дверима в освітленому з їдальні, дуже серйозному і сонному коридорчикові і мама, і бабуся, і тато. Проводили сусідку. «Невістку» — пожартував тато.

Вільного часу Ляля мала завжди доста. Бо читала в ліжкові ночами. А школи вона взагалі «не празнувала»... Ляля брала — пам'яттю. Здібностями. Неприємним, непевним був для неї тільки іспитовий час. Зате — вільні місяці, роки!..

Зошити, підручники просто не пасували до її писемного столика, до затишної кімнати й книжкових шаф... А навпроти комода — дзеркало в тяжкій рамі, зручне крісло, кахельна груба від підлоги до стелі... Тільки читати, тільки мріяти...

Ляля з дитинства звикла до чужої жінки. І не любила своєї бабусі, своїх сусідок, як не люблять, буває, своєї родини. Навпіл: любила й ненавиділа. Біла гвардія в спідницях! Тхори!.. Мох оксамитний! Страхопуди! Зміі!.. Тепер вона любила — Маяковського. Найбільше. Але також Багрицького. Любила революційний шкереберть і закличні ритми російських марсельєз.

Ляля захоплювалася. І легко звіряла душу приятелям.

З першого року школи вона захоплювалася Любою: була переконана в геніяльності подруги. Хвалилася не собою, а приятельською. Любиними успіхами. Що Люба вільно володіє німецькою й англійською мовами, що Люба стане видатним хеміком, що... Могутністю здавався Лялі прохолодний Любин спокій. Витримка. Іронія її — надлюдським розумом. А незлобиве серце — уосібленням, уперше на землі, щедрот!

Любина родина здавалася Лялі — «як усі». Швайцарська гвардія Люби — Елька і ще пів школи — були просто «хлопцями». Любою була тільки Люба сама! І нікого більше на світі...

Раптом побіч Люби став Віктор Лисенко. З першого дня, як він, стоячи у дверях поруч Йоганни Карлівни, посміхнувся до неї...

*

Літературний вечір у бібліотеці спантеличив, налякав Лялю. Ні згадки про Віктора! Ні слова... Тільки зошит повернув...

Після засідання вона заспокоїлася. Разом з Любою вона чекала на площадці сходів, коли Віктор пройшов з Райгородським. Розмова їхня здалася таким плетивом розрахунку й роздуму з такими заклопотаними, такими напруженими поглядами! Це не був провал...

Під віковою акацією над урвищем у провулок, Віктор навтіл розкряв Лялине серце. Дівчина піднялася в багрянні небеса, — так палахкотіло довкілля... Не до провулка глухого їй. Не до парканів, з-за яких проглядали дерева й дахи. Не до будиночків, вишикуваних з протилежного боку вулички, над пішоходом у дві дошки й крем'яною місцями стежкою поміж вимивинами, — ковбанями в дощ.

— Не знаю, не знаю, — повторював юнак безтямно, — що в наш час, у Богом проклятій країні, можна писати, чим можна жити!!! Загроза, страх, кара!!! Кожна грудка землі пахне кров'ю, трупом... Уяви собі, що я живу на Заході: Німеччина, Франція, Швайцарія... Можна знепритомніти від жалю. Під Росією життя не було, немає, не буде. Українцям — цілком напевне. Не буде!

Ляля вже злітала в небеса. А на землі знайшла тільки Вікторів сум і біль. Вікторову трагедію. Погляд страждаючих очей. Його без міри й границі поперетягуваний, поперекручений настрій. Досі її причалом був рожевий Любин дім на Стрітенській. Другий поверх ліворуч... Досі вона носилася з карколомною романтикою революції або поринала, ще з більшим задоволенням, у чисті води розпрекрасних ідей про рівність і світове братерство людей і народів. Роллян її автор. «Жан Кристоф» — десять м'якеньких томиків у благеньких сірих обкладинках — її біблія. Без цього стосика пожовклих книг на нічному столикові поруч лямки — вона не лягала спати...

Маяковський і Багрицький — Лялине повітря. Це Віктор збагнув у домі з скляною верандою відразу. До них дівчина пливла щоразу, як їй хотілося діяльного життя, як треба було відштовхнутися від тінявих берегів здавна замаскованого животіння розтрощених у боях, назавжди переможених людей проминулої доби. Як набридали прекраснодухі та тонкі поети з розумними серцями й сердешним розумом.

Через годину, щасливий і задоволений, Віктор повернувся додому. Вразила Лялина чуйність. І щирість. Відданість.

У хаті ледь-ледь світилися кахлі печі. Віктор не став ні нотувати розмови з Райгородським, ні розмальовувати красу «північного сьйва» в погаслих вікнах свого будинку: дуже подібних і дуже різних пейзажів на шибках — від вулиці й з кімнати. Миттю роздягся й одним ривком засуненої під подушку руки закотив ковдру на середину ліжка. Не світив. Навіть не причиняв дверей до їдальні.

Довго не міг заснути: хвилювало... найправдивіше на світі щастя. Безмір гатунків щастя... Подумати тільки!.. Люба піввечора чекала на нього! Патрулювала з Лялею вулицю... Дівчатам цілий вечір звижалося, що Віктор переходить вулицю, дорогою...

*

Після школи, по дорозі додому, Ляля залетіла до Лисенків. Віктор ще не повернувся. Заглянула увечорі — його вже не було. Пішов до Наталії Олександрівни. І не залишив для неї нічого.

Тоді Ляля перед десятою ввірвалася в дім ще раз. Віктор працював за столом. Навіть не втомлений. Радісний і святковий. Здалося, що кінчав завдання, щоб, приміром, бігти в театр або на зустріч нового року... Присів і відчинив — хто б підозрівав! — таємні дверцята на зовнішньому боці тумби. Натиснув дошку й вона подалася. Подав Лялі «Мій степ».

Наспів, як на станції, прощаючись, дівчина проскочила повз зібрану в хаті родину, грюкнула дверима і, висока, струнка Діяна, перескочила провулок і зникла за присадкуватим флігелем. Уночі прочитала Вікторів «Степ». Потім зразу вдруге й уривками. Погасила світло. Засвітилися селянські обійстя, левади над межею вусатого царства трави, схожі на світанки вечори, хмари над простором... Віктор. До зорі потім спала — не спала. Вийшла в садок. Таємниче сірів морок. Поміж деревами позакисав туман...

Пів дня ще небесні дротарі кололи полуду, розбивали кригу. В шпари між хмарами стріляло й рвалося потоками сонце. По

обіді земля сіяла зіркою. Мружилися очі. Так би хоч пів року! Без ночей і вечорів, без снів...

Після школи Віктор зайшов до Лялі рівно на десять хвилин.

В передпокої світилася притягнута до книжкових шаф лампочка. Замурзана, з вусами й бородою, дівчина залізла під стелю — крісло, на ньому ослінчик — і збентежено, з надією й розчаруванням, хапала альбом за альбомом, книжку за книжкою.

— Тримай! — сказала незадоволеним голосом.

У напівтемній кімнаті засвітила лампу на столикові.

— Франческо Гварді?!

— Усе Венеція. Але багато неба, як у твоєму степу. Подивись, як багато. І цегла, мости. А вночі мені примарилося, ледве ранку дочекалася. Зовсім твій степ, твої фарби. Після школи знайшла, та бачу — ні, ні... Смішно стало і боляче. Гірко.

Через Вікторове плече вона заглядала в альбом. І страшенно ніяковіла. Наче показувала власну мазанину.

— У мене воно без Венеції, звичайно... Просто український степ. Але марився тобі все ж Франческо Гварді: дихання простору, маси кольору. Не сумніваюся. Особливо вночі, у ліжку...

Віктор сміявся від щастя. А Ляля закрила обличчя руками.

Розбалакувати не було коли.

— Ні, зошта сьогодні не віддам! — і засунула в кишеню піджака невеличку книжечку. — Глянеш дома.

Віктор ніколи не читав Інокентія Анненського. Одного Анненського знав: приятеля Горького, з «Портретів». Брата.

А це раптом «Тихі пісні» Інокентія Анненського... Такий томик у кишені. Такий убогий... Така рідкість! Надбання!..

*

У п'ятницю Віктор читав Лялі від восьмої вечора до другої вночі.

Спершу про містечкового хлопчика невдачу. Ніжне оповідання. Потім захотілося трохи похизуватися «вченістю», і тому взяв чорновий текст післямови до Жідової «Пасторальної симфонії». Переклад твору Віктор тільки почав, довів... до другого запису цього «щоденника»: 27 лютого 189..

Потім, нагнувшись над столом, Віктор і Ляля докладно звірили три «Лісових царів» з оригіналом: Гербеля, російський, Грінченків, ну, й Лисенка!.. Розговорившись, Віктор продеклямував дівчині свої переклади з Тютчева й власні вірші трирічної давности. Нарешті, дійшли до «Трилогії пристрасти» Гете... У старому портфелі Вікторового батька, укладистому, як торба, набитому папками й обгортками зошитів, стосів списаного паперу

в згорнутих пополам і надписаних аркушах, знайшлася й сцена з Шіллерового «Вільгельма Телля»...

Ляля подумати не могла! — недокінчені п'єси й роман, оповідання й переклади прозою й віршем... Затихла й вдивлялася в понумеровані сторінки, позначені цифрами розділи, в списки — цілі бібліотеки — плянованих писань і видань.. Вслухалася, вражена.

*

Удень лапатий дощ пускався що дві години. І зупинявся в роздумі.

А як смеркло, сумніви минули: наче коржі, тикав калюжі й землю ножами. Осінь...

Робочий сезон. Довгі вечори під настільною лампою. Запалкані вікна вдень і вночі. Натоплена груба. Затишок кімнат.

*

Для Люби Віктор — незнаний світ. Неймовірною здавалася його зрячість. І чуйність. Заворожила юнакова незалежність. Безприкладна. Насамоті Люба знуцалася над власними фантазіями й забаганками. І демонструвала, регочучи до сліз, «картинки» — карикатури: як це вона, нога в ногу, рука в руку, йде з Віктором через життя...

А Ляля просто уподібнювалася до Віктора. Зникала... разом зі своїми смаками й уподобаннями. Танула. Бачила нарешті землю й небо його очима.

Та часом вона бралася розшукувати власні почуття і думки. Знаходила все відразу. У гніві, не оглядаючись, вона втікала від чудернацьких потоків і плес Вікторового світу. Рубала химерні троянди боліт і казкову огуду зелених водоростей. Минала хмарки й луску тіней і плями осоння...

З Лялею доходило до поєдинків. Звичайно Віктор викликав її на двобій, Віктор вимагав від неї злої і безпощадної критики. І вмів зачепити дівчину за живе.

Тоді Ляля палала й «висловлювалася».

— Тут я захищаю Росію, — кінчала вона, — а в Москві захищатиму Україну.

— Тужитимеш за Полтавою.

— За Україною, — настоювала Ляля.

І скоромовкою, захлинаючись, верзла й нагромаджувала зовсім ясну Вікторову нісенітницю. Мовляв, як донька свого батька, як росіянка, вона, наче на вогонь, летить на крайнощі. І тому їй до вподоби патріоти України, а не українські хамелеони й

баби. З ними б вона... Хай би її шаблі посікли, хай би з неї кулі рещето...

— А я, очевидно, вихований хлопець: до росіянки з її дикими крайнощами — і собі «по-російському!».. Вибач!

Ляля відразу розреготалася й закрила обличчя, нова у неї звичка, долоньями, розчепиреними пальцями, як ґратами.

— Ну, левице, мені вже час.

На прощання, щоб «звільнити левицю з клітки», застосовувал трохи сили. Левиця в одну мить перевтілювалася в бідну пташку. Білася головою об скло книжкових шаф, прикладала дзьоб до віконної шибки, пурхала понад стінами. Раптом сідала на ліжку, на крісло перед письмовим столиком, — на бильце. Біля Віктора.

Втихомирювалася, думала. Жаліла, що нерозбірливо біла, нищила українців і так же захищала Росію. А Віктор... Що говорив Віктор?! Він ганьбив тільки наше російське самохвальство: ми і прості, і скромні, і відхідливі, і серцебільні, і всерозуміючі. Звичайно, талановиті понад міру, понад голови інших народів, розум у нас особливий... Народ Богоносець! І радив порозумному захищати Росію, по-розумному ганити Україну. Бути росіянкою. Тільки чесною. По правді!

(Далі буде)

НОВА КНИГА ВІРИ ВОВК

Дослідне і видавниче об'єднання Пролог повідомляє, що в листопаді ц. р. вийшла нова книга Віри Вовк п. н. «Зелене вино».

Це антологія модерної португальської і бразилійської поезії в перекладі та з довідками названої письменниці.

На 80 сторінках цієї збірки, з мистецькою обкладинкою Ліди Палій, представлено 11 португальських і 14 бразилійських поетів wraz з їхніми короткими біографічними даними.

У вступі до першої частини книги Віра Вовк з'ясовує розвиток португальського модернізму від 1915 р. Вона м. і. пише: «Поети нарешті перекročили неплідні ідеї „мистецтво для мистецтва” і „мистецтво для моралі”, щоб узяти собі за найновішу ціль „мистецтво для людини і від людини”».

Модерна поезія «наново відкриває Бразилію. Індіянська й негрятянська кров — типічні складники бразилійської раси — пульсує в кожній новій збірці».

«Зелене вино» це 15-а книга Віри Вовк і перша, що виходить у видавництві Пролог.

ЧЕКАННЯ

Я чекатиму на весну,
щоб стрінуги тебе
в саду райдуги,
на долонях білої лілеї,
на оксамитах червоних тюльпанів,
у поцілунку пів-місяця.

Я ждатиму. Довго ждатиму,
щоб побачити знову
сине коливання роси,
зелений розпач дерев,
бурю теплового соку
і плач білої кори.

Ждатиму.
Шукатиму твоє лице
у самоті
за параваном білих сліз,
у пориві
на схрещених стовпах землі,
у ніжності
на чорному шовку постелі,
у жертві
на дні хвилювань і болю.

КАМЕРА ОБСКУРА

За обрієм думок
вогке сновиддя шарами вирує.
Із тугих щелепів піна
огидно скапує й парує.

За обрієм думок
дикий крик очей.
Тривоги жала скачуть блиском,
оргазму стогін зойком приска
і струм термосить шоком розум.

На дзеркалах мозаїк
мінливий профіль
в кусочках скла
стотисячно скімлить.

Із дна реальної безодні
тужливий звук луни
б'є лобом в скелю самоти.

Розум фотоном ріже плівку
і зубить карбом жар життя.
Град безуму грюкоче
і глузом трощить скроню дна.

Тінь зглухлого часу
зашіптує години дня.

За обрієм думок
півсонне край-буття
воротом вертить мороку шпр.
Бистрі барви метафори
метають райдугу у вир.

За обрієм думок
убитий псевдонім,
набрякнувши, висить,
із пухлих слів відчаю
крадеться божевільний спів:

— Я постать,
мряковиння,
марення снів.

Я е я —
сердитий гніву
анонім.

КІМНАТА САМОТИ

Стосном нездіснених світів
в кімнаті самоти куйовдяться бажання.
В глухих кутах перекликаються луни.
Скостенілі відгуки кришать відбитки минувшини.
З спітнілих стін виприскують жалі досад
і котяться долівкою погаслих почувань.

Тихо зідхає таємний цвіт любови
і плачуть мутно луни по кутах.
У стислім гробі нагих тіл самота
чавить пристрасть себелюбів
і змучених снагою дів.
Страждає розпач пустки в чужоложжі.

В кімнатній самоті постаті стоять.
Не стрічаються віч-на-віч уста,
бо лицемірний усміх криє профілем буття.
В кімнатній самоті ти і я, та нас ніхто
не може бачити, бо ми не маєм зовні меж,
а кімната мертва, розумом, тілом і життям.

У ЗАВУЛКУ НОЧІ

Сон демона горить
на престолі денних лон.
У сирість спраглих піхв
вринає стогін, біль, і кров,
і зелень в'ялої кори.

Сон демона дрижить,
і пальці корять млость.
Застиглий м'яз собакою гарчить
і жде на ржавий болю стиск
і зрив із кутної снаги.

Немає виходу, і бурі рев
сопе, хвилюється, німіє;
піниться оскаженілий млосний тиск.
Екстаза топить корінь, тінь і злив дерев
і творить самогубства профіль.

Пристрасть впокорює усе
і морщить гріх риданням.

**ЮРІЙ СОЛОВІЙ: ДУМКИ З ГУЩІ НЕОНОВИХ СВІТЕЛ
АБО
ПРО СУЧАСНЕ В НАШОМУ СУЧАСНОМУ
МИСТЕЦТВІ**

Хоч про поп-мистецтво (pop-art) я вже свого часу опублікував статтю, яка, між іншим, викликала прихильні і ворожі відгуки, за які на цьому місці обом сторонам бажаю висловити подяку, уважаючи, що увага, яка є запорукою збагачення досвіду в кінцевому підрахунку, є одною з найважливіших спонук до дії, — проблема цим опублікованим нарисом не вичерпана, і тому я дозволю собі на виявлення ще одного аспекту: вплив, так би мовити, «неонових світел» на гнучкість, чи пак здерев'яніння мистецького сприймального органу сучасної публіки, публіки масової, що вломлюється на мистецькі виставки з вуличних джунглів модерного життя, переповнених криком реклами, точніше, — з кітла, що помножує все — звук, кольори, темп, аромати тощо — до монструозних вимірів. Власне, взявши до уваги обставини, в яких формується сучасна людина, знайдемо пряміший і зрозуміліший шлях до проблеми, якою є й цьогорічна перша нагорода за малярство на Б'енале у Венеції, що припала молодому американському мистцеві Равшенбергові. Равшенберга вважають одним із головніших представників поп-мистецтва. Поминаючи те, що нагороди в мистецтві, де, між іншим, немає жодних фізичних засобів перевірки правильності розподілу і спортовий принцип першуна є взагалі не на місці, — цей факт, одначе, насторожив «стареньку Європу» (точніше країни Західної Європи, культурного амбасадора планети), бо вона, хоча здає собі справу з майже суцільної американізації життя, не думала, що ця афера просунулась аж до краю, іншими словами — продерлась крізь шкіру, продерлась до духовости. Особливо французька преса, преса країни, якій із втратою культурно-творчого престижу довелося б замислитися над... емеритурним відпочинком, порівнює (в чому не можна не добачити антиамериканської демагогії, що має своє коріння в політично-економічних справах) цю подію з скандалом, якому, мовляв, в історії мистецтва немає рівних.

У згаданій статті про поп-мистецтво я вказав на факт, що є мистці, які за всяку ціну намагаються встругати, чи пак придумати якусь штучку; на цьому місці хочу лише додати, що пошесть ця в перебігу часу поширилась, чому посприяв клімат сучасного ландшафту (реклама), і сьогодні поважна частина публіки і критики (також відповідні

працівники модерних музеїв) з роздутими ніздрями ганяються за яскравим і сенсаційним.

Равшенберг мистець дійсно примхливий. На його образах все знайдеш — від репродукцій до вирізок з газет, стінних годинників (справжніх), вмонтованих з усією тривимірністю «об'єкту» в замальоване фарбою в техніці абстрактних експресіоністів «тло», хлібних кришок, поламаних меблів до справжнього опудала кози, оперезаної шиною з авта, подушок, накривал з ліжка і багатьох інших подібних речей з буденного оточення людини. Але, зваживши неподатливість цих предметів і їхню естетичну грубість, треба визнати свого рода майстерність Равшенберга в перетворюванні цих назагал вульгарних елементів на експонати часто не без естетичної принади.

Захищаючи принципово (і невідклично) думку про правильність мистецького шукання, експерименту, висловимо бажання на право бути повсякденно критичним. Приміром, якщо хтось уважає, що друкування поезії на рожевому папері допоможе поезії, то ми з цим не погоджуємося, бо бачимо у цьому відсутність творчої логіки, оскільки книжка (друк і папір) є лише засобом поширення, а не самою поезією. Є оптичний елемент і в поезії і в музиці (друкованій; орнамент творений буквами і нотами), але ці прикмети двох гілок мистецтва далекі від суті, і хоча є очі, що пробують робити з цього цілу творчу програму, так поставлене питання є нетворчим, а радше належить до категорії зайвих газардів. У малярстві інакше і не зовсім інакше. Взв'язавши до уваги, що існування цього мистецтва будується на оптиці — погодимось, що роля матеріалів є однією з першорядних, але так довго, як довго вони мають вплив оптичного характеру, бо в іншому сенсі, приміром, малювання на полотні, дереві, папері, у випадку Равшенберга — на подушці, ковдрі тощо відповідає лише технологічному питанню, а не духово-емоційному, про що кінець-кінцем ідеться в мистецтві. І Равшенбергові й іншому кандидатові на генія (що складає коробки з порошку до прання) залежить насамперед на якійсь оригінальній витівці; демонстрація досягнень відбувається залежно від хисту автора, у випадку, як сказано, Равшенберга навіть з деякими талановитими епізодами. Перебільшення значення треба пояснити фактом, який угорі названо «модерними джунглями» з їхніми атрибутами.

Людина повсякчасно спрагнено сягала до сенсаційного і ніде правди діти — мистецтво таким повинне бути: свого часу і Джотто, і Мікель-Анджель, і Рембрандт, і Гойя — були сенсаційними, але сенсаційність їхнього мистецтва полягала в поставленні проблеми над пересічністю, та хоча й їхнє мистецтво не відкидало елементу примхливості, ця властивість була лише складниковим чинником складнішої програми. Сьогодні життя, що в багатьох проявах зазнало просто потрясаючого удосконалення, в духово-творчій і емоційній царині зазнає ударів з боку звульгаризованих гасел псевдотворчого кшталту.

Все це стається в рамках і завдяки програмі «визволення мас», бо публіка, тобто сучасний споживач мистецтва, що поспішає, публіка, що заглушена дирчанням бетоноломних машин, публіка, яку осліпили світляні реклями і плякати величини готичних соборів, — така публіка, звичайно ж, з zdeформованими емоціями, може зауважити лише щось ще голосніше, крикливіше, щось ще яскравіше від оточення. Отже справа не в тому, що є мистці, які творять яскраві іграшки, а в тому, що їхня, поблажливо і умовно скажемо, творчість сьогодні є спровокована і, що найважливіше, підтримана апльодуванням публіки (з директорами музеїв і критиками включно).

Апльодисменти є часто настільки заглушливими, що на хвилину навіть важко почути творчі маніфестації і заяви справжніх величин нашого сторіччя.

На перший погляд химерність ситуації полягає ще й у тому, що й ми присвячуємо увагу подіям, які можна б поставити майже кардинально поза межі мистецтва (приміром, «виставки м'яса», витівки поп-мистецтва і театральне дійство Штокгавзена), натомість можна б зацікавитися подіями, які заслуговують на увагу в культурному житті. Та події, що беззастережно і навіки входять у реєстри творчої культури, як вияви духовости з повною артизму формою і з глибоким змістом, не завжди дають відповіді на питання, які цікавлять суспільні кола.

(«Виставка м'яса», що реєструється найновішою подією в середовищах нью-йоркського авангарду, є просто екскурсійного типу, у цьому випадку — по ятці з «експонатами» пудів м'яса і відер крови).

Прем'єра Штокгавзенового «Оригінала», як і чергових п'ятьох продукцій, відбулася в рамках минулорічного (осінь 1964) нью-йоркського авангардистського фестивалю; між іншим, і речі екстремного американського композитора Кейджа, для якого кожний звук, чи пак кожний предмет, що в стані викликати звук, може стати об'єктом зацікавлення його композиції, були в програмі цього фестивалю.

«Оригінал» Штокгавзена є почасти річню музичною (електронна музика й ударні інструменти), почасти бурлескно-сценічною, з елементами драми (брехтіянської драми), кіно, з атрибутами виставковости (рибки в акваріумі, мавпа в клітці, кури, собаки, птаці тощо). Дійство відбувається серед публіки, яку теж постійно пробують втягнути в безпосереднє дійство. Але найважливішим елементом, що має деякі конструктивні прикмети будування музично-театрального дійства, є годинники, бо весь нібито (!) імпровізований балаган вставлений у залізні рамки часу. Склад акторів, поминаючи публіку, важко збагнути, оскільки й єдиний член оркестри вплутаний у дію, гра якого (не тільки на ударних інструментах) полягає у флегматичному змінюванні одягу (на очах публіки). Те саме роблять дві модельки, для чого, очевидно, вистачає максимального мінімуму таланту: завчення ро-

лі і взагалі знання театрального цеху. Між «акторами» крутився й малий хлопчик, а самі «актори» або лазили на чотирьох, або обмазувалися піною до голення і помідоровим соусом, обливалися водою просто з відра, якою опісля з черевиків чаркували, виголошували чи імпровізовані, чи то завчені діалоги-монологи...

Все тут дуже перебільшене — елементи гумору, театральності і еротики, але найбільше таки перебільшено саму безглуздість дійства. В одноактвіці Бекета «Остання грамофонна стрічка Крапа» е теж гротескні епізоди, коли, приміром, герой кладе банан у кишеню або, замислившись, тримає його якийсь час у роті, та ця річ побудована на мотиві споминів, які в своїй відтвореній силі мають властивість і здібність переривати і зупиняти життя.

«Оригінал», як більшість екстремно-новаторських спроб сьогодні, схиляється сильно в бік крайнього натуралізму, без творчого сенсу, скидаючи всі підхоплені з вулиці, каварні, бурлеску, цирку, віча, концертної зали ффрагменти в один глечик, з наголосом на неохайності під кожним оглядом, єдино, як сказано, респектуючи час.

Але як би там не було, я висловлю категоричне непогодження з тими, що, якби вони могли, губкою стерли б безслідно ці спроби молоді з творчими претенсіями. Бо це не є ознакою, як дехто хотів би вважати, хворости суспільства, в якому ці речі діються, не є ознакою розкладу доби чи недуги (психічної) автора: можна бути певним, що на екстраваганціях Равшенберга, Штокгавзена, Кейджа й інших експериментах найекстремнішого крила зійде зеренце чогось нового з прикметами, що так у мистецтві цінні. (Навіть коли песимістично виключимо такі шанси — підтримання духу неспокою і цікавості є теж моментом не абиякого значення).

Крім того, в сфері збагачення творчого досвіду значення таких витівок уже сьогодні можна точно оцінити, бо вони розвивають певні елементи в мистецтві, елементи іграшковості, що є приступні навіть у найповажніших творах (Шекспіра, Бетговена, Веляскеза...). Ці елементи витівкарства-іграшковості не створюють ідейної суті твору, але вони є, так би сказати, кольором очей, шкіри і волосся, тобто — вони рішуче впливають на аромат і роблять елементи принципові менш сухими, більш принадними. Вельми цікавою і незрозумілою як слід постаттю в мистецтві є Кле, який не вичаровує, як звикли думати, чорну чи якунебудь іншу магію, а просто виявляє велике зацікавлення проблемою, про яку щойно була мова.

Збентежений можливостями інтелект 20 сторіччя, одурюючи себе, хоче наївно вмовити в себе (інтелектуальна наївність — це теж мода), що магічні знаки культур примітивних означають щось і для нас.

Кле програмово посвоячений з Равшенбергом і Ко, різниця в артизмі, який не полягає у... стоянні на голові під час малювання, на що, приблизно, здобутись могли до цієї пори лише поп-мистці.

Поминаючи наївність, що найчастіше супроводить всі ці екстремні «вибрики», це є рух частини мистецької молоді, і я пропоную припущення, що з молоддю, яка не виявила ніякого зацікавлення і відгону на проблеми свого покоління, хай і здаються вони банальними нам, щось не в порядку. Прощу замислитися над цим питанням, бо справа не виключно в поп-мистецтві, вона сягає до глибокої істини: чому у нашому, українському мистецькому житті не знайшлися дотепер відповідники цього загальносвітового явища? Бо зрештою маловмотивоване твердження, що ми як нація ліпші за інших, розумніші і розважніші, може кінець-кінцем надокучити маловимовними і непереконаючими повтореннями. Це є ознакою, на мою думку, як слабо ферментує у нас творчо-духове життя. Коли свого часу певна генерація наших мистців включилася в актуальну на той час течію кубізму, конструктивізму, експресіонізму, опісля безпредметности, магійного реалізму і нового фігурального мистецтва (конкретні досягнення і висліди є іншою темою, однак не можна не згадати Архипенка, якого вже сьогодні треба вважати позитивним моментом цього маневру), то ці етапи треба відзначити як етапи пробудження і пожвавлення. Це ж ясне, як сонце: мистецтво, що не дремає, буде в центрі сучасної вирви. Причини цього стану хай дошукується історія: може, вони знаходяться в атмосфері наших мистецьких шкіл, що, завдяки відсутності уяви в учителів, зацвяховують молодечі пориви.

Поки завершу цей місток між подіями в світі і подіями у нас, що відбулися в той же ж приблизно час, дозволю собі маленьке пояснення в різних моментах різної постави супроти певного явища (мистецтво авангарду), що може евентуально вилімінувати писання зайвих відповідей на напади плаского і демагогічного калібру.

Дефінітивно стоячи на позиціях новаторства (модернізму, як хочете), я не вважаю, що все, що під цим кличем твориться, є тривалої вартости, хоча цілість, як ферментуюче явище, заслуговує на те, щоб за нею стежити і робити, скажемо утертою фразою, конструктивні висновки. А взагалі треба вибирати, пробуючи відрізнити явища далекосяжні від явищ короткотривалих. Поскільки тут дещо більше місця присвячено «Оригіналові», кінець-кінцем творові композитора, для компенсації сучасних музичних творів з перспективами на вічність, відзначу декілька зразків, що є вдалимими хоча й екстремними: твори Гінастера, Брітена, Фоса.

(Не згадую творів Стравінського чи Бартока з самозрозумілих причин).

Цим кінчаю першу частину статті і переходжу до обговорення подій, що корінням виходять з нашого ґрунту. За принципом календарного порядку.

Виставка творів Оленської-Петришин, друга за чергою, відбулася в нью-йоркській галерії Бодлі у другій половині вересня минулого року.

Не локалізуючи засягів її мистецької проблематики, особливо після того, коли деякі американські музеї зацікавилися її мистецтвом, все ж таки варто зазначити, що творчість нашого мистця є насамперед подією у нас, навіть коли для підкреслення силуети виводимо тло в інтернаціональних кольорах. Непорозуміння у цьому питанні полягає в тому, що наші прогресисти (я не маю на увазі групи т. зв. «прогресистів», праця якої полягає в радянофільській площині; я маю на увазі наших культурних діячів, з модерністичними тенденціями) бояться такого поставлення справи, оскільки для їхнього смаку тут заносить просвітянством, провінцією і т. п., коли знову ж діячі нашого гетто лише так бачать справи. Обидві сторони впадають у крайність. Відзначенням національного аспекту справи не обов'язково обводити «китайський мур» довкола нашого мистецтва, навпаки — треба радіти, коли воно стає чимсь цікаве і важливе духовому світові (при цій нагоді слід привітати мистця Гніздовського з його успіхом, бо зразки його мистецтва включено в репрезентативну виставку американської графіки, призначену для показу в Радянському Союзі). Кожний справжній творчо-мистецький почин набирає великого значення в аспекті громадському, якщо мати на увазі народ, який потребує духових амбасадорів і адвокатів, бо лише в здійсненні духової концепції міститься можливість зміни його долі.

Американці, приміром, знають вклад їхнього мистецтва в світову скарбницю (малярство акції і поп-мистецтво), вони також добре знають, яке це для них має значення; генерал Франко останнім часом теж зрозумів силу «арсеналу», який він до цього часу не цінував, і тому почалися його «залицання» до представників модерного еспанського мистецтва (Саура, Тап'е, навіть Пікассо і Міро).

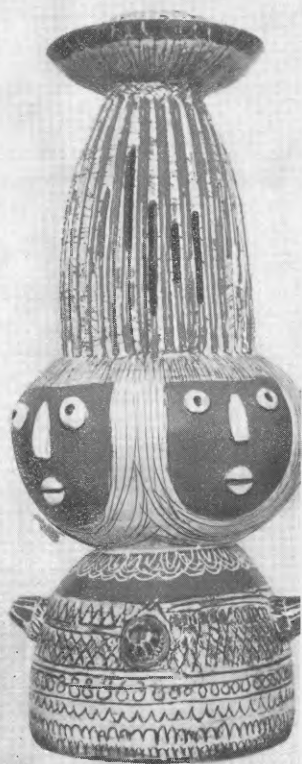
Визначальною якістю малярства Оленської-Петришин під цю пору є якість історична, застосування в сферу проблематики нашого мистецтва нового елементу, елементу каліграфії і автоматизму (подібна каліграфія має велику традицію на Далекому Сході, а в модерному мистецтві вона репрезентована німецьким мистцем, що живе у Франції — Гартунгом).

Образи Оленської-Петришин характерні сильним духом пензля, утриваленими спонтанними ударами без поправок. Це малярство вимагає концентрації, опанування матеріялу і кольорів. При цій нагоді відзначу, що в осінньому сезоні в Нью-Йорку відбулася виставка творів Альберса, якого вважають батьком «оп-мистецтва» (оптичне мистецтво, представниками якого є: Васарелі, Анушкевич, Сталчак, Гудір, Мешковський . . .), але цим разом обійдемо проблему цього напрямку, бо нас тепер цікавить інший феномен мистецтва Альберса — автоматизація. Згадана виставка була виповнена виключно «присвятами квадратові», портретові квадрату, з дуже незначними композиційними варіантами; творчо-інспіраційні варіації, спрямовані майже виключно на зіставлення кольорів. Модерних мистців взагалі харак-

Ліворуч угорі: Л. Гуцалюк
— «Портрет дружини»;
унизу: А. Оленська-Петри-
шин — «Розвиток».

Унизу праворуч: зразок
кераміки Я. Геруляк.

теризує одна спільна спекулятивна риса, яка полягає в підгляданні в мистецьких зразках минулого якогось на перший погляд не помітного деталю, який вони оформляють у масштабах ускладненої творчої стратегії; у випадку Альберса може бути мова про творення творчого кредо на спостереженні повторень певних образних ситуацій (сюжетних, приміром) у мистців минулого: усвідомивши цю проблему, без труду помітимо, що кожний мистець має свій, так би мовити, улюблений жанр. Рембрандт, а особливо Мікель-Анджельо — виявилися майстрами фігурального жанру; це можна сказати про багато більше мистців (Ель Греко, приміром, як і Рембрандт, виявив небагато зацікавлення ландшафтним малярством), знову ж в інших помічається рішучий нахил у бік ландшафтного малярства (Турнер) або мертвої природи (фламандська школа); одні вмонтовують фігуру в ландшафт (Міле), інші вибирають радше тло мешканевого нутра (Вермер, Віллар). Хоча тут не вичислено всіх якостей обмежень, на цих кількох прикладах бачимо, що мистці з своїми уподобаннями завжди хилилися в якийсь певний бік, до якогось певного емоційного чи світоглядного комплексу, що в Альберса, але й не лише в нього, стає яскравим ефектом. Додам, що стилістику, рукопис мистця, відчуття і побудову кольору теж можна розглядати в колі вищезарисованої проблеми. Автоматизм Альберса роздутий і піднесений до абсолютної ідеології; автоматизм Оленської-Петришин є радше типу «любовної афери», що виникла з задоволення і розкошування відкриттям, яке мистець робить досить раптово і, можна сказати, несподівано. За цим, здається, немає ідеологічної структурної твердості і ясності Альберса, а в таких випадках треба вичекати поки «весна кохання» мине і нам (і авторові) ясніше вияскравляться сліди глибини, послідовності і витривалості її програми.

Сьогодні можна відзначити, що, попри енергійність, її малярство — завдяки прозорості — є мрійливо-жіночим, м'яким, декоративним і дещо хаотичним (із студійних часів знаємо подібний темперамент: талановиту Лідію Бородієвич, Ціхановську і Дарію Мирович. Що сталося з цими мистцями, повторю, непересічно талановитими, мені невідомо, отже, хай ця згадка послужить до реєстрації наших талантів важкого воєнного етапу).

Я не маю на увазі хаотизм рисунку, бо й такий рисунок є рисунком і має дані на визнання, я маю на увазі хаотику вражень, що є теж даністю сучасного мистецтва, точніше — мистецтва безпредметного, куди, попри деяку «ботанічність», треба приділити й образи Оленської-Петришин (з цієї виставки). Я хочу цим сказати, що образи Оленської-Петришин, як зрештою і образи де Кунінга, Поллока, Кляйна, Горького... не організують увагу глядача, а він, глядач, відходить від образу і приступає до чергового, щоб зразу ж змазати згадку в пам'яті про попередній образ. Він, цей образ, так довго з вами, як довго він перед вами. У філософію — чи це зле, чи добре — не вда-

юся, бо, як виявляється, цей матеріал і так росте, «як на дріжджах». Треба одначе визнати, що Оленська-Петришин уже набула техніку власного рукопису; що вона звільняє своє обличчя від косметики, і те обличчя, що бачимо, є її обличчя сьогодні. Мистця, який має такі здобутки, треба міряти найповажнішими мірками, значить — це вже комплімент.

Цей (1964-65) сезон заповівся у нас жваво. Кілька тижнів після виставки Оленської-Петришин, відбулися майже рівночасно наступні дві виставки наших мистців: виставка рисунків Геруляк в СО Мілл Рівер Геллері-Йорктовн Гайтс і виставка новіших олій Гуцалюка в галерії Герст-Нью-Йорк.

Хоча це й буде деяким відступом від календарного пляну цієї статті, відзначимо, що Геруляк присвятила увагу кількох останніх років майже виключно кераміці, даючи ряд зразків цього мистецтва, які треба вважати, з рукою на серці, творами найвищого рівня. Ці зразки її мистецтва не мають, очевидно, нічого спільного з халтурою, продукуюваною в душі «народного стилю», на що з особливими, але невинуватими, надіями дивиться наш збаламучений загаль. Щиро радімо любителям кераміки поцікавитися роботами Геруляк, оскільки ця ділянка у нас очікувала піонерів, і тут саме маємо справу з одним справжнім піонером; кераміка Ю. Кульчицького теж борсається в сітях поверхового «народництва», і хоч вона виходить у нього пристойніше, ніж подібні зразки масової продукції, — якесь особливе місце їй відвести важко; іншою проблемою є кераміка Гніздовського, який звернув увагу майже виключно на малярську сторону, обійшовши, ледве торкаючи, теж суттєву прикмету її — тривимірну форму.

Рисунки Геруляк модерні, тобто вони репрезентують явище модерного рисунку: певними технічними засобами викликати візуальні переживання. Завдяки цьому сучасний модерний рисунок має властивості самостійного і повного мистецтва, якому і самі мистці і організатори мистецьких виставок присвячують багато уваги.

Хоч елементи рисунковості знайдемо в найдавнішому малярстві (печерному, приміром), рисунок як спосіб мистецького вислову має молоду історію. Особливо з появою книжки рисунку набирає сенсу і значення (треба включити сюди й «рисунки», творені репродуктивною технікою), але зваживши, що цій галузі мистецтва не присвячувалися мистці найбільшого калібру, ми відготовуємо в цій ділянці слабший, ніж деінде в образотворчому мистецтві, розвиток. З пізнішої християнської доби, особливо ренесансу, збереглися зразки цієї техніки, авторами яких є мистці формату Леонардо да Вінчі. Все ж таки рисунки того часу в більшості є лише стадією до важливіших творчих починів. Репродуктивна техніка прогресує швидше, і їй приділяють увагу мистці найбільшого калібру (Дюрер, Рембрандт, Гойя). Щойно в модерному часі, якщо погодимось, щоб добу модернізму почати з ро-

мантиків, рисунок став повним мистецтвом, чи пак мистецьким твором, з усіма властивостями мистецтва, дійового і проблематичного.

Саме по такій дорозі веде свій рисунок Геруляк. У наших колах ще немає зацікавлення цією образотворчою технікою, а наші «знавці» думають у площині академічного рисунку, значить — їхнє розуміння рисунку неповне.

Геруляк вифантазовує свої рисунки з рослинного світу, надаючи їм тривкішого естетичного чару.

Людам, що послідовно стежать за творчим розвитком Гуцалюка, остання виставка завдала помітного клопоту, бо вони привикли до стрибків і шукань молодшого Гуцалюка, що на попередніх виставках чудував неспокоєм і змінами. Остання виставка на перший погляд пригадує попередню — це факт, одначе це означає дві речі, які його публіка якось не зареєструвала: що вже маємо справу з дозрілішим мистцем, який встиг створити власний стиль і власну техніку (одне в'яжеться з другим), і, подруге, різниця часу між обома виставками не така вже й велика. Добре, коли мистець пострибає замолоду, бо тільки в цей спосіб він зможе випробувати цілий ряд можливостей як технічного, так і стилістичного порядку, що, безумовно, придасться йому в кінцевій стадії закріплення власного творчого діяння. Гуцалюк створив свій стиль, що вже почав навіть впливати на інших малярів. Цей його стиль, з технічно-формотворчого погляду, прилягає до т. зв. «паризької школи», але емоційні паралелі знайдемо і в малярів пейзажу італійського пізнього ренесансу, у імпресіоністів і в американській школі абстрактних ландшафтиків.

З природи Гуцалюк лірик. Це він задокументував на двох-трьох попередніх виставках, це він підтвердив і цією виставкою. Раніше його малярський ліризм опирався на формах абстрактно-конструктивістичного порядку і мав, попри певну готичну гостроту, лагідніші риси. На останній виставці, і цим вона важлива, він виявляє тенденції ван-гогівського динамізму в тому ж, ліричному, потоці, отже, новина на цій його виставці все ж таки є.

Час виправити застарілий погляд на трагізм ван-гогівського малярства, якого в ньому немає, але натомість є дуже сонячний ліризм, що вибухає вулканами світла і кольорів. Він є своєрідний лірик, пристрасний і динамічний. Подібні прикметності виявляє під цю пору Гуцалюк. Може дехто (і я з ними) шкодуватиме за його селищами, які він найчастіше завіщував у морі сіро-голубого простору; може дехто добачатиме тут зраду «модернізму», оскільки він відходить від техніки абстракціонізму; може дечий смак схиляється радше до тональних зіставлень кольорів попередніх творів. Але з якого погляду не дивитися б на його виставку, які б думки не снувати з приводу неї — сьогодні виносити остаточну оцінку нового напрямку Гуцалюкового малярства є зарано. Одне сьогодні видніше, що він уже раніше заповівся, цей напрямок, заповівся в одному з найкращих при-

кладів Гуцалюкового малярства, в «Портреті дружини» (з шапочкою), отже ця виставка є документом неминучого кроку автора, що мусів статися.

З попередніх нотаток у другій частині цієї статті «про сучасне в нашому сучасному мистецтві» бачимо, що тут ідеться про відзначення подій у нашому культурному житті, що позначені сучасною проблематикою; до аналізу творчості мистців, про мистецтво яких тут мова, приступимо, може, в інших статтях і в інший час.

У календарному порядку поява збірки п'єс І. Костецького попередила всі три відзначені виставки, та оскільки виставки є проминального характеру, а літературна поява не так пов'язана з певним терміном, обговорення в першу чергу виставок вийшло самозрозумілим. Це, очевидно, не має нічого спільного з духовою вартістю обговорюваних матеріалів. Навіть коли вже на це зійшла мова, я вважаю, що п'єси Костецького мають унікальне в нашому духовому житті (і розвитку) значення. Костецькому, як і Семенкові, не ставитимуть ні за життя, ні після смерті пам'ятників, бо їхня творчість є іншою, як Шевченка, приміром, порядку. (Проблемою Шевченка кожне революційне покоління хвилювалося і хоча б тому, віддаючи свою увагу цьому питанню, могло б біля нього щось затриматися. Але ми його перестрибнемо, не тому, звичайно, що погоджуємося з виробленою у наших колах думкою стосовно Шевченкової справи, а просто тому, що проблем у цій статті і так досить, а Шевченко проблема широка).

Окремого обговорення під кутом, на який тут зараз буде натяк, очікує доба нашого т. зв. «ренесансу», бо можна помітити, що, мабуть, з огляду на локальні актуальності, деякі появи цього часу не оцінено. Я маю на увазі згаданого вище Семенка, якого, у співставленні з Зеровим, приміром, чи Хвильовим не цінують. Ми, зайняті національними революціями (Хвильовий) і наукою грамоти (Зеров), не розуміємо як треба Семенка. Коли Зеров був у нас репрезентантом вчорашньої, хоча й великої, європейської культури, а Хвильовий темпераментно брався за рятування української нації, — Семенко був рідкісно сучасний у форматі світовому. Те, що футуризм досить швидко «провалився», підриває до певної міри його авторитет. Але факт залишається фактом, що це була виняткова у нас людина, я сказав би — тип людини, який єдино може вивести українство з стадії провінційщини. Бо людині сучасній ближче до майбутнього, ніж людині вчорашній, якою — будь-що-будь — був Зеров; а ознаками провінційності, крім ще інших багатьох моментів, є кінець-кінцем запізнення. Це лише натяк, що в стані викликати бурі непогоджень, а авторові додатковий клопіт, бо як можна дискутувати з гарячими серцями, сантимаентами, за якими, може, є і зичливі бажання?

Творчість Костецького, як і Семенка, є чистою від будь-яких громадських елементів в найпрямішому значенні: вона не в стані ство-

рити стихії порядку Шевченкового українства, але натомість це є творчість, яка дуже складними шляхами впливає на духовий вид планети.

П'єси Костецького попередили події в сучасній драматургії і хоча немає підстав думати, що вони могли б мати вплив на них (Бекет, Йонеско, Жане...), факт залишається фактом. А взагалі Костецький особлива у нас особистість, бо він — крім нормального культурно-творчого життя — рятує своєю діяльністю честь нашої еміграції, яка живе в більшості марнотратно, передусім не виправдуючи свою присутність у світі. Після видань першорядного значення для української культури (Льорка, Еліот, Павнд, Кльодель, Шекспір, Лусінь), Костецький видає свої п'єси, написані в перші післявоєнні роки. Це видання «Театр перед твоїм порогом» — три п'єси: «Спокуси несвятого Антона», «Близнята ще зустрінуться» і «Дійство про велику людину», — в гарному і професійному оформленні Галини Мазепа, належить до найкращих і найбільш важливих видань видавництва «На горі».

П. С. Відзначаючи дещо з наших культурних подій, було б злочинно не відмітити блискучу появу в нашому музичному житті. Бо коли всі (за дуже незначними винятками) дотеперішні імпрези цієї культурно-духової галузі у нас позначалися аматорщиною, виступ молодого скрипаля Мляколи Чумаченка вирізняється культурою найбільшого професійного формату. Він чи не вперше представився українській нью-йоркській публіці в рамках концерту, що був частиною імпрези УВАН, започатковуючи черговий сезон. Зразу після перших тактів моцартової сонати для скрипки і фортепіяна важко було повірити і зрозуміти раптову появу мистця, серед нашої пересічності, з таким великим мистецтвом.

Треба відзначити й культурну особистість Вадима Кіпи, який дотепер, жертвуючи час і труд для підтримки нашої наукової установи (УВАН повинна б замислитися над відзначенням жертвенності і винятково послідовної діяльності в музичній галузі проф. Кіпи), — чарував публіку своєю природною дотепністю і милою появою, оголошуючи, пояснюючи, супроводячи і вставляючи нове в концерти, що мало характер концертів початківців. Ми завжди цінували віртуозність Кіпи, але вона виходила якось неповною, або, з другого боку, гуліверською, без партнерів (чи хоча б партнера) належного рівня. Поминаючи відсутність тренінгу для зіграності (Кіпа живе в Нью-Йорку, а Чумаченко у Філадельфії), — виступ обох віртуозів відзначався, як то кажуть, клясою.

Тут представляємо нашим читацьким колам нашого знаменитого скрипаля і його родину: Микола Чумаченко (22 роки) походить з родини скрипалів, батьки живуть в Аргентині, а сестра Ганна (19-літня) перебуває на студіях в Європі. Вона в 1963 році одержала першу на-

городу на всесвітньому конкурсі скрипалів у Лондоні (це не має нічого спільного з моєю опозицією щодо нагород у мистецтві; віртуозність, проблема у великій мірі техніки, є дещо іншого роду питанням, і тут можна б евентуально допустити умовно класифікацію першости).

На додаток він, Чумаченко, грав бравурну і темпераментну річ Паганіні-Крайслера «Прелюд-Алегро» і Сарасате «Японський танок ч. 2». Судячи на підставі виконуваних творів, Чумаченка можна поставити в ряди найкращих активних віртуозів (Давид Ойстрах, Стірін, Гайфен, Менугін, Мільштайн, Шнайдерман...); його техніка, здається нам, без закиду (не знаючи його репертуару в повноті, важко робити остаточні висновки).

Наявність знаменитого піаніста (Кіна) і скрипаля (Чумаченко), насуває думку про створення нашого камерного ансамблю (квартету, приміром). Я не знаю, яке коло нашого суспільства могло б заходитися (і роздбути фонди) коло цієї справи (на свою резиденцію цей ансамбль повинен дістати головну залю в українському інституті при п'ятій авеню в Нью-Йорку), та потреба такого ансамблю є безперечною. Ми ж не сміємо обмежувати наше життя ювілейними виданнями «Слова о полку Ігореві» чи «Кобзаря», концертів з якоїсь нагоди тощо, а мусимо, нарешті, замислитися над правильнішою «циркуляцією крові» в нашому суспільному організмі. І ювілеї мусять бути, але більш важливою є проблема безперервності духового життя, з тяглістю від одного дня до другого. Бо якщо останнього не буде — малитимуть шанси поповнення ювілеїв новими ювілеями.

У видавництві «Пролог» незабаром виходить з друку посмертна збірка поезій Василя Симоненка

Б Е Р Е Г Ч Е К А Н Ї

Книжка містить недруковані досі поезії покійного поета, щоденник та ін. матеріали.

Попередні замовлення приймає в-во «Сучасність».

СТАНІСЛАВ ЕЖИ ЛЕЦ: **НОВІ НЕЗАЧІСАНІ ДУМКИ**

Вибір у перекладі Ігоря Костецького

(Продовження з попереднього числа)

Якби те, що б'ється в нас, було серцем, воно не вмирало б, аби нас тим убити.

Скільки солов'їв повинен ковтнути хижий птах, щоб почати співати?

Не всі фенікси, що постають із попелу, зізнаються в своєму минулому.

Бідний, хто не бачить зірок без того, щоб його не вдарили в зуби.

Чи пожертий місіонер повинен уважати свою місію за виконану?

Будьмо людьми хоча б доти, поки наука не відкриє, що ми щось інакше.

Дуже мало людей передбачало у XIX сторіччі, що по ньому настане сторіччя XX.

І що ж ти на те, Фізико? Похолодіння стосунків між людьми виникає наслідком тертя між ними.

Коли ти на щиті, маєш викрут: неможливо йти далі.

Кайдани не люблять приковувати уваги.

Одвічна мрія ката: комплімент приреченого за якість екзекуції.

Щоб бути собою, треба бути кимсь.

Глупоти даної доби для науки наступних так само цінні, як і її мудрощі.

Хто по смерті не спостерігає жодної різниці, той не варт був народитися.

Хто вмирає з захвату, нехай обороняється від воскресіння.

З тривоги народу рідко народжується боягуз.

Маймо надію, що література найнижчого лету стане колись елітарною. Для вузького кола останніх чвертьінтелігентів.

Коли помилки будуть рідші, вони будуть більш вартісні.

«Не вір» — шепоче тобі сатана. «Вір!» — суфлює тобі янгол. Або часом навпаки.

Ця тиха пиха в людині: смерть, мовляв, обороняється від нас, але кінець кінцем піддається.

Скільки ж то людей подорожує поза власні обрії!

І маятник іде з часом.

Люблю людину. Ніколи б не був її створив.

Пам'ятай, якщо твою позицію неможливо оборонити, все таки ти можеш її здобути.

Справжній вибранець не має вибору.

Не дзвони ключами до таємниць!

Живи сучасно, якщо не можеш перекласти того на інший час.

Він приніс Глупоту до майстра: «Чи пощастить переробити це на Мудрість?» Майстер сказав: «Ще зостанеться решта».

Світ аж ніяк не божевільний, хоч він і не для нормальних людей. Він для людей нормалізованих.

Навіть у лабіринтах висять уже написи: «Блукати заборонено!»

Завжди коли ідеї бездомні, вони знаходять притулок у людині.

Є часи, коли філософ може сказати на ложі смерти: «На щастя, мене не зрозуміли!»

Він мав чисте сумління. Невживане.

Коли ми докопаємося до глибших археологічних шарів, то, може, знайдемо сліди великої культури, яка існувала перед створенням людини.

Техніка дійде до такої досконалости, що людина буде спроможна обходитися без себе.

Якщо з тебе півголовок у громаді, не хвилюйся: напевно знайдеться другий.

Божеволіють лише люди здорових почуттів.

Вправляйся у мнемотехніці. Вона інколи допоможе тобі пам'ятати, що ти живеш.

Вистачить віддатись ілюзії, щоб відчутти реальні наслідки.

Правду тримають під ключем як найдорожний скарб саме ті, які її найменше цінують.

Людське невігластво не відстає від науки. Одночасно з нею зростає воно ті самі цілинні обшири генія.

Часом щось криється за чимсь, перед чим криємося ми.

За провини батьків часто бувають нагороджені щойно сини.

Багато хто промовчують у життєписах своє неіснування.

Брехня анічим не відрізняється від правди крім того, що вона не є правдою.

Коли, піддававшись ворогам, вони піднесли руки догори, то видалися такими грізними, що ті просто чкурнули.

Декому до щастя бракує справді тільки щастя.

Злочинці йшли з транспарантами: «Не мучте сумління. Дайте їм спокійно спати!»

Чим пізніше малпи стали б людьми, тим більше заощадили б вони людської крові.

Я говорю такі старі речі, що людськість їх уже не пам'ятає.

Пігмеям треба низько кланятись.

Блазень мав у владарів виняткові права. Не могли йому забезпечити їх лише ті, хто не почували себе владарями.

Чи продукція думки встигатиме за природним приростом?

Не уявляю собі кінця світу перед перемогою правди.

Щоб дійти до джерела, треба плисти проти течії.

Чому люди більш не людожери? Ну, в якийсь прогрес людської кухні треба ж таки вірити.

Навіть аж ніяк не складені люди розкладаються.

Народ може мати одну душу, одне серце, одні груди, що їх він наражає на небезпеку, але біда, коли він має тільки один мозок.

Пам'ятайте, людина не має вибору, мусить бути людиною.

Треба пройти крізь життя, гідно примруживши око і даючи тим свідоцтво якомусь незнаному Великому Деміургові, що ми зрозуміли капітальний жарт.

Хто бачить уві сні владу, нехай не хропе голосно.

Деформують нас формули.

Не хвилюйтесь! І деяким гомункулам можна буде сказати: «ти, сякий-такий сину!»

Людина складається з заліза. Тому вона іноді не відчуває кайданів як чужородного тіла.

Традиція — спадкоємна шляхетність плагіату.

Даремно мріють маріонетки про монолог Гамлета.

Дехто бачить правим і лівим оком точнісінько те саме. І гадає, що це об'єктивізм.

Дороговкази можуть зробити з шосе лабіринт.

Ну й сміятимуся ж, коли не пощастить знищити світ перед його кінцем.

У своїх словах заключив цілу епоху. Мова про поета? Ні, про суддю.

І Месії чекають нетерпляче на свій прихід.

Світ не існує, він тільки щохвилини створюється. Враження тягlosti виникає тому, що бракує винаходу.

Він був сумлінням свого часу, який не мав сумління.

Справжній блазень не може висміювати справжнього блазня. Один з них мусить бути несправжнім.

Ось охоронець закону: він стереже його так досконало, щоб ніхто не міг з нього скористуватися.

Орфей сходить у підземний світ не тільки, щоб шукати Еврідіку.

Безсоння — хвороба епох, за яких людям велять заплющувати очі на багато речей.

Нас усіх виліплено з однієї глини. Це часом створює небезпеку, що нас одних з другими вкинуть до єдиного тигля і виліплять третіх.

Табу, не зважаючи на те, що воно недоторканне, розмножується застрашливо.

Переконали, що таємниці буття багаторазово змінювалися від тієї хвилини, коли їх зашифровано.

Відколи людина стала на задні ноги, вона не може повернутись до рівноваги.

Справжній мученик це той, що йому й у цьому титулі відмовляють.

Не погоджуюся з математикою. Вважаю, що сума нулів дає загрозливу лічбу.

Часами сатира повинна реконструювати те, що знищив патос.

Часом за міру великості править відстань від злочину.

Іноді кара тягне за собою провину.

Бог Янус мав два обличчя. Світовид потребував їх аж чотири, існували божища з іще більшою кількістю лиць. Про яку ж важку ситуацію тогочасного божистого суспільства свідчить це.

Чи повинно мистецтво бути зрозуміле? Авжеж, але тільки для адресатів.

Рівноуправнення за часів безправства — це також щось!

Позитивна сатира це та, на якій можна поставити хрест.

Люди народжуються на суспільне замовлення з приватної ініціативи.

Наші дні пораховано — статистиками.

Він мав барвисте життя. Зміняв прапори.

Деякі тла не терплять нічого перед собою.

Коли ми залюднимо пустелі, зникнуть оази.

Якби ж то мати стільки слухачів, скільки підслухувачів!

Визнання «світ прекрасний» жадають від мене звичайно ті, хто мені його обридли.

Пророкові можна помилятись. Але не щодо терміну, коли він перестане пророкувати.

Трудно поширювати обрії? А косим оком?

Не кожна людина, яка знає занадто багато, знає про те.

Література факту? Деякі факти не бажають її.

Дія наздоганяє думку. Біда, коли її переганяє.

Вірю в кінець органічного життя на землі, але організаційного — ніколи.

Нещодавно я проходив повз склад з дошками. Собака, що стеріг їх, брехав на мене. Вірю: людство дійде колись такої досконалости, що собака докладно знатиме вартість матеріалів, в імені яких він гавкає.

Усе має двостатеві властивості. Навіть подружжя.

Ніколи не піддавайся розпачеві — він не дотримує обітниць.

В історії рахуються і недоконані факти.

Сміливець: їсть з руки тирана.

Був вірним прапороносцем. Коли тримав древко прапору, то не давав собі нічим відвернути увагу, навіть зміною кольорів.

На чий кошт живуть люди в чужих спогадах?

Коли народжується песимізм? Коли стикаються два відмінних оптимізми.

Надто велика була турбота Ноя про рід людський. Узяв по парі з кожного ґатунку.

Світ либонь конусоподібний. Найбільше в ньому — дно.

Найчастіше втрачають свободу ті, хто її прагнуть.

Напочатку було Слово. Щойно потім виникла Мовчанка.

Донос: *Ecce homo!*

Кий має два кінці, не будь на жодному.

Я настільки повний оптимізму, що не вміститься більш ані крихти.

«Мийте вуха!» Ануж проб'є година.

Люблю читати житія деяких святих від кінця. В мені тоді поновлюється віра, що хтось може знову стати людиною.

Могло бути гірше. Твій ворог міг стати твоїм приятелем.

Боюся завжди тих, які жадають керівництва душами. Що вони зроблять з тілами?

Велика сила ніщоти: нічого їй не можна заподіяти.

Є такі, що неспроможні вбити людину. Вони повинні її спершу позбавити людськості.

Підозрюю, що деякі володарі відрубали б підданцям руки, якби не потребували їх бодай для оплесків.

Коли сказати «нема святих», то ображаються навіть атеїсти.

І виміри всесвіту стануть військовою таємницею.

Чи має право людина вважатися за автора непроханих думок?

Не можна схилити голову тому, хто носить терновий вінець — він упаде з нього.

Здійснюються наші найсміливіші мрії. Пора на несміливі.

Деякі думки приходять до голови під ескортом.

Нібито — чув я — мене має цікавити мораль політики. Господи! Чи ж я містик?

Важко ходити з піднесеним чолом і не задирати носа.

Це був чоловік прогресивно-релігійний. Він погоджувався, що людина походить від малп, але — від малп з Ноевого ковчегу.

Не провокуйте кретина, щоб він написав шедевр. Ануж йому це пощастить!

Філософи, не винаходьте каменя мудрости. Вам його прив'яжуть до шиї!

Черепашка мусить бути аж така тверда, бо вона аж така м'яка.

ДАРІЯ РЕБЕТ: ВОЛОДИМИР СОСЮРА

«Козацьке серце... я зроблю тебе
робітничим».

Довго, довго я був із собою в бою...
Обсипалось і знов зеленіло в гаю,
пролітали хвилини, як роки...
Рвали душу мою
два Володьки в бою,
і обидва, як я, кароокі,
і в обох ще незнаний, невиданий хист, —
рвали душу мою
комунар
і
націоналіст.

Ось так висловлено в дійсності приреченість цілої революційної доби і стихійно творчу розтерзаність покоління двадцятих років. Але так у той час віддав Володимир Сосюра передусім трагедію свого власного приречення, що йшло з ним через усе його життя і що тримало його в смертельному хитанні між буттям і небуттям. Тому й не диво, що в цій же задушевній сповіді, у вірші «Два Володьки», поет признається:

Скільки раз я хотів
за нестриманий гнів,
і за дум чорні лебеді й круки, —
взявши мавзера темного в руки, —
(щоб надворі летіли сніжинки,
коли небо сліпе і рябе), —
і поставить себе
до
стін-
ки.

За незбагненим призначенням долі не поставили його «до стінки» і ті, що в той час укорочували такий же крутий і каменистий

життєвий і творчий шлях Сосюриних революційних сучасників. І він «на герці з собою», серед тривоги, гніту і гніву, серед розбурханих хвиль народного горя, розбитий серцем, на межі свідомого буття і божевілля, може й тільки завдяки стражданню душевною недугою перетривав найтривожніший час. Але тоді довелося стати остаточно на межі провалля, де кінчається вільне буття, де вільна творчість засуджена на смерть. Поет Сосюра, співець свого народу, свого далекого фантому, своєї неспокоїної талановитої музи і свого нелукавого серця, розгромлений тиранією, скалчений і упокорений у людській гідності, поділив долю свого пригніченого, оббріханого народу.

І от Рада міністрів Української РСР «з глибоким сумом сповіщає, що 8 січня 1965 року раптово помер видатний радянський поет, лавреат Державної премії і премії імені Т. Г. Шевченка Володимир Миколайович Сосюра».

Майже дослівно такі самі повідомлення пішли від міністерства культури УРСР і від інших офіційних установ та професійних спілок працівників культури. Між усіма повідомленнями тільки після довгих зусиль вдається ствердити, що йдеться про українського поета, і Спілка письменників СРСР, «глибоко сумуючи» з приводу передчасної смерті поета-комуніста, висловлює співчуття українським письменникам. З радянського життя відійшов «високо оцінений» за творчу і громадську діяльність член комуністичної партії, нагороджений двома орденами Леніна, орденами Бойового та Трудового червоного прапора.

У стандартних біографіях, починаючи з народження (1898) у бідній селянсько-шахтарській сім'ї на Донеччині, подані передусім такі дані: майбутньому поетові довелося вже одинадцятилітнім хлопцем працювати в бондарській майстерні, а далі на содовому заводі та в шахті. За німецької окупації України він брав участь у повстанні проти німців і гетьманців, а потім став бійцем Червоної армії і закінчив війну курсантом військово-політичних курсів. 1920 року вступив до комуністичної партії і від 1921 року, відкликаний з армії, друкував вірші у пресі, а далі окремими збірками. А в час другої світової війни працював кореспондентом у фронтовій газеті.

У посмертних згадках нема справжньої картини участі Сосюри у літературних процесах і організаціях 20-их років, не говориться навіть про офіційно до біографій допущений «Гарт», а вже й не згадувати про «Ваплите» чи стосунок Сосюри до Хвильового. Також і про те, що Володимир Сосюра за Петлюри був у армії Української Народної Республіки; не довідається з радянської преси сучасний громадянин УРСР і багато дечого іншого про долю постійно громленого, тероризованого, упокорюваного, милуваного і відзначаюваного поета і громадського діяча. Вигідніше і «доцільніше» похо-

ронити Сосюру бравим радянським сучасником, що «горде звання комуніста проніс через усе своє життя».

Коли мова про жовтневу революцію і громадянську війну, то київська «Літературна Україна» від 12 січня ц. р. стверджує, що у її горнилі «виріс і загартувався ясний талант Володимира Сосюри». І знову ж читач цієї газети не знає і «законно» не довідається, що в той таки час «громадянської війни», під час перебування в армії Петлюри, Сосюра списував свої вірші у зошит, на титульній сторінці якого стоїть напис «Хай же ве (!) вильна Україна», де автор писав про жовто-блакитні прапори і пристрасно питався:

Коли ж зійде зоря блакитноокої волі,
Коли ж, коли ж о Боже світлий мій!

(За Юрієм Луцьким з вапльітанського збірника «Легкосиня даль»).

По-різному у пресі і у надмогильних промовах прощалися з поетом товариші по перу, по партії, брати по крові і душі. Бажан, Крижанівський, Малишко, Усенко, Упеник, студентка Зоя Білоус та інші. Для одних це «співець комуністичної доби», для інших «в народній любові живий співець юности, цвітіння, любови, сонця», неповторний лірик, щира пісня якого завжди долине до всіх, «хто любить рідне слово», щирий друг молоді, «український Боян», а його пісня — «це саме життя у фокусі чарівного, героїчного, вічно-принадного». А далі, серед прощальних слів на сторінках, присвячених покійному Сосюрі, у тому ж, уже згаданому числі «Літературної України» читаємо маленький спогад Михайла Рубашова про перебування з Сосюрою над Дніпром кілька років тому.

«... Він з кручі довго дивився, як вода пробилася з-під криги, вирувала синювато-зеленим ключем.

«— Клекоче Славутич наш нескорений, — поет нарешті перевів подих. — Тарас віддав йому жар свого великого серця. Мав би я хоч краплину того жару...

«Це був, мабуть, початок якогось нового творчого задуму, — каже Рубашов, — якісь штрихи до майбутнього твору. Але він спопелів у неспокійній душі, як і інші задуми великого співця сучасности. Спопелів і взявся таїною, яка вабитиме нащадків»... («Вогненне серце»).

Здається, що автор цих рядків дуже близький до того, щоб віддати суть Сосюриної поетичної і людської природи, а разом з тим і дійсності, що творила процеси росту і падіння поета, який то вибухав полум'ям вогненного серця, то знову потухав у попелі вогню, що мусів горіти в ньому.

У «Матеріялах до вивчення історії української літератури» (видавництво «Радянська школа», Київ 1963) у статті О. Кудіна про Володимира Сосюру, після позитивного відзначення його початкових поетичних виступів, пишеться таке:

«Проте слід відзначити, що через недостатню ідейну загартованість, а звідси — невміння на певному етапі розібратися в складній обстановці, в соціальній демагогії українських буржуазних націоналістів, через художню недосвідченість початкуючого поета були в нього і вірші, позначені печаттю примітивної наслідувальності, ідейної нечіткості».

Поскільки ці застереження стосуються часу до вступу Сосюри в Червону армію і комуністичну партію, і до його повного «комуністичного усвідомлення», постільки тим більше своєрідного значення набирає дальше офіційне ствердження непоправності цього «комунара» за періоду культурного відродження України, співучасником і співтворцем якого він був. На іншому місці названої статті читаємо:

«Однак на шляху В. Сосюри були не тільки успіхи, але й гіркі невдачі. „Каменем спотикання” для нього, як і для інших поетів... виявилось нерозуміння нової економічної політики, запровадженої в країні. А саме в ставленні до неї, в розумінні і художнім трактуванні суперечливої „непівської” дійсності великою мірою виражалася ідейна витримка письменників, міцність їх творчих позицій. Авторство вірша „О, не даремно...”, де ясно проявилось розуміння „зв'язку епох”, тепер здається, що „віддзвонила давно революція”, „одвігла романтика громадянських війн”. Ці поверхові, помилкові уявлення... викликали в поета розгубленість перед життєвими суперечностями, призводили до насичення творів настроями розгубленості, а то й відчаю... Не принесли успіху поетові і написані в цей час ліро-епічні твори на історичні теми. В уривках поеми „Мазепа” наявний відхід від історичної правди... Ідейні недоліки, що походили від світоглядної слабости поета, втрати чітких політичних орієнтирів, неминуче супроводилися в ряді його творів спадом художньої культури й поетичного смаку».

Отак поремствувавши над давніми гріхами Сосюри й зарахувавши до «спаду» те, що насправді було літературним ростом і творчим злетом, і найновіша підсоветська літературна критика задовольняється все таки тим, що «партія, радянська громадськість допомогли В. Сосюрі подолати нездорові тенденції». І далі схвально стверджується: «Він уважно прислухався до їх голосу, вивчав життя, прагнув проникнути в глибинну суть його явищ».

І тут доходимо знову до грані провалля, над яким опинився Со-

сюра — поет, українець, людина. І ще додамо: комуніст!

Якщо, по молодечому задивлений в оманну візію, 1921 року він писав:

О, не даремно, ні, в степах гули гармати,
і лялалась наша кров, і падали брати...
О, не даремно, ні, моя старенька мати
зняла з своїх дітей дукати і хрести, —

то з якою ж гостротою розпачу, «прислухавшись до голосу партії», мусів він — людина м'якої душі, чутливого серця й ідейних спонук, — відчутти і зрозуміти, що це таки було даремно! Та спершу він ще довго боровся за те, щоб «обернути землю в Комуни, в Едем», і з візією Дніпрельстану «з України країну радости зробити». У «скажений розтерзаний час» писав Сосюра заборонені і конфісковані вірші з вірою у вимріяне майбутнє, у свої сили, у народну стихію, у справжній поступ, у правдивість комунізму. 1926 року у вірші «Час» писав він Хвильовому:

.
Хай шумить і гергоче навколо
і на кожному кроці контраст, —
ми розіб'єм заковане коло
мільонами збуджених мас.

.
Гей залізний мій коню крилатий,
ми з тобою крізь бурі — на шлях.
Бо нового уже не догнати
на старих українських волах.

.
Нам майбутнє аерами лине
щедро квіти свої роздає.
От, чому я такий, як дитина,
хоч і серце доросле моє.
Йде в Комуни моя Україна,
у тимпани закохано б'є.

.
О, Миколо! Ми в вирі любови...
Як щасливо в хвилини ці жить!
За комуни ми завжди готові
на торттури, на смерть кожду мить.
Ми з тобою співці малинові,
хоч рудими нас хочуть зробити.

Та все ж чи і для палкого ентузіяста своїх ідеалів не залишилися «в саду розкішному... одні пеньки та буряни», коли вже 1930 року з-під його пера вийшли такі глибоко безрадісні і розгублені думки?

І знову дні руді та бурі,
такі щасливі та сумні!
Ми не обернемо на бурі
свої ридання і пісні.

Невже не згине доля клята,
щоб не казали вже про нас,
що ми наївні, як телята,
у цей важкий грозовий час?!

Невже не можна, мій народе,
усім сказать, що ти є ти,
що страшно нам на тихі води
через кістки твої іти...

Оце у смертельному змагу знову зустрілися два Володьки.

І з повним програвшем обидва пішли у фальш!

Можливо, і в майбутньому трудно буде збагнути, щό залишилося насправді з орденами прикрашеного Володьки — комунара, хоч з тридцятих років він уже дуже пильно і невтомно оспівує партію, усіх по черзі вождів, Москву, куранти Кремлю. З боєм і соромом хочеться мовчати про це і, з пошани до людини і до українського народу, рідним і вірним сином якого був Сосюра, — хочеться у забуття кинути оцю його і нашу ганьбу, що є і ганьбою усього поступового, модерного людства.

Але разом з цим, здається, серце одного з недостріляних завжди було сповнене своєрідного, не лише особистого, але й національно-всенародного і якогось космічного оптимізму, і цю силу свого автономного, болючого щастя, і снагу життя він віддавав своєму народові: «як гарно йти, дивитися і жити». Серед «поривань, і пісень, і надій» того часу він писав:

Може, й справді на вулицях осінь,
але в серці сьогодні весна.

І цей мотив протиставлення осені і весни, тривоги і надії, смутку і радості скрізь поєднаний у Сосюрі синтезою якоїсь нездоланної вічності.

Світе ясний, світе мій прекрасний,
хочу я у пісні повсякчасно
лиш для тебе жити, не вмирать.

А наближення осіннього «холоду голубого» поет зустрічає усе ж упевненою ходою свого власного інтимного життя.

Та доки буду йти я милою землею,
диханням весняним пісень і дум моїх
я вкрию од вітрів квітки душі моєї,
щоб не згубив навек осінній холод їх.

Жаль, що разом з розгромом усього культурного відродження умерла справжня поезія, розбилася ліра Сосюри-поета. Його чиста поезія, заморожена у заранні молодого віку тільки тут і там прозябала з кайданів вічного льоду. Якимось суцільним образом, мабуть, важко віддати небуденну, бурхливу природу цього невмовкаючого співця краси, почувань і величчя життя. Але, здається, найбільше невід'ємна риса цілої його істоти — це лірика, якою вібує усе його існування і для якої недопущенне життя там, де панує грубість, жорстокість і жах. І тому разом з нею мусів бути здушений ріст поета, якому не було дано вийти поза межі диктатури фальшу. Очевидно, Сосюра не співав тільки так, як йому казали. Він подавав також голос свого живого, хоч стисненого, зболілого і «змученого серця». Але тільки так, як його пісню могла сприйняти приреченням цього ж фальшу і жаху душа Сосюриноного народу.

А оце, справжнє не зруйноване багатство Сосюри:

Я промінь, що в морі проміння сія,
з тобою я злитий, Вітчизно моя.

Володька-«націоналіст» зберіг Сосюру-українця.

Після вірша «Любіть Україну» не може бути сумніву, про яку вітчизну говорить радянський поет, що разом з своїм життям проніс з собою весь кошмар найдивовижнішої, і все ж великої діалектики. Нові громлення і погрози з кремлівського Олімпу 1951 року, нове каяття Сосюри і знов нові вірші про рідний Київ, про край, ніким не скорений, народ і землю й рідну мову — оце окремі дії найбільшої драми про любов, найбільшу грішну любов Володимира Сосюри. І незчисленні рядки його рим за всі роки творчості віддають велику інтимну сповідь поета про неї.

Шануючи цю сердечну любов і його молоду нескоренну музу, ми залишимо страшні роки каять і пеанів і ще раз повернемося до юного таланту Сосюри. В його поемі «Мазепа» прозвучав могутній гімн

нефальшованого надхненного патріотизму, що, раз пережитий, не міг уже ніколи покинути трагічного співця народної недоли і боротьби. Словами Мазепиної матері до сина поет говорить:

· · · · ·
Хай пада все, палає небо,
а ти іди спокійним кроком
до точки, що намітив оком.
Учись війни у ворогів,
вивчай і вдачу їх і зброю,
і слава піде за тобою,
немов за піснею мотив.

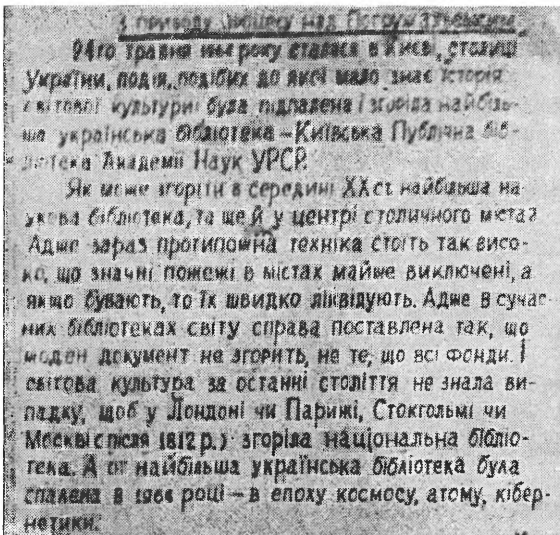
· · · · ·
Хай не здригне твоя рука,
будь смолоскипом днів нових!
Хай ти згориш, і вітру сміх
розвіє попелом надії, —
той не живе, хто жити вміє
з душею темною раба.
Життя ж — це вічна боротьба,
і тільки сильними народи
куються в нації, ідуть
крізь бурі в радісні походи,
торують для нащадків путь.

Що Сосюра був дуже популярний серед народу — це безсумнівна істина. І хай би тільки в тій популярності зберігся справжній, свіжий, чистий і щирий Сосюра, той, що, шукаючи правди, правду писав.

МАТЕРІЯЛИ З УКРАЇНИ

3 ПРИВОДУ ПРОЦЕСУ НАД ПОГРУЖАЛЬСЬКИМ

24-го травня 1964 року сталася в Києві «столиці» України, подія, подібних до якої мало знає історія світової культури: була підпалена і згоріла найбільша українська бібліотека — Київська Публічна бібліотека Академії наук УРСР.

Як може згоріти в середині ХХ ст. найбільша наукова бібліотека, та ще й у центрі столичного міста? Адже зараз протипожежна техніка стоїть так високо, що значні пожежі в містах майже виключені, а якщо бувають, то їх швидко ліквідують. Адже в сучасних бібліотеках світу справа поставлена так, що жоден документ не згорить, не те, що всі фонди. І світова культура за останні століття не знала випадку, щоб у Лондоні чи Парижі, Стокгольмі чи Москві (після 1812 р.) згоріла національна бібліотека. А от найбільша україн-

(після 1812 р.) згоріла національна бібліотека. А от найбільша україн-

Документ п. н. «З приводу процесу над Погружальським» походить з України, і там його передають з рук до рук. Посередньою дорогою він дістався поза межі України. Наш журнал отримав його від Дослідного і видавничого об'єднання «Пролог» у Нью-Йорку. Цей документ ми друкуємо без будь-яких змін, долучаючи також частинні фотовідбитки з оригіналу. Поясень чи доповнень цей документ не потребує. У добу ліквідації останніх залишків західнього колоніялізму і народження нових націй, у добу існування Об'єднаних Націй і цим міжнародним форумом проголошеної хартії прав народів і людини згадані у наведеному тут документі злочини, що були вчинені в останній стадії хрущовського володіння, вимагають осуду всього поступового людства.

ська бібліотека була спалена в 1964 році — в епоху космосу, атому, кібернетики.

Вільше того: численний натовп людей, зібраний голосом мовчазної тривоги до місця страхітливого злочину, був свідком того, як мляво посувалися протипожежні роботи. Протягом двох годин їх взагалі не можливо було почати, бо в усьому цьому районі не було води: не працював водогін. Пожежа була ліквідована тільки на третій день, коли вже вигорів дощенту весь український відділ.

Згоріла саме україніка, в тому числі стародруки, рідкісні книжки, рукописи, архіви (наприклад, архів Б. Грінченка, архів «Киевской старины», архів Центральної Ради та інші). Частина з цих архівів не була навіть описана і розібрана, так що ніхто не знає, що там було і що згоріло. Вони назавжди втрачені для історії. Згоріли також спеціальні фонди україніки, які до 1932 року збиралися за вказівкою М. Скрипника, а потім, після усунення М. Скрипника, були «засекречені», як і вся українська історія. Згоріла картотека, так що неможливо навіть відновити реєстр книжок, які знищені. На суді називалася цифра 600 тисяч томів. Можна уявити скільки їх згоріло насправді!

Отже згоріла частка української історії, частка української культури. Назавжди втрачені величезні духові скарби. Тисячам і мільйонам людей, поколінням молоді відрізани шляхи до багатьох духовних джерел, до книжок і документів, одні з яких загинули назавжди, а інші може ще десь існують у дублікатах, але неприступні читачеві. Тепер навіть у Києві вже немає де по-справжньому працювати науковцеві, аспірантові, студентові, особливо якщо їх цікавить минуле України.

Як могла статися ця неймовірна трагедія? Чому? за яких умов? Чийми руками і в який спосіб це робилося? З якою метою?

Відповідь на ці питання мав дати процес над людиною, яка була спіймана на місці злочину, — працівником бібліотеки Погружальським. Процес проходив наприкінці серпня цього року в Києві, в невеличкому залі народного суду по Володарській вулиці.

Однак з самого початку процес набрав дуже дивного характеру. Старанно обходилося все, що хоч якось могло нагадати про політичний характер злочину, про його спрямованість проти української культури. Зате всі: прокурор, суддя, захисники, сам підсудний і задалегідь підготовлені свідки — наперебій старалися показати, що в підсудного просто поганий характер і нічого дивного немає в тому, що він взяв і підпалив бібліотеку, щоб помститися її директорові за образ. Довго і нудно обговорювалися такі «важливі» питання: скільки в підсудного було жінок, як він з ними сходився і розходився, які квіти дарував і як ділився майном при розлученні. Адвокат занурювався в психологію багатоженця і показував, які різні кривди з боку співробітників призвели цю тонко організовану натуру до ідеї попалити українські книжки. Сам підсудний розчулено розповідав про те, що

коли брав і підпалював книжки, то бачив перед собою не книжки, а фізіономію ненависного директора. У заключеному слові він навіть прочитав патріотичного вірша, який починався словами: «Прости мене, родина, прости страна родная»...

Погружальський — казенний патріот. Він писав вірші, де хвалив Хрущова, а потім спалив бібліотеку... На процесі він почував героєм і по всьому було видно: знає, що багато йому не дадуть. І справді, присудили його до десяти років позбавлення волі... «Гуманні» радянські закони на цей раз виявили співчуття до сентиментальних пригод «морально уцербленої людини». Людини, додамо, яка закінчила два вузи і університет марксизму-ленінізму (!) і дуже добре знала, що і для чого вона робить.

Звичайно, від того, що Погружальського присудили б до розстрілу, бібліотека не повернулася б. Але виникає кілька логічних питань.

Чому ні слова не згадувалося про магнітові стрічки та фосфорні шашки? Адже пожежу було гасити важко. Це пояснюється тим, що палії обкидали книжки магнітовими стрічками та фосфорними шашками. На суді про це — ні слова. А Погружальський з готовістю пояснює, що він усе зробив за допомогою коробки сірників.

Як міг у бібліотеці, де КГБ цікавиться навіть читачами, протягом десяти років працювати такий сумнівний тип, як Погружальський?

Чому не постало питання про те, що в найбільшій бібліотеці республіки зовсім не існувало ніякого протипожежного захисту? В той час, як сучасні бібліотеки, наприклад, бібліотека ім. Салтикова-Щедріна в Ленінграді, обладнані так, що за допомогою автоматичної системи всяке вогнище буде ліквідоване зразу ж (індикатори, відсіки і т. п.)

Чому цінні архівні документи зберігалися не в сейфах, а навалом? Чому відому вже всьому світові трагедію українського народу суд звів до рівня чергової пригоди багатоженця Погружальського?

Чому так пильно наглядав суддя, щоб у залі суду ніхто не вів ніяких записів («что вы там пишете?» «где вы работаете?» і т. п.)

І, нарешті, головне: якщо палієві було байдуже, що палити, то чому він палив саме український відділ, а не, скажемо, відділ марксизму-ленінізму, де він працював? Чому з семи поверхів бібліотеки згорів тільки один — саме той, куди загнали українську книгу. Чому суд замазував цей факт фразами про «пошкодження російської та (!) української літератур?»

Ці та інші подібні питання (а їх може бути багато!) на суді не поставали. Та й як вони могли поставати, коли процесом займалося безпосередньо КГБ, яке навіть свідків попередньо «обробляло», а від працівників бібліотеки брало підписку, що вони не будуть «болтать лишнее»?

І все таки дещо на процесі виявилось. Наприклад, що протягом багатьох років з українських бібліотек масово вивозяться і знищуються книжки. Це говорив на свій захист Погружальський: мовляв,

не такий вже я злодій, і до мене книжки нищили в організованому порядку. Це була, так би мовити, юридична контраатака Погружальського. На це суд знайшов таку відповідь: книжки нищилися на законній підставі, бо існує якесь розпорядження про ліквідацію «ідейно и научно устарелых книг». Питається: За що ж засудили бідного Погружальського? Адже він всього-навсього ширше застосував вищенаведену формулу! І чи не це мав на увазі ображений палій, коли в прощальному віршованому монолозі говорить:

Враги культури на свободі,
В тюрму попався только я.

А втім, про долю Погружальського очевидно подбають його спільники і однодумці. Ми ж подумаймо про висновки, які з цієї справи випливають.

Виморивши голодом мільйони українців у 1933 році, закатавши кращих представників нашої інтелігенції, душачи найменшу спробу мислити, із нас зробили покірних рабів. Віддаючи державі всі сили і плоди своєї праці, ми не встигаємо подумати: Хто ми? Для чого живемо? Куди нас ведуть?

Нам вже не раз плювали в обличчя. В цьому ж році плонули особливо нахабно. Спалили найбільшу українську бібліотеку. Зірвали місток між нашим минулим і сучасним.

Коли ми навіть від цього плювка не опам'ятаємося і підставимо покірною заплющені очі під інший, тоді хто ж ми, як не «раби, підніжки, грязь Москви»?

Чим можна налякати український народ? Знищити його? Це було не під силу навіть Сталінові.

Пограбувати? Але ж він і так щороку віддає все, що має.

Відібрати мову? Це робиться щодня. В містах вона давно на становищі прибиральниці, а в селах калічиться, як порепані на буряках руки колгоспниці.

Знищити пам'ятки культури? Зірвали найстарішу Десятинну церкву, знищили Михайлівський і Успенський собори, а зараз руйнують найстародавніші церкви по селах...

Невмируще серце України живить історія. Вона народила Шевченка і тисячі національних героїв, і вони можуть знову воскреснуть в кожному юнакові й дівчині. Ось чому історію України заховали від нас і стали випалювати її «каленим железом».

Наші діти вивчають у школі історію російських царів та їх полководців-душителей. Про своїх предків дітям дають фальшиві поняття. Але в архівах лежать, як динаміт, книжки, факти. До них мають доступ тільки тюремники. Проте когось вони пекли навіть за семи замками.

Українські книжки спалено. Як ці книжки проходили російську і австрійську цензуру — про це ще колись напишуть дивовижну історію. Але навіть те, що міг стерпіти білий монархічний шовінізм, не

може терпіти червоний. Він казався від люті, що колись ці книжки можуть вирватися на волю. Вони витримали сталінський терор, витримали гітлерівську окупацію. Потім їх стали вивозити на макулатуру як «ідейно устаревшие». На одному з семи поверхів в будинку бібліотеки вони притулилися на дерев'яних полицках і чекали дальшої «чистки». Вони валяються, рвуться, гниють мільйонами, на купи звальноються по монастирях. Але російський чорносотенний рух нетерпимий, він не хоче чекати, він войовничий!

Українці! Чи знаєте, що вам спалено? Вам спалено частину розуму і душі. Не тієї, яку сталінський терор зацькував, заплывав і загнав у п'яти, а тієї, що мала ожити в наших дітях і внуках. Вони спалили храм, де відроджується душа.

Російський великодержавний шовінізм, як і антисемітизм, давно реабілітований в колоніальній імперії, яку називають СРСР. Наступ ведеться широким фронтом і не тільки на Україну, а й на Білорусію, Прибалтику, Закавказзя, Середню Азію, наступають не лише офіційно, а й отак, як Погружальський та ті, що стоять за його спиною. Пожежі національних бібліотек в Туркменії (Ашхабад) та Узбекистані (Самарканд) — хіба це не кільце одного чорносотеного ланцюга?!

Шовінізм є скрізь — на керівних посадах і в секретних розпорядженнях, але про нього не можна згадати словом, ніби його не існує. Зате на кожному роздоріжжі кричать про «український буржуазний націоналізм». Шовінізм вас душить, а ви кланяєтесь його інтернаціональному мундирові. Він глузує з вас, а ви кланяєтесь в любові до «великого російського народу».

Шовінізм всемогутній, бо чує в себе за спиною офіційну підтримку. В очах наших поневоловачів люди, що розуміють велику трагедію України, є державними злочинцями. Але ми не побоялися б поставити свої підписи під написанням, якби нас судили публічним судом і покарали так, як Погружальського за знищення української академічної бібліотеки. Але ж ми живемо з вами в країні, де за слово правди людей нищать по-зłodійськи, без суду.

Хіба не вчинили кілька років тому дику розправу над групою київських та львівських юристів, що хотіли у Верховній Раді та в ООН підняти питання про колоніальний гніт на Україні, про ігнорування навіть жупої сталінської конституції? Тамтінний суд і розстрілянось вилповидь не сміли підняти голос за права уярмленої нації. А щоб про це не дізналися нащадки, всі матеріали дізнання і суду були знищені.

Шовінізм всемогутній, бо чує в себе за спиною офіційну підтримку. В очах наших поневоловачів люди, що розуміють велику трагедію України, є державними злочинцями. Але ми не побоялися б поставити свої підписи під написанням, якби нас судили публічним судом і покарали так, як Погружальського за знищення української академічної бібліотеки. Але ж ми живемо з вами в країні,

де за слово правди людей нищать по-зłodійськи, без суду.

Хіба не вчинили кілька років тому дику розправу над групою київських та львівських юристів, що хотіли у Верховній Раді та в ООН підняти питання про колоніальний гніт на Україні, про ігнору-

вання навіть куцої сталінської конституції? Таємний «суд» і розстріл — ось відповідь на спробу підняти голос за права уярмленої нації. А щоб про це не дізналися нащадки, всі матеріяли дізнання і суду були знищені...

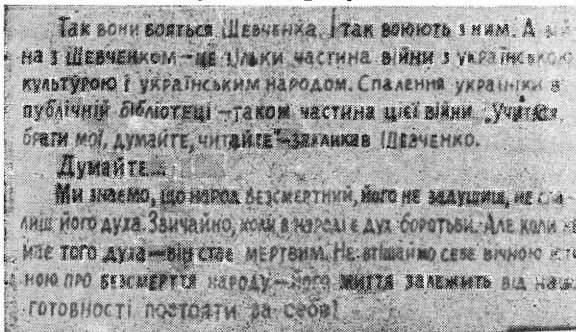
А в цей час, коли творяться діла, яким могли б позаздрити середньовічні інквізитори, верховний балакун з усіх трибун розпинається, що у нас немає політичних в'язнів, що «диктатура пролетаріату» переросла в загальнонародну демократичну державу. Якщо кляп у роті і таємне знищення політичних противників — демократія, то що ж тоді фашизм?

Показовий той факт, що бібліотека була підпалена 24-го травня в час Шевченківських свят. Це надає події особливого зловісного характеру. Може не всі знають, як багато робилося протягом 1963-1964 рр. для того, щоб у цих святкуваннях не було нічого Шевченківського. Зовні Тараса ніби вславляють. Бо що ж інакше робити з ним? Але насправді йде велика війна з Шевченком. Його найбільші політичні поезії («Осії глава XIV», «І мертвим і живим...», «Розрита могила» та ін.) замовчуються. Є спеціальна вказівка суворо наглядати за шевченківськими концертами й вечорами, щоб вони проходили на рівні гопака, а то, не дай Боже, спілине щире слово Кобзаря, пробудить у когось думку про Україну, про «нашу, не свою землю». А скільки в журналах і газетах було цензурою знято матеріялів-статтей, віршів про Шевченка, в яких сексоти побачили «натяки» на сучасне становище України!

Шевченка боявся цар. Бояться його й наші партійні царисти, бо недарма вони стягнули на гору в Каневі на день свята хмару війська і міліції та переодягнених кагебістів. А чи були там люди...? Людей впускали до Шевченка по перепустках...

Але вершиною всього цього були події 22-травня в Києві. У цей день традиційно відзначається річниця перевезення Шевченкових останків з Петербурга і поховання Шевченка в Каневі. До пам'ятника Шевченкові в Києві збираються люди, співають пісень. Так було протягом кількох років. Цього ж року начальство, виконуючи загальний план роботи «по Шевченку», вирішило цього не допустити. Напередодні викликали в ЦК ЛКСМУ групу молоді, яку вважали ініціатором цієї справи, і сказали, що цього не можна допустити. Чому? «Тому, що подібні маніфестації — образа великого російського народу». Так дослівно і було сказано: «образа великого російського народу». Дико, але послідовно. А потім декани і парторги бігали по студентських аудиторіях і попереджали, що хто буде помічений біля пам'ятника Шевченкові 22-го травня, того автоматично виключать з вузу. Неймовірно? Спитайте в студентів університету, педінституту, медінституту, у працівників інститутів літератури, фольклору та етнографії, держлітвидаву та інших видавництв, яким дзвонили по телефону навіть секретарі ЦК ЛКСМУ, суворо попереджали про це.

І все ж увечері 22-го травня зібрався біля пам'ятника великий на- товп молоді. Їх зняли на кіноплівку і тепер «тягають». Декого зняли з роботи, декого збиралися зняти, поки не прийшла з Москви вка- зівка: «не роздувать справу».

— закликав Шевченко.

ДУМАЙТЕ...

Ми знаємо, що народ безсмертний, його не задушимо, не спалимо його духа. Звичайно, коли в народі є дух боротьби. Але коли немає того духа — він стає мертвим. Не втішаймо себе вічною істиною про безсмертя народу — його життя залежить від нашої готовності постати за себе!

Так вони бояться Шевченка. І так воюють з ним. А війна з Шевченком — це тільки частина війни з українською культурою і українським народом. Спалення українки в публічній бібліотеці — також частина цієї війни... «Учітеся, брати мої, думайте, читайте»

ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

ІВАН МАЙСТРЕНКО: **СТОРІНКИ З ІСТОРІЇ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ (1)**

Офіційна історія КПРС може бути схарактеризована словами більшовицького професора М. Покровського — це є «політика, обернена в минуле». Історичні факти добираються й пристосовуються до сьогоднішніх політичних потреб КПРС. Цей утилітаризм навіть не приховується. Наприклад, Хрущов викидав з історії партії усе про Сталіна, що вже не відповідало політиці Хрущова. А у виданнях історії партії після Хрущова уже викреслюють багато з того, що було написане у виданнях часів Хрущова.

З тих же утилітарно-політичних міркувань з історії більшовизму викинуто, починаючи з сталінських часів і до сьогоднішнього дня, все, що об'єктивно висвітлювало національне питання, але сьгодні не відповідає політиці ЦК КПРС. Робилися окремі поправки і уточнення, але не мінялася основна лінія. Наприклад, за Сталіна ім'я Миколи Скрипника заборонено було згадувати. Після ХХ з'їзду КПРС (1956) Скрипник реабілітований так, ніби він у національній політиці стояв на тих самих позиціях, на яких стоїть тепер ЦК КПРС. Те, що Скрипник боровся за незалежність КПУ від РКП, що він провадив українізацію, тобто дерусифікацію України, що його було за все це засуджено, — про це не згадують. Пристосовуючи до сьогоднішньої політики історичні факти, сучасна історія КПУ, хоч і згадує українізацію, проте затирає суттєві її риси. Українізація ніби логічно привела до сьогоднішньої політики партії. А ця політика робить ніби усі нації СРСР рівноправними.

На відміну від часів Сталіна, коли не відповідні політиці ЦК КПРС факти просто замовчувано, тепер багато з тих фактів згадують, але тільки у фальшивому вигляді. Читачеві зачинені двері до об'єктивних історичних джерел, і зфальшована історія повинна прищеплюватися в людських головах.

В таких умовах дуже важливим було б відтворити правду хоча б у найголовніших питаннях історії КПУ. Це завдання й ставить собі автор «Сторінок з історії КПУ».

1. ПЕРЕДІСТОРІЯ КПУ

Сучасна офіційна наука про історію КПУ вважає початок КПУ від її першого з'їзду, що відбувся в Москві в липні 1918 року, коли на Україні існувала гетьманська держава, а провідні кадри КПУ

перебували на еміграції в Радянській Росії. Одначе КПУ, як окрема організація в РКП, діяла ще перед першим з'їздом, при чому діяла більш незалежно, ніж після першого установчого з'їзду. Так вона діяла, наприклад, на своїй Таганрозькій нараді (квітень 1918) і після неї, аж до першого з'їзду.

Україна грала видатну роль у історії більшовизму. Так, на першому з'їзді Російської соціал-демократичної робітничої партії (РСДРП) у Менську в 1898 році на дев'ять делегатів чотири було від соціал-демократичних організацій України. Крім того, на з'їзді в Менську брали участь три представники єврейського Бунду, які репрезентували також численне єврейське робітництво України. Отож можна вважати, що перший з'їзд РСДРП складався в більшості з українських делегатів. Цією видатною ролюю України в історії РСДРП дехто пояснює непримиренне ставлення її вождів до створення на Україні незалежної від РСДРП марксистської партії: така партія могла б відігравати в царській Росії рівноядну з РСДРП роль і заганяти провідників РСДРП.

У 1903 році на II з'їзді РСДРП відбувся розкол на більшовиків і меншовиків. До революції 1917 року більшовицькі організації на Україні (як і всі інші російські політичні партії) не були об'єднані в окрему всеукраїнську організацію, нехай навіть і підлеглу російському центрові, як теперішня КПУ. Більшовики, як і всі інші російські партії, не визнавали українців за окрему націю, вважали Україну органічною частиною Росії. Тому питання про об'єднання більшовиків України в окрему організацію вони навіть не ставили.

Тим часом український національно-визвольний рух розгортався. Українська соціал-демократична молодь, яка разом з російською проходила революційну школу царського підпілля і разом студювала марксизм, будучи зачеплена українським визвольним рухом, ставила перед російськими товаришами питання про підтримку національно-визвольної боротьби українського народу. Але російські соціал-демократи з ними не погоджувалися.

У листопаді 1915 року в Харкові відбулася загальноміська соціал-демократична конференція більшовиків. Але на ній ні одним словом не було згадано про національне поневолення України і про її право на самовизначення, за яке більшовики ніби боролися.¹⁾ Це був час війни. Російські війська окупували українську Галичину. Царська адміністрація палила там українські бібліотеки, закривала школи, висилала на Сибір українських діячів, як ніби зрадників Росії, хоч Галичина ніколи до Росії не належала. А харківські більшовики, навіть не згадали про безчинства російської адміністрації в окупованій Галичині, хоч час для протесту був сприятливий.

¹⁾ Л. Рыбалка, Русские социал-демократы и национальный вопрос. Женева. Издание редакции украинской социал-демократической газеты «Борьба». 1917, стр. 5.

Оскільки організації РСДРП на Україні замовчували національно-визвольну боротьбу українського народу, а часто і вороже ставилися до неї, молоді українські марксистки, які разом з російськими включалися в соціал-демократичний рух, прийшли до висновку, що робітництво України повинне мати свою партію так само, як має її робітництво Росії. Звичайно, на Україні, як в усякій іншій колонії, український робітничий рух був тісно переплетений з національно-визвольним. Тому українська марксистська молодь створила 11 лютого 1900 року не чисто робітничу партію, а Революційну Українську Партію (РУП), до якої входили і соціялісти-марксистки і «просто націонал-революціонери та прихильники російського народницького соціялізму (соціялісти-революціонери)».²⁾

Рупівським марксистам революція на Україні уявлялася відмінною від революції в Росії. Росія була державною нацією, і там марксистська партія не мала ніяких національно-визвольних завдань. Там більшовицька партія виступила з програмою соціялістичної революції і протиставила себе російським національним партіям, які обороняли неподільність імперії і поширення її кордонів коштом інших народів. Українські національні групи не могли ставити собі завойовницьких завдань. Українська нація боролася тільки за визволення, а не панування над іншими народами. Тому рупівські марксистки не протиставляли себе українським національним групам. Вони вважали, що український національно-визвольний рух можна поєднати з соціялістичним рухом українського робітництва.

Але Україна була тоді специфічною колонією. Її міста були русифіковані. Робітництво було або прийшло, російське, або місцеве — зрусифіковане. Верхівка російської нації прицепила міському населенню України погорду до «мужичого» українського національно-визвольного руху, а цьому рухові намагалася прицепити почуття меншевартости. Ця обставина, а також слабкі впливи українських політичних груп на зрусифіковане міське населення привели до того, що українські групи брали зразки з відповідних російських опозиційних партій і навіть об'єднувалися з ними. Наприклад, українські ліберали в ім'я повалення самодержавства йшли на об'єднання з російськими лібералами.

Саме з таких причин під час революції 1905 року (12 січня 1905 року) від РУП-у відкололася ліва група на чолі з Меленевським, яка ввійшла до РСДРП, як «Українська спілка при російській соціал-демократичній партії». Сам же РУП на своєму другому з'їзді в грудні 1905 року оформився як чисто робітничу партію, назвавши себе Українською соціал-демократичною робітничою партією (УСДРП). З'їзд УСДРП висловився за її вступ до соціал-демократичної партії Росії при умові, що УСДРП буде в тій партії «єдиним представни-

²⁾ Панас Феденко, Український громадський рух у ХХ ст. Подєбради, 1934, стор. 10.

ком українського пролетаріату» і що вона буде «самостійна в своїй діяльності».³⁾ Але РСДРП вже мала при собі «представника українського пролетаріату» — відколоту від РУП-у Спілку. Спілка не ставила вимог бути «самостійна в своїй діяльності», і тому керівництво РСДРП дало їй своїх провідників та затвердило статут Спілки, за яким вона стала вже не «представником українського пролетаріату», як того домагалася для себе УСДРП, а тільки організатором «пролетаріату, що розмовляє українською мовою».⁴⁾

Таким чином на Україні не українська робітничка партія творила при собі російський відділ, а при російській партії був створений український відділ, що відповідало не принципів рівноправности й самовизначення націй, яке ніби обстоювали більшовики, а співвідношенню національних сил: Україна була офіційно зрусифікована, її робітництво значною частиною тяглося до російської соціал-демократичної партії, а теоретики й вожді цієї партії, не цікавлячися майбутнім українського визвольного руху, приймали як позитивний факт асиміляційну політику царського уряду і створене ним співвідношення національних сил на Україні.

Пізніше керівництво РСДРП хотіло перетворити Спілку на свій селянський відділ для цілої Росії,⁵⁾ розглядаючи таким чином Спілку не як український, а як селянський додаток до РСДРП. РСДРП не визнавала України навіть як окремого додатку до Росії. Перед першою світовою війною Спілка ліквідувалася, а видатніші її члени українці вступили до УСДРП.⁶⁾ Діячі спілки пізніше писали в українській пресі, що свою діяльність при РСДРП вони розглядали як спосіб політичного й національного (через українську мову) усвідомлення українського робітництва. Головні діячі Спілки М. Меленевський і О. Скоропис-Єлтуховський вступили на початку першої світової війни до «Союзу Визволення України», який діяв під протекторатом Австро-Угорщини, бо усамостійнення України зв'язав «з поразкою Росії у війні».⁷⁾

Проголошена УСДРП вимога, щоб «єдиним представником українського пролетаріату» була «самостійна в своїй діяльності» українська робітничка партія, стала головним пунктом розходження не тільки між УСДРП і РСДРП, але, після революції, і між більшовиками та українськими комуністами (боротьбістами й укапістами), а також в самій КПУ — між її проводом і самостійницькими течіями в КПУ.

Теоретичні розходження російських і українських соціал-демократів у національному питанні найяскравіше вирисовуються в дискусії, яка відбулася під час першої світової війни між Леніном і українським соціал-демократом Левом Юркевичем. Ця дискусія дуже

³⁾ Там таки, стор. 31.

⁴⁾ Там таки, стор. 32.

⁵⁾ Там таки, стор. 34.

⁶⁾ Там таки, стор. 35.

⁷⁾ Там таки, стор. 59.

однобоко освітлена в більшовицьких джерелах. Ленінові аргументи подані повністю, а про Юркевича наведені тільки лайливі вислови Леніна.

Справжні погляди Юркевича ніколи на Україні чи в Росії не були опубліковані. Вони викладені ним зокрема у брошурі під псевдонімом Л. Рибалка «Русские социал-демократы и национальный вопрос», що вийшла в Женеві в 1917 році і через військову та революційну завірюху на Україну чи в Росію так і не потрапила. Тому треба тут докладно викласти погляди Лева Юркевича, тим більше, що вони сьогодні звучать дуже актуально і в них висловлено передбачення розвитку національних відносин на території колишньої Російської імперії. До речі, Юркевич був лівий соціал-демократ. Він учасник міжнародної Ціммервальдської конференції соціалістів, яка виступила проти війни за інтернаціональну єдність соціалістів.

2. ДИСКУСІЯ МІЖ ЛЕНІНИМ І ЮРКЕВИЧЕМ

Наприкінці 1913 року вийшла в світ брошура Леніна «Критичні нотатки з національного питання». В тій брошурі Ленін критикував також українського соціал-демократа Лева Юркевича. Обстоюючи тезу «самовизначення націй аж до відокремлення», Ленін в той же час твердив, що асиміляція націй є явище прогресивне. Він писав:

«Уже кілька десятиліть цілком визначився процес більш швидкого економічного розвитку півдня, тобто України, що притягує з Великої Росії десятки й сотні тисяч селян і робітників в капіталістичні економії, на рудні, в міста. Факт асиміляції — в цих межах — великоруського й українського пролетаріату безсумнівний. І цей факт без умовно прогресивний... Припустимо, що між Великою Росією й Україною стане з часом державний кордон, — і в цьому випадкові історична прогресивність „асиміляції“ великоруських і українських робітників буде безсумнівна... п. Лев Юркевич поводить, як справжній буржуа... коли він інтереси єднання, злиття, асиміляції пролетаріату двох націй відкидає геть заради моментального успіху української національної справи» (Підкреслення тут і далі Леніна. — І. М.).

Далі Ленін критикує Юркевича за те, що він не бачить у кожній сучасній нації дві нації — реакційну і прогресивну, і такі ж дві національні культури в кожній національній культурі. «Великоруські і українські робітники, — писав Ленін, — повинні разом і, доки вони живуть в одній державі, в найтіснішому організаційному єднанні і злитті відстоювати загальну або інтернаціональну культуру пролетарського руху, ставлячись з абсолютною терпимістю до питання про мову пропаганди і про врахування суто місцевих або суто національних деталей у цій пропаганді... Всяка проповідь відокремлення однієї нації від іншої... всяке протиставлення в питаннях, що торкаються пролетаріату, однієї національної культури в цілому

іншій ніби то цілій національній культурі і т. ін. е б у р ж у а з н и й націоналізм . . .»⁸⁾

Ленін критикував Юркевича за те, що той поширював серед українців наклеп на російських марксистів, ніби вони стоять за державну цілість Росії. Таке відчуження української демократії від великоруської, писав Ленін, «лежить по лінії всієї політики літературної групи „Дзвін“, яка проповідує виділення українських робітників в окрему національну організацію!»⁹⁾ А в листі до редакції «Дзвін» у березні 1914 року Ленін писав: «Я не говорив з Юркевичем, але повинен сказати, що проповіддю в і д о к р е м л е н н я українських робітників у окрему с.-д. організацію обурений глибоко».¹⁰⁾

Оце все, що знають читачі історії більшовизму, зокрема численні читачі в Українській РСР, які вивчають історію партії в масових гуртках політичної освіти, про погляди Юркевича в дискусії з Леніном. Голосу Лева Юркевича вони не чули. Майже не чули його і українці на чужині. Тому зупинимся на цьому питанні докладніше.

У 1917 році українська соціал-демократична газета в Женеві «Боротьба» видала брошуру Л. Рибалки (псевдонім Лева Юркевича) «Русские социал-демократы и национальный вопрос», у якій автор критикував погляди Леніна на національне питання. В той час редакція російського часопису в Женеві — «Социал-демократ», що його редагував Ленін, видала «Сборник», присвячений головне національному питанню. Рибалка розглядає уміщені в збірникові тези — «Соціалістична революція і право націй на самовизначення» — і знаходить у них протиріччя. Він пише: «... За визнанням „права націй на самовизначення“, яке треба розуміти виключно як „право відокремлення від поневолюючої нації“, іде далі безпосередньо твердження, що „вигоди великих держав з погляду економічного і з погляду інтересів маси безсумнівні“. Ці два твердження, — говорить Юркевич, — виключають одне одного. Бо якщо ми визнаємо, що з „розвитком капіталізму“ великі держави все більше служать інтересам мас і прогресу, то наша оборона „права на відокремлення націй“, здійснення якого роз'єднує «великі держави», грало б роллю перешкоди розвитку «великих держав» і капіталістичному прогресові взагалі. Маючи це на увазі і ніби для того, щоб остаточно заплутати питання, автори «тез» відзначають, що справді «вимога вільного відокремлення від поневолюючої нації» «зовсім не рівнозначна вимозі відокремлення, подрібнення, створення дрібних держав». З цього витікає, що програма з національного питання центрального органу РСДРП, яка полягає у визнанні «права на самовизначення націй» і в одночасному його запереченні — дорівнює нулю».¹¹⁾ (Підкреслення тут і нижче Юркевича. — І. М.).

⁸⁾ Ленін. Сочинения, вид. 4, 1950, т. 20, стор. 13-17.

⁹⁾ Там таки, стор. 418.

¹⁰⁾ Там таки, т. 35, стор. 99.

¹¹⁾ Л. Рыбалка, цитов. праця, стор. 5.

Рибалка називає таку позицію РСДРП (більшовиків) лицемірною. Він критикує також статтю Леніна, вміщену в ч. 44 «Искры» за 1903 рік з приводу сорокаріччя польського повстання. В тій статті Ленін виступає проти «розпаду Росії, якого прагне польська соціалістична партія, у відміну від нашої цілі скинення самодержавства... Те, що ми сказали про польське питання, стосується і до всякого іншого національного питання», — писав Ленін. З цієї статті Леніна Рибалка робить висновок, що Ленін, «заявивши в 1903 році про визнання ним права на відокремлення націй, в тій же статті найодвертіше виступає проти «розпаду Росії» і, значить, проти «самовизначення» не лише поляків, а й усіх інших поневолених Росією націй». ¹²⁾ Далі Рибалка наводить таку цитату з «Тез» Леніна: «Чим ближчий демократичний лад держави до цілковитої свободи відокремлення, тим рідше й слабше будуть на практиці прагнення відокремитись». І Рибалка каже: «Чи не правда дивна свобода, від якої в міру її досягнення будуть відмовлятися поневолені нації! Це нагадає нам промову Родічева в Думі, який сказав: „Дайте українцям школу для того, щоб вони потім самі відмовилися від неї“».

Рибалка вважає обіцянку російських соціал-демократів, що демократична російська республіка «забезпечить усім націям право вільного самовизначення» фальшивою. Бо російська буржуазія, в силу її реакційности й різко виявленого імперіялістичного характеру, скинувши самодержавство, «не тільки не буде проти ослаблення царського централізму, а посилить його... Смішно взагалі говорити про можливість „забезпечення“ владою капіталістичної держави „прав на самовизначення націй“... Обіцянку російських соціал-демократів „забезпечити“ в російській республіці „право на відокремлення“ ми були б у праві вважати злочинним і свідомим обдурюванням демократії поневолених народів, якби ми не згадали для їхнього виправдання про їхню ідеалізацію демократичної Росії, російських „працюючих мас“ і політичної революції, яку вони часто ототожнюють з революцією соціальною». ¹³⁾

Рибалка стверджує, що «національна програма російських революційних соціал-демократів є не чимсь іншим, як повторенням великоросійської ліберальної патріотичної програми, сформульованої в добу звільнення селян...» «Знаменно, — пише Рибалка, — що національна федералістична програма Герцена, яка заключала в собі вже всі елементи ненаситного великоросійського імперіялізму, була побудована на принципі... „права на самовизначення націй“».

Рибалка цитує Герцена з ч. 34 «Колокола» за 1859 рік, де Герцен відповідає полякові. Герцен пише: «Польща, як Італія, як Угорщина має невід'ємне право на державне існування незалежно

¹²⁾ Там таки, стор. 7.

¹³⁾ Там таки, стор. 8-9.

від Росії. Чи бажано ми, щоб вільна Польща відділилася від вільної Росії, це інше питання. Ні, цього ми не бажано, і чи можна цього бажати в той час, коли виняткові національності, як міжнародні ворожнечі, становлять одну з головних гребель, що утримують суспільний вільний розвиток... Загибель Австрії є єдина умова життя народів, скутих нею в одне. Зовсім навпаки Росія, така ж жива особистість, як Англія, як Франція, тільки з тією різницею, що ті... ідуть на відпочинок, а Росія щойно виступає на пляц, на парадне місце в історії. Саме ім'я Росії, воно починає повторюватися в Європі разом з іменем Америки... Де б росіянин не жив у величезних просторах між Балтикою й Тихим океаном, він прислухається, коли вороги переходять російський кордон і готовий іти на допомогу Москві так, як ішов у 1612 і в 1812 рр.» Далі Рибалка наводить думки Герцена, що коли Росія зупиниться в своєму рухові вперед, «тоді не тільки Польщі, не тільки Україні не треба лишатися з Росією, але треба їм з'єднатися, іти на Москву і розгромити цю велетенську будову рабства».

«Дивовижна схожість, — пише Рибалка, — поглядів Герцена на національне питання з сучасною програмою „права на самовизначення націй“ російських соціал-демократів, що звуть себе інтернаціоналістами. В деяких відношеннях Герцен навіть рідучіший і послідовніший за Леніна, але обидва вони національні близнюки... Обидва вони визнають за націями „невід'ємне цілковите право на державне існування незалежно від Росії“, але коли ви їх спитаєте чи бажать вони справді відокремлення поневолених Росією націй, то вони в один голос і дружно скажуть: „Ні, ми цього не бажано!“ Вони вороги розпаду Росії і, визнаючи лише для форми „право націй на самовизначення“, в дійсності є гарячими оборонцями її єдності. Герцен, виходячи з того, що „виключні національності, як міжнародні ворожнечі, становлять одну з головних гребель, що утримують загальнолюдський вільний розвиток“, а Ленін через те, що „вигоди великих держав і з точки зору економічного поступу і з точки зору інтересів мас безсумнівні“. Обох діячів — ліберального і соціалістичного — об'єднує також вклоняння перед величчю Росії, і обидва вони з однаковим піднесенням вважають її месією спасіння людства від соціальної неправди. Герцен обґрунтовує свої надії щодо цього на великоруській „общині“, а Ленін на „російському пролетаріаті“... Обидва вони також відстоюють формально дуже крайню позицію в національному питанні. Герцен готовий звернутися до поневолених націй, якщо Росія не здійснить „соціального ідеалу“, з закликом „іти на Москву“... а Ленін обіцяє, що його партія, захопивши владу в свої руки під час теперішньої війни, „стане піднімати на повстання усі нині поневолені великоросами народи“. Це єдинодумське в національному питанні батька російського лібералізму і лідера

сучасного російського соціалізму, звичайно, дуже знаменне».¹⁴⁾

Рибалка пише далі, що Герцен був батьком російського лібералізму «теоретичним творцем ідеї великої Росії, творцем великоросійського буржуазного патріотизму. Але його доба була добою ідеалістичної, юнацької стадії розвитку російського лібералізму і тому його великоросійський патріотизм набув революційної форми». Рибалка порівнює також позицію ліберала князя Е. Трубецького з позицією Леніна. Трубецької писав, що «коли ми ставимо собі метою злиття галичан (саме в той час завойованих Росією. І. М.) з корінним російським населенням, ми повинні від самого початку впоїти їм переконання, що бути росіянином для них означає не зрікатися своїх релігійних вірувань і національних особливостей, а зберігати їх». «Трубецької і Ленін, — пише Рибалка, — обіцяють поневоле-ним націям, перший „збереження їх національних особливостей“, а Ленін — „право на самовизначення“, але обидва з метою злиття націй».

Рибалка критикує пропозицію більшовицького «Сборника» «розв'язати питання про відокремлення способом референдуму націй, що відокремлюються». Нація, що відокремилась, каже Рибалка, не потребує референдуму. Його потребує тільки завойовник, пануюча влада. І за умов такого панування «референдум може бути тільки виявом насилля». «Ходять чутки, — каже Рибалка, — що російські чорносотенці обстоюють потребу референдуму на Україні для розв'язання питання про її національну школу. Нема сумніву, що за теперішніх поліційних умов... такий референдум дасть сприятливу для царського уряду відповідь».¹⁵⁾

Рибалка робить для прикладу припущення, що на Україні виникло повстання за відокремлення від Росії і запитує: як реагуватиме на таке повстання російський пролетаріят? Якщо б навіть Ленін висловився за поразку в тому повстанні Росії, то російський пролетаріят скорше не послухає його і піде проти України. Адже він пам'ятатиме, що вже протягом десятки років Ленін найенергійніше виступає проти «розпаду Росії». Якщо українські робітники повірять в «право на самовизначення», вони приєднаються до повстання. А російські виступлять проти, бо, як повчає їх більшовицький «Сборник», «право на самовизначення націй зовсім не рівнозначне вимозі відокремлення, подрібнення, творення дрібних держав». Таким чином, каже Рибалка, більшовицьке гасло «право на самовизначення націй» зобов'язує і українських, і російських робітників до взаємної війни під гаслом «оборони батьківщини».

Рибалка цитує ідейного тоді спадкоємця Маркса-Енгельса Карла Кавтського про те, що Маркс помилився, заперечуючи за австрійськими слов'янами, насамперед за чехами, всяку можливість націо-

¹⁴⁾ Там таки, стор. 10, 11, 12, 13, 14.

¹⁵⁾ Там таки, стор. 16, 17.

нального існування, бо вони виступили проти революційного руху 1848 року. Помилка Маркса, на думку Кавтського, полягала в тому, що в національному рухові богемців він не добачив клясового змісту. Тільки одна кляса — дрібна буржуазія очолювала тоді той рух. Тепер, писав Кавтський, чеська нація вже теж розідрана клясовими протиріччями і не є можливе, «щоб вона знову виступила, як ціле, проти революційного руху». Засуджуючи австрійських слов'ян до національної смерті, Маркс усї свої симпатії повертав до Польщі, незалежність якої, на його думку, дасть перемогу європейській демократії. Тепер, — каже Рибалка, — Ленін виступає проти Марксового гасла незалежності Польщі, бо «Петербург став багато важливішим революційним центром, ніж Варшава». Але Ленін користується позицією Маркса після 1848 року, щоб ділити нації на «революційні» і «реакційні». Він «ставиться з крайнім презирством до „маленьких націй”, називаючи їх „одним із джерел паразитизму”».

Рибалка пише, що в інтересах інтернаціоналізму Ленін рекомендує, щоб член нації пануючої обстоював свободу відокремлення нації поневоленої, а член поневоленої нації наполягав на добровільному з'єднанні націй. Обидві сторони повинні прагнути «найтіснішого зближення і дальшого злиття всіх націй». «Нема сумніву, — пише Рибалка, — що це „дальніше злиття” являє собою не інтернаціоналізм, а сучасну систему централізму „великих держав” і „дальшу” асиміляцію та поневолення підлеглих їм націй. Вірний цій системі, Ленін переносить її і в соціалізм та заявляє, що „ціллю соціалізму є не лише знищення роздрібленості людства на дрібні держави, знищення всілякої відокремленості націй, не лише зближення націй, але й злиття їх”... Признання необхідності „дальнішого злиття націй” ніяк не можна помирити з „тезою” права на самовизначення і ми тому не можемо не віднести цю „тезу” до інших національно-„визвольних” гасел сучасного воюючого імперіялізму». Рибалка приєднується до рішень Ціммервальдської соціалістичної конференції, яка висловилася за «свободу і рівність прав усіх націй», але не за їх «дальніше злиття».¹⁶⁾

Рибалка твердить, що не тільки робітничий рух, але «також національно-визвольні рухи поневолених націй безсумнівно служать суспільному прогресові, особливо якщо пролетаріят бере в них активну революційну участь, пов'язуючи своє національне визволення з загальним своїм клясовим визволенням... При чому пролетаріят пануючої нації, принаймні його дійсно інтернаціоналістично настроєна частина, зобов'язаний допомагати нам у нашій боротьбі своїм тисненням на центральний уряд. Ми проти того, щоб петроградський уряд і петроградський центральний комітет (РСДРП. — І. М.) централізували в своїх руках, перший — всю політичну владу над російською імперією, другий — всю організаційну владу над російсь-

¹⁶⁾ Там таки, стор. 18, 20, 21, 22, 23, 24, 25.

кою соціал-демократією... (Під «російською соціал-демократією» Рибалка розуміє і соціал-демократії неросійських народів, що є під Росією. — І. М.). Ми обстоюємо федералістичний принцип як в побудові російської імперії, так і в організації російської соціал-демократії».

Українська соціал-демократія «висловила за об'єднання з російською соціал-демократією на основі автономії», але російські соціал-демократи «найрішучіше відкинули об'єднання, пропонуючи нам „злиття“, від якого ми, звичайно, відмовилися і на яке ніколи не погодимося... Українська соціал-демократія вважає своїм обов'язком боротися за визволення свого народу. Вона протипоставила українській буржуазній політиці, що полягає виключно в прагненні „помиритися з урядом“ (імперським. — І. М.) за ціну дрібненьких поступок з його боку, політичну програму демократичної автономії і тактику революційної класової боротьби. Разом з пролетаріатом усіх націй Росії проти царського порядку і за політичну та національну свободу». Але, пише Рибалка, «російська соціал-демократія зустріла наш рух з перших днів його появи з „глибоким обуренням“», як писав Ленін до редакції «Дзвону». А на Україні «наш антагонізм з російськими соціал-демократами — не тільки не слабнув, а постійно посилювався. До нас ставилися як до „шовіністів“ і як до „сепаратистів“, не зважаючи на те, що російські соціал-демократи, ідучи по стопах урядової асиміляції і користуючись її наслідками, організовували пролетаріат в українських містах, як російський пролетаріат і цим відокремлювали його культурно від пролетаріату сільського, чим, звичайно, порушували єдність робітничого руху на Україні і уповільнювали його розвиток. За весь час їхньої діяльності вони ніколи не виступали на українській території проти національного поневолення і користувалися наслідками цього поневолення, як можливістю розширити свій вплив». Рибалка каже, що українські соціал-демократи «жодних претенсій не можуть мати до російських товаришів, які працюють серед російського пролетаріату на російській території або серед того, що емігрував на українську територію, але ми говоримо про тих російських соціал-демократів, які працюють серед нашого пролетаріату і, визнаючи наше „право на самовизначення“, заперечують все ж наше право боротися за національне визволення».¹⁷⁾

ВИСНОВКИ З ДИСКУСІЇ ЛЕНІНА З ЮРКЕВИЧЕМ

Тепер, майже через пів століття після цієї дискусії між Леніном і Юркевичем (Рибалкою), а також після досвіду російської революції можна твердити, що передбачення Леніна стосовно національного розвитку народів російської імперії не виправдалися, а його про-

¹⁷⁾ Там таки, стор. 27, 28, 29, 30, 31, 32.

грама розв'язки національного питання — вільне самовизначення і рівність націй в умовах великої багатонаціональної держави — не здійснилася. Щодо передбачень Леніна можна згадати ще один документ — його лист 1916 року до партійної товаришки Арманд. У той час з австрійського полону втекло до Швейцарії два російських полонених, які розповідали Ленінові, а Ленін Арманд, про те, що в Австрії полонених з Росії виділяють за національностями і всіма силами відколюють від Росії, Українці підіслали спритних лекторів з Галичини. Ленін радіє, що за один рік з 27 000 полонених-українців тільки 2 000 стали за самостійність «після місячних зусиль агітаторів». І додає: «звідси витікає, що „авось” від „австрійського типу” розвитку доля Росію звільнить».¹⁸⁾

Поперше Ленін, наслідуючи Герцена, безпідставно, негує «австрійський тип» розвитку націй і протиставляє йому російський тип. «Австрійський тип» — це значить відродження націй в умовах демократії і намагання їх вирватися з австрійської єдиної держави, розпад багатонаціональної держави. Російський тип — це відсутність такого, як у Австрії, могутнього національного відродження через відсутність демократії, ілюзія, що за російського типу нації швидше зіллються, асимілюються, велика багатонаціональна Росія не розпадеться, «„авось” від „австрійського типу” розвитку доля Росію звільнить». Підходячи до справи історично, «російський тип» розвитку — це той же австрійський, тільки до революції 1848 року, тобто до краху австрійського абсолютизму, до перемоги конституції, яка, принісши демократичні свободи, створила передумови для відродження в Австрії ненімецьких народів і до розпаду багатонаціональної Австро-Угорської імперії. Якби в революцію 1905 року в Росії теж перемогла конституція і настали демократичні свободи, в Росії теж настав би «австрійський тип» розвитку, тобто відродження неросійських народів і тенденція до розпаду багатонаціональної Російської імперії. Задушення царом революції 1905 року Ленін прийняв, в частині задушення «сепаратизму» неросійських народів, як позитивний факт. Але історія не виправдала сподіванок Леніна: в революцію 1917 року відродження неросійських народів пішло ще більш радикальним шляхом, ніж в Австро-Угорщині в XIX столітті. Ленінське — «авось» Росія не розпадеться — не здійснилося.

Помилка Леніна полягала в тому, що він, як і Герцен, піддався гіпнозу великої держави, яка ніби має переваги для прогресу й для робітничого руху. Досвід навіть зовсім дрібненьких народів — Литви, Латвії й Естонії — довів, що у великій російській державі цим народам жилося набагато гірше, ніж у своїх дрібненьких державах. В кожному відношенні їм жилося краще у своїх маленьких державах: у відношенні загального прогресу — ці малі держави не мали амбіції бути могутніми і не витрачали колосальних коштів на озбро-

¹⁸⁾ Ленин. Соч., т. 35, стор. 224.

ення, і, в зв'язку з цим, — у відношенні робітничого руху, над яким у цих державах не тяжила реакція воєнщина.

Помилка Леніна полягала далі в тому, що царський централізм, національне поневолення й асиміляцію він прийняв за закон суспільного розвитку і на цій підставі створив утопічну й реакційну теорію «злиття націй», яку, до речі, ніхто з класиків марксизму ніколи не висував. Класики марксизму висловлювалися за злиття націй, але під націями вони розуміли не національності, а охоплені державами території. Характеризуючи ранню добу капіталізму, Маркс у «Капіталі» писав: «Нація багатіє, а народ бідніє». В цьому розумінні нації в Англії разом з англійцями «багатіли» й ірландці, що ненавиділи англійців. В Австрії — разом з німцями однаково «багатіли» й чехи. В Росії — разом з росіянами — поляки чи українці. Тут під нацією розуміється певний територіальний комплекс, обов'язково об'єднаний (здебільшого насильно) єдиною державою. Про можливість зближення і злиття таких комплексів говорили Маркс і Енгельс, а не про злиття німецької мови з чеською, російською з узбецькою, грузинською чи українською. Російська мова може задушити узбецьку мову, як англійська віками задушила ірландську, але тут мало б місце не вільне «злиття націй» в ленінському уявленні, а геноцид в сталінській реальності. Як відзначив Рибалка (Горкевич), Ленін, «щоб вийти переможцем, зміщує поняття»: територіально-державне поняття нації з расово- чи етнографічно-культурним. Так, у Маркса нації в територіально-державному понятті мають тенденції до зближення і злиття. Таке зближення і злиття вже й тепер намічається серед західноєвропейських націй шляхом створення спільного ринку, об'єднання культурних зусиль і т. д. Але воно зовсім не зачіпає расово- чи етнографічно-культурного поняття нації. Тут ніякого об'єднання, ніякого злиття. Немає претенсій з боку, наприклад, Англії чи Франції або Німеччини нав'язати свою мову іншим народам Європи, як «другу рідну мову». У житті Європи не почувається навіть найменшої тенденції до того. Є, навпаки, інша тенденція: в кожній нації плекати етнографічні діалекти й специфіку. І це не стоїть у протиріччі ні з прогресом, ні з робітничим рухом.

В СРСР же, навпаки: помилкова Ленінова теорія «злиття націй», як расово- чи етнографічно-культурних явищ, призвела на практиці до ще більш рафінованої й тотальної русифікації, ніж була до революції. Мовознавчу науку мобілізовано доводити конечність створення єдиної мови за «комунізму» (ще в ХХ столітті). І цією мовою має стати не якась там, обіцяна Сталіном «зональна мова», що не буде ні російською, ні узбецькою, а таки російська мова, яка, за твердженням більшовицьких теоретиків, вже тепер стала «другою рідною мовою всіх народів СРСР» і хотіла б бути нав'язаною також народам Східної Європи, де панують комуністичні режими. Це ніякий соціалізм чи комунізм, а войовничий російський імперіалізм, можливий тільки за умов задушення всяких демократичних свобод і

самоорганізації робітничої класи і селянства. Бо за умов демократичного соціалізму передбачалося щось зовсім інше. Австрійський соціал-демократ Отто Бауер, враховуючи вплив на розвиток націй демократичних свобод в Австрії, писав, як свідчить Рибалка (Юркевич), що «нації цілковито розвивються (а не зіллються) тільки за соціалізму, коли широкі маси візьмуть участь у культурному житті, яке неминуче набере національного характеру, що прискорює своєю мирною різноманітністю суспільний прогрес».¹⁹⁾

Про Ленінову теорію розв'язання національного питання в Росії можна сказати те, що Юркевич (Рибалка) сказав про теорію Герцена. З Герценової утопічної теорії великої прогресивної Росії виросла кадетська теорія ліберального російського імперіялізму. З Ленінової утопічної теорії великої неподільної соціалістичної Росії виріс, через сталінський етап розвитку, модерний російський імперіялізм, репрезентований партійною бюрократією КПРС.

Ми назвали Ленінову теорію національного питання утопічною тому, що він уявляв собі зближення націй як явище добровільне і засуджував національне поневолення. В тому ж 1916 році він писав: «За капіталізмом знищити національний (і політичний взагалі) гніт неможливо. Для цього потрібно знищити класи, тобто вести соціалізм. Але, базуючись на економіці, соціалізм зовсім не зводиться до неї. Для усунення національного поневолення потрібний фундамент — соціалістичне виробництво, але на цьому фундаменті потрібна ще демократична організація держави, демократична армія і т. ін. Перебудувавши капіталізм у соціалізм, пролетаріят створює можливість цілковитого усунення національної неволі; ця можливість перетвориться в дійсність „тільки“ — „тільки!“ — при цілковитому здійсненні демократії в усіх галузях, аж до встановлення кордонів держави відповідно „симпатіям“ населення, аж до цілковитої свободи відокремлення».²⁰⁾ Тільки на цій основі Ленін припускав зникнення національного недовір'я, тертя, а звідси і його утопічне добровільне «зближення й злиття націй».

Але не сталося не тільки такого добровільного «зближення й злиття націй», а й не створено названої вище його передумови. Поперше, навіть економічна база СРСР не є соціалістична, а державнокапіталістична, бо «капіталізм в соціалізм» перебудував не пролетаріят, а пануюча над ним бюрократія. Проте, якби навіть економічна база СРСР була соціалістична, то й тоді цього, за Леніном, було б мало, бо «можливість цілковитого усунення національної неволі... перетвориться в дійсність „тільки“ — „тільки!“ (Це підкреслення «тільки» зроблено Леніном для того, щоб звернути увагу — як важливе це «тільки») — при цілковитому здійсненні демократії в усіх галузях». А в СРСР же ніякої демократії немає, осо-

¹⁹⁾ Л. Рибалка, стор. 24.

²⁰⁾ Ленін, т. 22, стор. 311.

бливо в національних відносинах. Досить при цьому згадати, що коли під час «всенародного обговорення» питання (бюрократичний «референдум») про мову викладання в школах союзних республік СРСР державні діячі УРСР Рильський і Бажан висловились в газеті «Правда» з 23. 12. 58 за обов'язковість викладання української мови, Москва, підсумовуючи «всенародне обговорення», сказала, що всюди «одногосно» висловились за необов'язковість рідної мови в неросійських республіках.

Національна політика партійної бюрократії КПРС, яка весь час посилається на здійснення Ленінової теорії, розходиться, як бачимо, навіть з Леніном. Бюрократія викинула на смітник Ленінову утопічну фразеологію про демократичні передумови і добровільність «злиття націй» і здійснило те «злиття» в порядку організованого згори донизу насильства над неросійськими народами СРСР.

У видавництві «Пролог» вийшла з друку книжка

Юрія Шереха

НЕ ДЛЯ ДІТЕЙ,

збірка статей про сучасну українську літературу з передмовою

Ю. Шевельова

Ціна примірника — 3,95 дол. або відповідна сума в іншій валюті. У Німеччині — 14 н.м.

Замовляти у видавництві «Сучасність».

КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ

МИРОСЛАВ ПРОКОП: ПУБЛІКАЦІЯ ПРО ЛЬВІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ

(Закінчення)

ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

На цьому факультеті зареєстровано дисертації, публікації і статті 32 викладачів, в тому числі 20 дисертацій — всі російською мовою (9 у ЛДУ) і 129 публікацій та статей українською і 132 російською мовою. Тематично праці подекуди навіть бідніші, ніж на інших факультетах. Величезна більшість пов'язана з радянською юридичною дійсністю; майже немає праць у яких було б якесь пов'язання з українською юридичною наукою минулого, отже Княжої Русі (це, виходить, зарезервоване для російських університетів), чи хоч би з джерелами та інститутами українського права литовсько-руської доби або козацької держави. З назв праць важко здогадатися також про нав'язування сучасних українських дослідників права до традицій української юридичної науки останніх десятиріч (академіки М. Василенко, М. Слабченко та ін.). Не видно в них також зв'язків з дослідями права за кордоном.

В довіднику названі такі імена членів юридичного факультету:

Базилевич Степан Едмундович (1898), доцент, канд. юрид. наук, державне і адміністративне право. У ЛДУ з 1945, закінчив ЛДУ. Дис. «Державний устрій сучасної Польщі».

Бек Володимир Олександрович (1891-1961), доцент, канд. юрид. наук, цивільне право. У ЛДУ 1948-61, закінчив Ленінградський фін. екон. інст. Дис. «Рецепція римського права в Західній Європі».

Бондаренко Павло Сергійович (1903), у ЛДУ 1946-56 і з 1959, старший викладач кримінального права. Закінчив Всесоюзний заочний юрид. інст.

Гофман Станіслав Маркович (1892), проф., канд. юрид. наук, кримінальне право, закінчив Ростовський ун., у ЛДУ з 1946.

Давидяк Євген Васильович (1879), доцент, кримінальне право, у ЛДУ 1944-57.

Домбковський Премислав Боніфатійович (1877-1950), проф., доктор, кафедра теорії і історії держави і права, у ЛДУ 1906-1950.

Завістовська Марія Тадеївна (1918), ст. лаборант, теорія і істо-

рія держави і права, у ЛДУ з 1944, закінчила ЛДУ 1946.

Зеленгуров Володимир Михайлович (1921), ст. викладач, кримінальне право, у ЛДУ з 1953, закінчив Львівський медичний інститут.

Калинович Володимир Іванович (1907), доцент, канд., завідувач катедри теорії і історії держави і права, закінчив ЛДУ, у ЛДУ з 1939. Дис. «Колоніальний режим Польщі в західних областях 1918-39».

Кривицький Семен Григорович (1904), доцент, канд., кримінальне право, у ЛДУ 1946-55, закінчив Одеський інст. народного господарства.

Кульчицький Володимир Семенович (1919), доцент, канд., катедра теорії і історії держави і права. У ЛДУ з 1948, закінчив ЛДУ. Дис. «Галицький сойм в Австро-Угорщині». Стаття про кодифікацію права на Україні у 18 стол.

Куропаткіна Зоя Пилипівна (1923), канд. в. о. доцента цивільного права. У ЛДУ 1949-52, закінчила Московський університет.

Лисицин Володимир Петрович (1924), канд., у ЛДУ з 1950, в. о. доцента кримінального права, закінчив ЛДУ. Дис. «Боротьба із злочинністю на Карпатській Україні в 1944-45 рр.».

Луців Олексій Петрович (1892), доцент, у ЛДУ з 1944, цивільне право, закінчив ЛДУ.

Макаревич Юлій Спиридонович (1872-1953), проф., доктор, у ЛДУ 1907-1953. Кримінальне право, закінчив Краківський університет.

Михайленко Петро Петрович (1914), проф. доктор, завідувач катедри кримінального права, у ЛДУ 1946-57. Закінчив Дніпропетровський ун. і Військову юридичну академію. Дис. «Карне законодавство УРСР».

Наклович Мирослав Львович (1919), канд., в. о. доцента кримінального права, у ЛДУ з 1946, закінчив ЛДУ 1945. Дис. «Боротьба з розкраданням соціалістичної власности».

Недбайло Петро Омелянович (1907), доктор, завідувач катедри державного і адміністраційного права, у ЛДУ 1946-59, закінчив Харківський ун. Дис. «Про закон у соціалістичній державі».

Пахомов Іван Микитович (1922), доцент, канд., державне і адміністраційне право, у ЛДУ з 1949, закінчив ЛДУ.

Пашук Андрій Йосипович (1910), доцент, канд., завідувач катедри цивільного права, у ЛДУ з 1952, закінчив ЛДУ. Дис. «Судові установи України після об'єднання з Росією у 17 стор.».

Преображенська Валентина Володимирівна (1924), доцент, канд., катедра державного і адміністраційного права, у ЛДУ з 1951, закінчила Московський ун. Дис. «Міжнародно-правне становище радянських торговельних представництв за кордоном».

Савицька Азойза Миколаївна (1924), доцент, канд., катедра цивільного права, у ЛДУ з 1950, закінчила ЛДУ.

Сокурєнко Володимир Гаврилович (1921), доцент, канд., у ЛДУ з 1950, катедра теорії і історії держави і права, закінчив ЛДУ. Дис. «Про соціалістичну правосвідомість».

Станик Володимир Антонович (1914), доцент, канд., кримінальне

право, у ЛДУ з 1948, закінчив Казанський ун. Дис. «Принципи карного права сучасної Польщі».

Станик (тепер Рябошапка) Галина Харитонівна (1922), у ЛДУ 1947-50 і з 1958, юрисконсульт університету, закінчила ЛДУ.

Тиричев Ігор Володимирович (1923), доцент, канд., кафедра кримінального права, закінчив Московський ун., у ЛДУ з 1953.

Тітова Ніна Іванівна (1926), канд., в. о. доцента, кафедра цивільного права, у ЛДУ з 1952, закінчила ЛДУ. Дис. «Свобода слова громадян СРСР».

Топольницький Микола Кирилович (1898), доцент, канд., кафедра цивільного права, у ЛДУ з 1939, закінчив ЛДУ.

Файнштейн Анатоль Олександрович (1919), доцент, канд., кафедра цивільного права, у ЛДУ 1949-55. Закінчив Саратовський юридичний інст.

Федонюк Костянтин Євгенович (1925), доцент, канд., кафедра державного і адміністративного права, у ЛДУ з 1950, закінчив ЛДУ. Дис. «Місцеві органи влади Польської Народної Республіки».

Ципковський Василь Пантелеймонович (1906), канд. медичних наук, у ЛДУ 1939-50, завідувач кафедри криміналістики і судової медицини, закінчив Харківський ун.

Яструбецький Сергій Дмитрович (1902), у ЛДУ 1948-55, ст. викладач цивільного права. Закінчив Київський інст. народного господарства.

ФАКУЛЬТЕТИ ФІЛОЛОГІЧНИЙ, ЧУЖОЗЕМНИХ МОВ, ЖУРНАЛІСТИКИ

На цих трьох факультетах зареєстровано праці 169 осіб. З них є 39 докторських або кандидатських дисертацій українською мовою, що були прийняті в ЛДУ або в інших українських університетах, і 51 дисертація російською мовою. З цих останніх 30 дисертацій російською мовою були захищені в ЛДУ; інші в інших університетах Росії і України. Якщо йдеться про статті чи іншого типу дослідні роботи членів згаданих трьох факультетів, то їх названо 1313, в тому числі 985 українською і 328 російською мовою. В цій групі можуть бути деякі невеликі відхилення тому, що деякі статті чи розвідки мають кількох авторів.

Про зміст та характер дисертацій і статей говорять самі їхні назви і теми, що їх, з огляду на місце, можна тут тільки частинно згадати при прізвищах. Ось прізвища:

Агурова Наталія Василівна (1927), у ЛДУ з 1959, ст. викладач кафедри англійської філології, закінчила Свердловський інст. чужоземних мов.

Акішина Алла Олександрівна (1930), канд., в. о. доцента, кафедра російської мови, у ЛДУ 1956-60, закінчила ЛДУ.

Андел Вячеслав Павлович (1916), у ЛДУ з 1952, ст. лаборант і

викладач кафедри слов'янської філології, закінчив ЛДУ. Студії з чеської мови.

Бабінчук Іван Іванович (1931), у ЛДУ з 1953, ст. викладач кафедри французької філології, закінчив ЛДУ.

Бартошик Микола Іванович (1911), у ЛДУ з 1957, в. о. доцента кафедри журналістики, закінчив ВПШ при ЦК КП України.

Башун Борис Іванович (1926), у ЛДУ з 1948-60, ст. лаборант кабінету фонетики, закінчив ЛДУ.

Березинська Зиновія Іванівна (1926), у ЛДУ з 1957, ст. викладач кафедри чужоземних мов, закінчила ЛДУ. Студії з німецької мови.

Білик Михайло Йосипович (1889), доцент, канд., кафедра клясичної філології, у ЛДУ з 1946, закінчив Віденський університет.

Білоштан Андрій Порфирівич (1908), канд., в. о. доцента кафедри української мови, у ЛДУ 1951-55, закінчив Київський і Львівський пед. інститути.

Білоштан Яків Порфирівич (1904), доцент, канд., у ЛДУ 1946-48 і 1954-58, кафедра журналістики, закінчив Київський інст. народної освіти. Дис. «Іван Франко в боротьбі за реалізм і народність українського театру».

Большова Юлія Василівна (1932), у ЛДУ з 1958, викладач кафедри російської мови і загального мовознавства, закінчила ЛДУ.

Борковський Віктор Іванович (1900), професор, доктор, член-кореспондент АН СРСР, у ЛДУ 1946-50, завідувач кафедри російської мови, закінчив Ленінградський ун. Докт. дис. «Синтаксис древнерусских грамот».

Бортник Євгенія Петрівна (1923), у ЛДУ з 1950, викладач чужоземних мов, закінчила ЛДУ. Студії з англійської мови.

Боянович Всеволод Михайлович (1920), канд., у ЛДУ 1953-60, в. о. доцента журналістики, закінчив Мелітопільський пед. інститут.

Бродська Валентина Борисівна (1906), доцент, канд., у ЛДУ 1944-58, кафедра російської мови, закінчила Ростовський ун.

Василевич Богдан Петрович (1935), у ЛДУ 1958-59, ст. лаборант кафедри української літератури, закінчив ЛДУ.

Вербицька Вікторія Григорівна (1924), канд., у ЛДУ 1951-54 і з 1957, в. о. доцента кафедри російської мови, закінчила ЛДУ.

Вишневецький Іван Прокопович (1907), доцент, канд., кафедра російської мови, у ЛДУ з 1940, закінчив Калінінський пед. інститут.

Вікторовська Ірина Василівна (1923), у ЛДУ з 1951, викладач англійської мови, закінчила Вільнюський ун.

Влох Ірина Костянтинівна (1917), у ЛДУ з 1949, ст. викладач кафедри англійської мови, закінчила ЛДУ.

Возний Теодосій Михайлович (1928), доцент, канд., у ЛДУ з 1955, кафедра української мови, закінчив ЛДУ.

Возниця Володимир Максимович (1921), у ЛДУ з 1953, викладач кафедри чужоземних мов. Німецька мова.

Возняк Михайло Степанович (1881-1954), проф. доктор, академік

АН УРСР, у ЛДУ 1939-54, завідувач кафедри української літератури, закінчив Львівський університет. Праці про І. Франка, Лесю Українку, М. Павлика. Серед них: «Іван Франко в боротьбі з Ватиканом, лютим ворогом слов'янських народів» і «Іван Франко як виразник прагнень українського народу західніх земель України до возз'єднання з усім українським народом у межах Російської держави».

Войнова (Прутових) Евеліна Степанівна (1932), канд., в. о. доцента російської мови, у ЛДУ 1951-55 і з 1956, закінчила ЛДУ.

Войтюк Адам Юрійович (1930), у ЛДУ 1954-57, аспірант кафедри української літератури, закінчив ЛДУ.

Войтюк Микола Андрійович (1921), канд., доцент кафедри французької мови, у ЛДУ з 1950, закінчив ЛДУ. Канд. дис. в Московському пед. інституті.

Волков Роман Михайлович (1885-59), проф., завідувач кафедри російської літератури, у ЛДУ 1945-50, закінчив Ніжинський історично-філологічний інст. і Ленінградський ун.

Волощак Софія Андріївна (1925), канд., в. о. доцента французької філології, закінчила ЛДУ, у ЛДУ з 1954.

Воробйов Василь Федотович (1910), проф., доктор, у ЛДУ 1946-61, завідувач кафедри російської літератури, закінчив Ленінградський ун. Досліди зокрема про Горького.

Воронецький Едвард Антонович (1886-1960), доцент, у ЛДУ 1946-58, кафедра слов'янської філології.

Газер Інна Соломонівна (1929), у ЛДУ з 1951, ст. викладач російської літератури, закінчила ЛДУ.

Галенко Іраїда Георгіївна (1920), доцент, канд., у ЛДУ з 1945, кафедра російської мови, закінчила Київський ун.

Глебова Тамара Миколаївна (1926), у ЛДУ 1952-59, в. о. доцента, закінчила ЛДУ, англійська мова.

Гонтар Прокіп Панасович (1919), доцент, канд., у ЛДУ з 1951, кафедра української літератури, закінчив ЛДУ. Канд. дис. «Українсько-чеські літературні зв'язки у 19 стол.».

Грибовська Олександра Іванівна (1929), канд., в. о. доцента російської літератури, у ЛДУ з 1953, закінчила ЛДУ. Дис. «Елиза Ожешко и русская литература».

Гридіна Олена Василівна (1908), канд., у ЛДУ 1945-61, в. о. доцента чужоземних мов, закінчила Харківський ун. Англійська мова.

Грика Ірина Іванівна (1929), у ЛДУ з 1956, в. о. доцента слов'янської філології, закінчила ЛДУ. Польська мова.

Гринчишин Дмитро Григорович (1927), у ЛДУ 1951-56, аспірант кафедри української мови, закінчив Станіславівський учительський інст. і ЛДУ.

Громова Ніна Михайлівна (1924), канд., ст. лаборант кафедри російської мови, у ЛДУ 1947-50, закінчила ЛДУ.

Гузар Ірина Юліянівна (1905), доцент, канд., кафедра німецької мови, закінчила ЛДУ і там же з 1940.

Гумецька Лукія Лукіянівна (1901), доцент, доктор, у ЛДУ 1946-50, кафедра слов'янської філології, закінчила ЛДУ. Дис. «Українська актова мова 14-15 стол.».

Гурладі Мірра Сергіївна (1923), у ЛДУ 1948-52, аспірант кафедри російської літератури, закінчила Київський пед. інститут ім. Горького і Школу пропагандистів при ЦК КПУ.

Гурський Серпій Омелянович (1919), у ЛДУ з 1951, ст. викладач, завідувач кафедри чужоземних мов, закінчив Дніпропетровський інститут. Англійська мова.

Денисюк Іван Оксентійович (1924), доцент, канд., у ЛДУ з 1956, кафедра української літератури, закінчив ЛДУ. Дис. «Белетристика М. Павлика».

Дідик Йосип Прокопович (1915), у ЛДУ з 1938, ст. викладач класичної філології, закінчив ЛДУ. Латинська мова.

Дмитрук Володимир Тимофійович (1906-1959), доцент, канд., завідувач кафедри журналістики, у ЛДУ 1944-59, закінчив Київський ун.

Домбровський Остап Августович (1906), доцент, канд., у ЛДУ з 1945, закінчив ЛДУ. Дис. «І. Франко — перекладач і популяризатор творчості Данте».

Дорошенко Іван Іванович (1924), доцент, канд., у ЛДУ з 1950, кафедра журналістики, закінчив ЛДУ. Дис. «Проблема праці в естетиці І. Франка».

Дорторт Перл Шимонівна (1904), у ЛДУ 1947-57, ст. викладач німецької мови.

Дун Шевель (Олександр) Зельманович (1929), у ЛДУ 1953-57, аспірант кафедри російської літератури, закінчив Харківський університет.

Задорожний Богдан Михайлович (1914), доцент, канд., у ЛДУ з 1945, завідувач кафедри німецької філології, закінчив ЛДУ.

Здорова Володимир Йосипович (1930), доцент, канд., у ЛДУ з 1953, кафедра журналістики, закінчив ЛДУ. Дис. «Проблеми української радянської комедії».

Зеленський Пімен Гордійович (1913), доцент, канд., у ЛДУ з 1945, завідувач кафедри англійської філології. Дис. «Драматургія Дж. Голсворті».

Зенчик Людмила Михайлівна (1927), у ЛДУ з 1949, викладач, кафедра російської мови, закінчила ЛДУ.

Іцкович Віктор Олександрович (1918), канд., в. о. доцента російської мови і загального мовознавства, у ЛДУ 1953-59, закінчив Казанський ун.

Кабайда Ангеліна Василівна (1919), у ЛДУ з 1945, завідувач кабінету франкознавства, закінчила ЛДУ.

Каламова Ніна Андріївна (1923), доцент, канд., у ЛДУ з 1953, кафедра російської мови і загального мовознавства, закінчила Московський ун.

Карасик Циля Зиселівна (1923), у ЛДУ 1948-52, аспірант кафедри російської літератури, закінчила ЛДУ.

Кацій-Томашевська Стелла Едуардівна (1904), доцент, у ЛДУ з 1939, кафедра німецької філології, закінчила ЛДУ.

Кириченко Анастасія Павлівна (1924), у ЛДУ з 1952, ст. викладач кафедри української мови, закінчила ЛДУ.

Климкова Лідія Миколаївна (1919), доцент, канд., у ЛДУ з 1946, кафедра російської літератури, закінчила Ростовський пед. інститут.

Князевський Борис Миколайович (1926), у ЛДУ з 1956-59, аспірант кафедри англійської філології, закінчив ЛДУ.

Кобилянський Броніслав Володимирович (1896), доцент, у ЛДУ з 1959, кафедра української мови, закінчив Віденський університет.

Кобів Йосип Устимович (1910), доцент, канд., у ЛДУ з 1945, завідувач кафедри клясичної філології, закінчив ЛДУ.

Ковалик Іван Іванович (1907), доцент, канд., у ЛДУ з 1939, завідувач кафедри української мови, закінчив ЛДУ.

Козланюк Тамара Петрівна (1933), у ЛДУ з 1939, аспірант кафедри англійської мови, закінчила ЛДУ.

Колесса Філарет Михайлович (1871-1947), академік АН УРСР, у ЛДУ 1939-47, завідувач кафедри українського фолкльору і етнографії, закінчив Львівський університет.

Коробчинська Любов Андріївна (1920), доцент, канд., у ЛДУ 1950-60, кафедра російської мови і загального мовознавства, закінчила ЛДУ.

Корсаков Андрій Костянтинович (1916), доцент, канд., у ЛДУ з 1952, кафедра англійської філології, закінчив ЛДУ.

Косів Михайло Васильович (1934), у ЛДУ з 1960, аспірант, кафедра української літератури, закінчив ЛДУ.

Коструба Петро Петрович (1902), доцент, канд., у ЛДУ 1944-47 і з 1966, кафедра української мови, закінчив Львівський університет.

Криворучко Степан Михайлович (1903), доцент, канд., у ЛДУ з 1946, кафедра української мови, закінчив Харківський ун.

Кротевич Євген Володимирович (1901), проф. канд., у ЛДУ 1945-61, завідувач кафедри російської мови і загального мовознавства, закінчив Київський інст. народної освіти.

Кузьма Юлія Миколаївна (1928), канд., у ЛДУ з 1951, ст. викладач кафедри клясичної філології, закінчила ЛДУ.

Кулик Володимир Павлович (1929), у ЛДУ 1954-58, аспірант кафедри слов'янської філології, закінчив ЛДУ. Польська література.

Курганський Іван Павлович (1930), у ЛДУ 1954-58, викладач, кафедра журналістики, закінчив ЛДУ.

Курилов Віктор Антонович (1895), у ЛДУ 1956-60, викладач, кафедра французької мови, закінчив «Еколь супер'ер де ль'альянс франсез».

Курилова Людмила Антонівна (1907), доцент, канд., у ЛДУ 1944-48, кафедра російської мови, закінчила Харківський ун.

Курилович Юрій Романович (1895), проф., доктор, дійсний член Польської академії наук і почесний член інших закордонних академії наук, у ЛДУ 1925-46, завідувач катедри загального мовознавства, закінчив Віденську торговельну академію, Львівський університет і вищу школу в Парижі.

Кутковець Катерина Тихонівна (1925), канд., у ЛДУ з 1953, в. о. доцента катедри української літератури, закінчила ЛДУ. Дис. «Соціально-викривна повість І. Франка „Основи суспільности”».

Кушнарєва Тетяна Тихонівна (1920), у ЛДУ з 1950, ст. лаборант катедри журналістики, закінчила Одеський ун.

Ластовецька Ганна Казимирівна (1923), канд., у ЛДУ з 1954, в. о. доцента катедри слов'янської філології, закінчила ЛДУ. Чеська мова.

Лебедева Лідія Абрамівна (1910), доцент, канд., у ЛДУ з 1953, катедра російської літератури, закінчила Іркутський ун.

Лесик Василь Васильович (1914), доцент, канд., у ЛДУ з 1946, закінчив Харківський ун., катедра української літератури. Дис. «Лірика Якова Щеголева».

Лесин Василь Максимович (1914), доцент, канд., у ЛДУ 1946-52, катедра української літератури, закінчив Харківський пед. інститут. Дис. «Лесь Мартович».

Луканович Денис Якович (1873), доцент, канд., у ЛДУ 1939-60, катедра української літератури, закінчив Львівський ун. Досліди про І. Франка.

Луріє (Лурія) Соломон Яковлевич (1890), проф. доктор, у ЛДУ з 1953, катедра клясичної філології, закінчив Петербурзький ун. Грецька та латинська мови.

Маларчук Микола Дем'янович (1918), у ЛДУ з 1947, ст. викладач катедри слов'янської філології, закінчив Одеський пед. інститут. Болгарська мова.

Масляк Степан Володимирович (1895-1960), у ЛДУ 1946-60, ст. викладач катедри слов'янської філології, закінчив Карлівський ун. у Празі.

Матвійчук Микола Пилипович (1904), доктор філос., у ЛДУ 1947-52, в. о. доцента катедри російської літератури, закінчив Київський кооп. інститут і Московський ун. Дослідження Горького.

Меранов Володимир Леонтович (1927), у ЛДУ 1956-59, аспірант катедри французької філології, закінчив Воєнний інститут чужоземних мов у Москві. Французька мова.

Михайлова Ірина Миколаївна (1923), доцент, канд., у ЛДУ 1952-57, катедра французької філології, закінчила Московський ун.

Міщенко Леоніла Іванівна (1922), канд. в. о. доцента української літератури, у ЛДУ з 1948, закінчила ЛДУ. Дис. «Лєся Українка».

Морено-Пальє Хосе (1909), канд., у ЛДУ з 1949, в. о. доцента катедри французької філософії, закінчив Пед. інститут у Херсоні. Еспанська і португальська мови.

Мороз Олексій Никифорович (1908), доцент, канд., у ЛДУ з 1946,

кафедра української літератури, закінчив Черкаський і Київський пед. інститути. Дис.: «„Мій ізмарагд” І. Франка». Серед статей, м. ін., «І. Франко — гнівний викривач українського буржуазного націоналізму та клерикалізму», «І. Франко — великий патріот, борець за возз'єднання і дружбу двох братніх народів».

Морозова-Попова Федорівна (1928), доцент, канд., у ЛДУ з 1952, кафедра російської літератури, закінчила ЛДУ.

Моторний Володимир Андрійович (1929), у ЛДУ з 1954, в. о. доцента кафедри слов'янської філології, закінчив ЛДУ. Чеська література.

Моторнюк Ігор Лукіянович (1933), у ЛДУ з 1958, редактор видавництва ЛДУ, закінчив ЛДУ. Статті про І. Франка.

Мушак Юрій Федорович (1904), доцент, у ЛДУ з 1941, кафедра класичної філології, закінчив ЛДУ. Статті про Данте, Овідія.

Мюллер Ганна Яківна (1900), у ЛДУ з 1947, ст. викладач кафедри німецької філології, закінчила Вищі курси чужоземних мов у Ленінграді.

Неборячок Федір Матвійович (1919), доцент, канд., у ЛДУ з 1946, завідувач кафедри української літератури, закінчив Одеський ун. Дис. «Пушкін в українських перекладах».

Нестер Зінаїда Матвіївна (1929), канд., в. о. доцента кафедри української літератури, у ЛДУ 1956-59, закінчила Чернівецький ун.

Новиков Юрій Семенович (1925), у ЛДУ з 1956, викладач кафедри чужоземних мов, закінчив Київський пед. інститут. Англійська мова.

Обуховська Ірина Сидорівна (1909), у ЛДУ з 1945, викладач кафедри французької філології, закінчила ЛДУ.

Огоновська Ольга Володимирівна (1927), доцент, канд., у ЛДУ з 1954, викладач кафедри англійської філології, закінчила ЛДУ.

Онишкевич Михайло Йосипович (1906), доцент канд., у ЛДУ з 1945, завідувач кафедри слов'янської філології, закінчив ЛДУ. Польська мова.

Оришин Антонін Дмитрович (1915), доцент, канд., у ЛДУ з 1947, кафедра російської літератури, закінчив Московський ун.

Осмоловський Віктор Федорович (1912), доцент, у ЛДУ 1945-48, кафедра російської літератури, закінчив Харківський пед. інститут.

Ощипко Ірина Йосипівна (1928), доцент, канд., у ЛДУ з 1953, кафедра української мови, закінчила ЛДУ.

Паляниця Христина Володимирівна (1927), у ЛДУ 1955-58, аспірант кафедри французької філології, закінчила ЛДУ.

Палятинська Стефанія Володимирівна (1914), канд., у ЛДУ з 1940, ст. викладач кафедри французької філології, закінчила ЛДУ.

Парахіна Марія Федорівна (1920), доцент, канд., кафедра російської мови і загального мовознавства, закінчила Об'єднаний український ун. в Кзил-Орда, в 1942 р.

Пархоменко Михайло Микитович (1910), проф., доктор, у ЛДУ

1944-58, завідувач кафедри російської літератури, закінчив Московський пед. інститут. Дис. «Горький і Франко».

Пастущин Василь Юрійович (1889-1958), доцент, канд., у ЛДУ 1939-58, кафедра клясичної філології, закінчив університет у Граці, Австрія.

Пачовський Теоктист Іванович (1907), доцент, канд., кафедра української літератури, закінчив ЛДУ. Статті: Франко, Словацький, «Слово о полку».

Пенюк Зіновія Флоріянівна (1923), у ЛДУ з 1956, ст. бібліотекар і методист заочного відділу, закінчила ЛДУ.

Петличний Іван Зіновійович (1901), доцент, канд., кафедра української мови, у ЛДУ з 1945, закінчив Харківський інст. проф. освіти.

Петровський Володимир Іванович (1910), доцент, канд., у ЛДУ з 1947, кафедра російської мови і загального мовознавства, закінчив Кримський ун.

Півторадні Василь Ілліч (1910), доцент, канд., у ЛДУ з 1958, кафедра журналістики, закінчив Харківський пед. інститут.

Підченко Володимир Іванович (1923), у ЛДУ 1956-59, аспірант кафедри англійської філології, закінчив Харківський пед. інститут чужоземних мов.

Плаушевська Олена Володимирівна (1925), канд., у ЛДУ з 1954, ст. викладач кафедри закордонних літератур, закінчила пед. інст. в Одесі.

Позняков Анатолій Спиридонович (1906), у ЛДУ з 1954, ст. викладач кафедри російської літератури, закінчив Харківський ун. і Львівський пед. інститут.

Полянїна Тетяна Вячеславівна (1922), доцент, канд., у ЛДУ з 1947, кафедра російської літератури, закінчила Московський пед. інститут.

Попов Володимир Петрович (1922), у ЛДУ з 1952, ст. викладач російської літератури і директор видавництва ЛДУ, закінчив ЛДУ.

Посацька-Черняхівська Євгенія Мартинівна (1922), у ЛДУ з 1955, в. о. доцента кафедри української мови, закінчила ЛДУ.

Пура Ярослав Остапович (1925), канд., у ЛДУ 1957-59, в. о. доцента кафедри української мови, закінчив ЛДУ.

Пушкар Микола Антонович (1894), доцент, канд., у ЛДУ з 1940, кафедра слов'янської філології, закінчив Празький ун. Чеська мова.

Редько Юліян Костянтинович (1905), доцент, канд., у ЛДУ 1944-45 і з 1959, кафедра української мови.

Резнікова Майя Федорівна (1922), у ЛДУ 1948-57, викладач клясичної філології, закінчила Харківський ун.

Ріпецька Ольга Феодосіївна (1918), канд., у ЛДУ з 1944, в. о. доцента кафедри німецької мови, закінчила ЛДУ.

Розенштраух Генріх Ізраїлевич (1910), доцент, канд., у ЛДУ 1946-57, кафедра клясичної філології, закінчив ЛДУ.

Розова Зоя Гаврилівна (1888), доцент, канд., у ЛДУ з 1949, кате-

дра російської мови і загального мовознавства, закінчила Київський ун. Сербська мова.

Руденко Нінель Єлисеївна (1928), канд., у ЛДУ з 1952, в. о. доцента катедри французької філології, закінчила ЛДУ.

Рудницький Михайло Іванович (1889), проф., у ЛДУ з 1939, катедра української літератури, закінчив ЛДУ. Статті про Франка, Лєско Українку, Стефаніка і ін. Відготовано також два видання українською мовою книжки (1956 і 1958) п. н. «Під чужими прапорами. Памфлети про українських буржуазних націоналістів», переклад російською мовою і переклад китайською мовою, виданий у Пекіні. Також збірка статей п. н. «Під чорними крилами Ватикану».

Савчук-Копистянська Нонна Хомівна (1924), доцент, канд., катедра закордонних літератур, ЛДУ з 1955, закінчила ЛДУ. Чеська література.

Свенціцка Марія Іларіонівна (1918), у ЛДУ з 1944, викладач катедри німецької філології, закінчила ЛДУ.

Свенціцкий Іларіон Семенович (1876-1956), проф. доктор, у Львівському університеті 1913-15 і 1933-56, катедра слов'янської філології, закінчив Львівський ун. і Петербурзький археологічний інститут.

Сеник Любомир Тадейович (1930), у ЛДУ з 1959, закінчив Львівський пед. інститут і аспірантуру при кафедрі української літератури, редактор видавництва ЛДУ.

Сірак Іван Іванович (1930), у ЛДУ з 1956, ст. ляборант катедри української літератури, закінчив ЛДУ.

Скоробогата Євгенія Іванівна (1914), доцент, канд., у ЛДУ з 1948, катедра клясичної філології, закінчила ЛДУ.

Скоропада Олексій Андрійович (1916), у ЛДУ 1949-59, в. о. доцента катедри української мови, закінчив ЛДУ.

Сколь Андрій Іванович (1927), у ЛДУ з 1955, ст. викладач катедри української літератури, закінчив ЛДУ.

Смикалова Лідія Олександрівна (1925), у ЛДУ з 1952, ст. викладач катедри англійської філології, закінчила ЛДУ.

Струк Тетяна Миколаївна (1928), у ЛДУ з 1953, ст. викладач катедри чужоземних мов, закінчила ЛДУ. Німецька мова.

Тимофєєва Ольга Вікторівна (1909), доцент, канд. у ЛДУ з 1946, катедра французької філології, закінчила Ленінградський міський пед. інститут.

Тихомирова Міліца Сергіївна (1916), канд., в. о. доцента катедри російської мови і загального мовознавства, у ЛДУ з 1956, закінчила Одеський пед. інститут.

Трофимович Костянтин Костянтинович (1923), у ЛДУ з 1952, в. о. доцента слов'янської філології, закінчив ЛДУ. Чеська мова.

Феоктистова Євгенія Наумівна (1917), у ЛДУ 1956-59, аспірант катедри французької філології, закінчила Ленінградський пед. інститут.

Халімончик Аркадій Максимович (1919), доцент, канд., у ЛДУ з

1950, кафедра української літератури, закінчив ЛДУ. Студії про І. Франка.

Цаленчук Семен Осипович (1914), канд., у ЛДУ 1946-52, кафедра російської мови і загального мовознавства, закінчив Гомельський пед. інститут.

Цегельник Яків Хомич (1918), у ЛДУ 1949-52, аспірант кафедри української літератури, закінчив ЛДУ.

Цьох Йосип Терентійович (1916), канд. історичних наук, у ЛДУ з 1954, завідувач кафедри журналістики, закінчив ВІПШ при ЦК КПУ.

Чередниченко Іван Григорович (1898) доцент, канд., у ЛДУ 1946-50, завідувач кафедри української мови, закінчив Краснодарський ун.

Чернявська Світлана Павлівна (1926), у ЛДУ з 1953, ст. викладач кафедри чужоземних мов, закінчила ЛДУ. Англійська мова.

Черняк Валентина Семенівна (1914), у ЛДУ з 1946, завідувач кабінетом методи української мови і літератури, закінчила ЛДУ.

Чичерін Олексій Володимирович (1899), проф., доктор, у ЛДУ з 1948, завідувач кафедри закордонних літератур, закінчив Московський ун.

Чурилик Павлина Парменівна (1907), у ЛДУ з 1949, ст. лаборант кафедри клясичної філології, закінчила ЛДУ.

Шаповалова Марія Семенівна (1915), доцент, канд., у ЛДУ з 1944, кафедра закордонних літератур, закінчила Київський ун. Дис. «І. Франко — дослідник і перекладач Шекспіра».

Шатух Марія Гаврилівна (1923), доцент, канд., у ЛДУ 1948-56, кафедра російської мови і загального мовознавства, закінчила ЛДУ.

Шаховський Семен Михайлович (1909), доцент, канд., у ЛДУ з 1953, кафедра української літератури. Дис. «З історії української критики».

Швець Грина Михайлівна (1928), у ЛДУ з 1953, ст. лаборант кафедри англійської філології, закінчила ЛДУ.

Шелепіна Ольга Євгенівна (1923), канд., у ЛДУ з 1955, в. о. доцента кафедри російської мови і загального мовознавства, закінчила ЛДУ.

Шило Гаврило Федорович (1910), канд., у ЛДУ 1944-51, ст. викладач кафедри слов'янської філології, закінчив Варшавський ун.

Шкудович Олександра Бенціянівна (1913), у ЛДУ з 1946, ст. лаборант кафедри російської літератури, закінчила Московський ун.

Шлапак Дмитро Якович (1923), канд., у ЛДУ 1955-56, ст. викладач кафедри журналістики, закінчив ВІПШ при ЦК КПРС.

Шуст Ярослав Іванович (1913-1961), канд., у ЛДУ 1945-61, в. о. доцента кафедри української філології, закінчив ЛДУ.

Ярема Яким Якимович (1884), канд., у ЛДУ в 1940 і з 1945-46, в. о. доцента німецької мови, закінчив університет у Граці, Австрія.

Яхонтова Дарія Сергіївна (1930), у ЛДУ 1955-58, аспірант кафедри закордонних літератур, закінчила ЛДУ.

Ящук Павло Йосипович (1923), у ЛДУ 1957-58, викладач кафедри журналістики, закінчив ЛДУ.

*

У підсумках про факультети філологічний, чужоземних мов і журналістики треба ще сказати наступне: як при працях попередніх факультетів — юридичного, історичного чи кафедри суспільних наук — впадає в око убогість та обмежений діапазон тематики, примусові, накинені режимом «наукові» дослідження, мало пов'язані з надбаннями української науки та закордоном. Вражає також вбогість людських кадрів. Ось так на цьому, одному з передових, українських університетів кафедра української мови не має в 1960 р. професора, а завідувачем кафедри є доцент і кандидат філологічних наук (І. І. Ковалик). Крім нього, кафедра має 8 доцентів, 1 виконуючого обов'язки (в. о.) доцента, 1 старшого викладача і 1 керуючого кабінетом методики української мови та літератури. Звичайно, я говорю про стан з 1960-61 року, отже про час випуску збірника, а не про період 1944-60 рр., коли при кафедрі української мови працювало більше людей, які за цей час відійшли. Очевидно, я говорю також про тих, які названі в збірнику, отже ті, які мають якісь друковані праці. Треба думати, що при кафедрі є більше людей, але в них немає друкованих робіт, тому їх імена в довіднику не названі.

Небагато краще виглядає кафедра української літератури. Тут у 1960 році був один професор (М. І. Рудницький), 8 доцентів, 2 в. о. доцента, 1 аспірант, 1 ст. ляборант, 1 ст. викладач і 1 керуючий кабінетом франкознавства. До речі, треба відзначити, що тематично дуже багато уваги дослідники ЛДУ присвячують І. Франкові. Керує цією катедрою також доцент і кандидат наук (Ф. М. Неборячок).

При прізвищі Ф. М. Колесси зазначено, що він керував катедрою українського фолкльору і етнографії, але відтак, себто від його смерті (1947) про кафедру нічого більше не говориться. Виходить, що її немає.

Слов'янська філологія у ЛДУ також на має професора. Нею керує доцент і кандидат наук М. Й. Онишкевич. Крім нього, при цій кафедрі працювали 1 доцент, 4 в. о. доцента, 2 ст. ляборанти і 2 викладачі.

В дещо подібному становищі, як українська мова і література, є у ЛДУ російська мова і література. Правда, різниця така, що тут ідеться про український університет, і вже таке порівняння говорить чимало про дискримінацію українців і упривілеювання росіян у Львові. Насамперед треба сказати, що, згідно з довідником, до 1946 існувала у ЛДУ кафедра загального мовознавства. Нею керував проф. д-р Ю. Р. Курилович, який був у ЛДУ з 1925 по 1946 рік. Тому що далі кафедра загального мовознавства не згадується, треба думати, що вона самостійно не існує. Натомість ця кафедра появляється далі в сполучі п. н. «кафедра російської мови і загального мовознавства». Виходить, що курс загального мовознавства ведуть тепер у Львові також російською мовою. Кафедрою завідував до 1961 р. проф. канд. Є. В. Кротевич. Хто на його місці є сьогодні, не відомо. Крім цього, в 1960-61 рр. кафедра

мала такий склад викладачів (що мали друковані праці): 5 доцентів, 4 в. о. доцента і 2 викладачі.

Катедрою російської літератури завідував до 1961 проф. д-р В. Ф. Воробійов. Крім нього, названі 6 доцентів, 1 в. о. доцента, 2 викладачі і 1 ляборант. До речі, треба згадати, що коли йдеться про викладачів російської мови і літератури, у ЛДУ видна за 1944-60 рр. досить сильна пливкість кадрів, мабуть, більша, ніж деінде.

III

Інша картина розгортається перед читачем довідника, якщо йдеться про об'єм дослідів Львівського державного університету (ЛДУ) у сфері природничих наук. Інформація про факультети цих наук університету обіймає більше, ніж половину книжки — 417 сторінок. Оцінка названих праць вимагає фахової критики, але сам діапазон студій і навчань у цій галузі робить корисне враження. Здається, що коли мова про природничі науки, сучасний Львів є серйозним науковим осередком. В цьому обговоренні довідника не можливо перерахувати ні всіх прізвищ викладачів, ні їх праць. Тому я обмежусь загальними інформаціями.

Перед тим треба сказати: коли в ділянці гуманістичних наук дисертації і інші праці викладачів ЛДУ були публіковані хоч у частині українською мовою, то в галузі природничих наук ця частина дуже невелика або її зовсім немає. Читаючи ці дані довідника, маєш враження, ніби українці у Львові чи на Україні взагалі — це якась невелика меншість, а справжній господар — росіяни. Ось деякі факти.

МЕХАНІКО-МАТЕМАТИЧНИЙ І ФІЗИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТИ, АСТРОНОМІЧНА ОБСЕРВАТОРІЯ

Усі дані подаю тут за 1944-60/61 роки. В підрахунку статей і довідок можуть бути числові відхилення з огляду на те, що, як згадано вже попередньо, деякі з них писані разом кількома авторами. Професори — майже всі доктори наук — 12; доценти, звичайно всі кандидати наук — 25; в. о. доцента — 16; доктори без означення посади — 3, кандидати наук без означення посади — 4; аспіранти — 15; наукові працівники — 6; старші викладачі — 4; старші наукові працівники — 4; молодші наукові працівники — 3; асистенти — 5; старші ляборанти — 2; по одному — ляборант, старший інженер і завідувач дослідної лябораторії напівпровідників. Разом 103 особи.

Члени згаданих факультетів захистили 53 докторські або кандидатські дисертації, з того 28 у ЛДУ. Усі дисертації представлені російською мовою. Крім цього, згадані викладачі написали 693 статті або розвідки російською мовою і 236 українською. Варто згадати, що у ЛДУ перебував у 1945-50 рр. видатний український математик Борис Володимирович Гнеденко (1912, проф., доктор, академік). Те-

пер він, мабуть, у Москві. Українська радянська енциклопедія пише про нього, що це український математик, а Большая советская энциклопедия, що «советский». У Львові також перебував у 1947-56 рр. інший видатний український математик, доктор Остап Степанович Парасюк (1921). У ЛДУ також учив аж до своєї смерті в 1961 році проф. Мирон О. Зарицький, завідувач кафедри вищої математики.

ХЕМІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

На цьому факультеті названо праці 43 викладачів. Дисертацій разом 19, усі писані російською мовою, з того 6 у ЛДУ. Статтей і праць — 467 російською і 139 українською мовою. На факультеті працювали в 1944-60 рр. 2 професори, 16 доцентів, 1 в. о. доцента, 3 аспіранти, 2 кандидати наук без зазначення посади, 3 старші лаборанти, 1 молодший науковий співробітник і 15 асистентів.

ГЕОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

76 викладачів, що публікували свої праці, в тому числі 15 професорів (звичайно доктори наук), 22 доценти (звичайно кандидати наук), 13 кандидатів наук без означення посади, 8 в. о. доцента, 6 аспірантів, 7 асистентів, 6 членів кафедр без означення посади, 1 старший лаборант і 1 молодший науковий співробітник. Докторські і кандидатські дисертації — чотири українською і 52 російською мовою, з того у ЛДУ 37. Статті і праці — 86 українською і 809 російською мовою.

ГЕОГРАФІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

24 викладачі, в тому числі 2 професори, 8 доцентів, 5 в. о. доцента, 5 старших викладачів, 3 викладачі, 1 аспірант. Докторські і кандидатські дисертації — 13, всі російською мовою, з того 4 писані у ЛДУ. Статті і праці — 83 українською і 161 російською мовою.

БІОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

62 члени факультету, в тому числі 17 професорів, 16 доцентів, 3 в. о. доцента, 11 асистентів, 3 старші викладачі, 7 старших лаборантів, 2 директори зоологічного музею (один відійшов) і по одному — молодший науковий співробітник, аспірант, в. о. завідувача радіобіологічної лабораторії. Докторські і кандидатські дисертації — 2 українською мовою і 35 російською, з того 7 писаних у Львові. Статті і коротші праці — 224 українською і 481 російською мовою.

У довідник включені також дані про кафедри педагогіки та фізкультури і про наукову бібліотеку університету. Вони невеликі, тому можна навести про них точніші дані.

КАТЕДРА ПЕДАГОГІКИ І ФІЗКУЛЬТУРИ

Александрова Лідія Миколаївна (1906), у ЛДУ з 1954, в. о. доцента катедри педагогіки, закінчила Київський пед. інститут. Дві статті про К. Д. Ушинського — українською мовою.

Бикова Галієба Глібівна (1928), у ЛДУ 1953-60, ст. лаборант катедри педагогіки, закінчила ЛДУ. Одна стаття українською мовою про атеїстичне виховання дітей.

Водопянов Микола Іванович (1925), у ЛДУ з 1950, ст. викладач катедри фізкультури, закінчив Львівський інст. фізкультури. Одна стаття українською мовою.

Година Митрофан Кіндратович (1892), доцент, канд. пед. наук, у ЛДУ з 1945, закінчив Київський учительський і Харківський медичний інститути. Дис. «Психологічні погляди І. Франка». 17 статей українською і 3 російською мовою.

Донець Іван Дмитрович (1902), доцент, канд. педагогічних наук, у ЛДУ з 1952, закінчив Харківський інст. проф. освіти. Дис. «Методика вивчення розділу „Київська Русь” у середній школі». Дві статті українською мовою.

Левченко Микола Андрійович (1921), у ЛДУ 1955-59, помічник директора по заочному навчанню, закінчив ЛДУ. Дві статті українською мовою.

Лунгу Іван Павлович (1924), у ЛДУ 1950-60, ст. викладач катедри фізкультури, закінчив Львівський інст. фізкультури. Одна стаття українською мовою.

Михайлюк Михайло Прокопович (1915), доцент, кад. педагогічних наук, у ЛДУ з 1946, завідувач катедри фізичного виховання, закінчив Харківський інститут фізкультури. Дисертація і чотири статті російською мовою, одна стаття українською.

Мороз Олександра Володимирівна (1921), у ЛДУ 1947-59, в. о. доцента катедри педагогіки, закінчила Київський пед. інститут. Сім статей українською мовою.

Науменко Федір Іванович (1901), доцент, канд. педагогічних наук, завідувач катедри педагогіки, закінчив Московський ун. Дис. «Педагогический опыт А. Макаренка», і 16 статей або праць українською та 10 російською мовою. Читанки українською і польською мовами.

Неровня Ольга Вікентіївна (1926), у ЛДУ з 1952, в. о. доцента педагогіки і психології, закінчила ЛДУ, одна стаття українською мовою.

Паперна Галина Олександрівна (1911), доцент, канд. педагогічних наук, у ЛДУ з 1944, катедра педагогіки, закінчила Харківський пед. інститут. Дис. «Паризька комуна» — російською мовою, 26 статей українською мовою і 4 російською.

Попеску Іван Костянтинівич (1923), у ЛДУ з 1951, ст. викладач катедри фізкультури, закінчив Львівський інст. фізкультури. Одна стаття російською мовою.

Савинець Василь Кирилович (1918), у ЛДУ з 1955, ст. викладач кафедри педагогіки і психології, закінчив Львівський пед. інститут. Дві статті українською мовою.

Тимощук Ірина Львівна (1929), у ЛДУ 1956-60, викладач педагогіки, закінчила ЛДУ. Стаття російською мовою.

Як видно з перегляду, на цьому факультеті більше статей і робіт українською, ніж російською мовою.

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

Бережна Наталія Романівна (1892), у ЛДУ з 1947, головний бібліограф наукової бібліотеки, закінчила Віденський і Празький університети. П'ять статей і розвідок українською мовою.

Важнича Матрона Гордіївна (1918), у ЛДУ з 1951, головний бібліотекар наукової бібліотеки, закінчила Харківський державний бібліотечний інститут. Стаття українською мовою.

Гаврилів Марія Томівна (1910), у ЛДУ з 1940, ст. бібліограф наукової бібліотеки, закінчила бібліографічний факультет ЛДУ. Одна позиція українською мовою.

Громницька Ірина Євгенівна (1904), у ЛДУ з 1940, головний бібліограф наукової бібліотеки, закінчила ЛДУ і курси французької мови в Іреноблі, Франція. Чотири бібліографічні показники українською мовою.

Дракулі Зінаїда Іванівна (1899), у ЛДУ з 1946, бібліотекар наукової бібліотеки, закінчила Московський інст. нових мов. Три показники українською мовою.

Киров Йоасаф Мамантович (1907), у ЛДУ 1954-60, директор і завідувач відділу комплектування бібліотек, закінчив Московський бібліотечний інст. Три позиції українською і дві російською мовою.

Максименко Федір Пилипович (1897), у ЛДУ з 1946, заступник директора наукової бібліотеки, закінчив Київський інст. народної освіти. Шість позицій українською і вісім російською мовою.

Мещерківна Таліна Михайлівна (1912), у ЛДУ з 1949, головний бібліотекар наукової бібліотеки, закінчила Інст. шовківництва в Ташкенті. Одна позиція українською мовою.

Микитин Теодор Дмитрович (1913), у ЛДУ з 1947, редактор-спеціаліст наукової бібліотеки, закінчив ЛДУ. 15 позицій українською і 3 російською мовою, в тому числі шкільні підручники російської мови.

Пантелеева Ганна Олександрівна (1919), у ЛДУ з 1945, завідувач відділу обробки наукової бібліотеки, закінчила Харківський бібліотечний інст. Показник дисертацій ЛДУ за 1946-57 рр. українською мовою і показник дисертацій з природничих наук російською мовою.

Щербаков Степан Олексійович (1923), канд. історичних наук, у ЛДУ 1953-59, завідувач відділом комплектування наукової бібліотеки, закінчив ЛДУ. Дис. «Західня Білорусь 17 стол.», російською мовою. Три позиції українською і дві російською мовою.

Щирба Наталія Антонівна (1925), у ЛДУ з 1947, бібліотекар наукової бібліотеки, закінчила Львівський освітній технікум. Одна позиція українською мовою.

*

У довіднику про друковані праці професорів, викладачів і співробітників Львівського університету, показано те, що діється сьогодні в одному українському місті, на одному відтинку життя українського народу. З наведених фактів і коментарів цього обговорення видними стають численні елементи сучасної сили і слабости українського народу, його досягнення і невдачі.

На закінчення хочеться сказати ще таке: 10 січня 1964 київська газета «Літературна Україна» надрукувала обширний репортаж Тараса Мигалія п. н. «Львів університетський». Як звичайно при таких нагодах, репортаж написаний тільки про самі досягнення Львівського університету. М. ін., до досягнень автор зараховує те, що, за словами Петра Козланюка, «зараз кожний студент філологічного факультету може писати вірші». Ми ж думаємо, що бідна та нація і ще бідніша її поезія, коли кожний студент, хай і філологічного факультету, пише вірші. Але не про це тут йдеться, а про щось інше.

Репортаж Т. Мигалія побудований в основному на розмові з теперішнім проректором Львівського університету по навчальній частині, професором В. Ф. Рогаченком. Маю на руках обговорюваний тут довідник, отже шукаю цього прізвища українського ученого і читаю:

«Рогаченко Валентин Федорович (1915). Доцент. Кандидат фіз.-мат. наук. У Львівському університеті з 1946. Зав. кат. геометрії і вищої математики. Закінчив Ростовський ун-т у 1937 р. Канд. дис.: „I. Очерк развития теории геометрических построений в плоскости Лобачевского. II. О геометрических построениях в плоскости Лобачевского, выполняемых без помощи линейки“. Львівський ун-т в 1955 р.».

Далі йде перелік 22 статей і праць цього українського ученого, більшість яких також написані при Львівському університеті, але всі також російською мовою. Ні однієї українською, Бо, як видно з назв статей Рогаченка, він спеціаліст по астрономії, а ця ділянка ведеться на Україні, мабуть, тільки російською мовою. Тим не менше, за свідченням Т. Мигалія В. Ф. Рогаченко сказав про Львівський університет таке: «Львівський університет, найстаріший після Києво-Могилянської Академії учбовий заклад на Україні, протягом століть призначався як знаряддя західних колонізаторів, що мало придушувати голос свободи народу . . . ». Це безперечно правда. Але правдою є також, що свободу українського народу душили не тільки західні колонізатори. Зрештою свободою український народ і досі не користується. Інакше український учений не мусів би друкувати своїх праць тільки чужою мовою, а репортажист української газети міг би написати повну правду про становище українського університету.

Мала бібліотека для думаючого марксиста

Ця рубрика в журналі, яку по змозі продовжуватимемо в такому досить скромному вигляді, призначена для невеликого гурта людей на Україні та еміграції, що цікавляться справами «наукового соціалізму». Не стоячи на позиціях марксистського соціалізму, але виходячи з засади «*Resum cognoscere causas*», шануємо також погляди соціалістів-марксистів при умові, що вони виходять не з догматичних настанов. Тому хочемо пропонувати думаючим марксистам літературу, яку вони можуть умовно легко дістати (якщо мова про таких дослідників на Україні) офіційним шляхом через державні або партійні видавництва, не наражаючися на напади з боку догматиків в агітаційно-пропагандивних відділах ЦК чи обкомів власної партії. При цьому маємо на думці досить широкий вибір з поточної літератури, яка появляється або в країнах т. зв. співдружності соціалістичних народів, або в Югославії, або в марксистських видавництвах на Заході.

Читачів, які цікавляться відповідними книжками та журналами, будемо коротко інформувати про зміст і місце появи творів з ділянки філософії, економіки, історії, соціології і теорії та практики модерних течій у культурі, літературі та мистецтві.

Сьогодні — короткий огляд наукових і культурно-мистецьких журналів, які можна без особливих труднощів замовити для бібліотек, інститутів, клубів тощо або для особистого користування.

З ділянки філософії варто систематично передплачувати польський журнал «Філософські студії», кварталник, який появляється в Державному науковому видавництві у

Варшаві.¹⁾ Там уважний читач знайде багато основних та джерельних праць з ділянки недогматичного підходу до марксизму-ленінізму, як також і широкую систематичну інформацію про нові книжки на Заході і дуже речеву та справді наукову критичну аналізу радянських праць з ділянки філософії. Звертаю зокрема увагу на статті про книжки Т. І. Ойзермана «Формирование философии марксизма» (Москва, 1962) і А. Лебедєва «Эстетические взгляды А. В. Луначарского» (Москва, 1962), які були опубліковані в ч. 2 цього кварталника за 1964 рік.

Хто володіє італійською мовою, той обов'язково повинен читати журнал Комуністичної партії Італії «Ринашіта», де постійно появляються матеріали, які розбивають всілякі догматичні міти з доби сталінського спотворення марксизму.

Українським комуністичним інтелектуалістам пропоную читати також журнал ЦК комуністичної Польської об'єднаної робітничої партії (ПОРП) «З поля валькі», бо там появляється багато речей з історії міжнародного комунізму, речей, які в Радянському Союзі тепер не є приступні. Варто також виписувати польський тижневик «Політика» у Варшаві, бо він містить статті про міжнародні дискусії, зв'язані з розламом у лівому крилі робітничого руху, тобто між компартіями про-радянської, прокитайської і незалежної орієнтації, як компартії Югославії та Румунії.

Не відомо, наскільки можна на Україні вільно виписувати журнали з Югославії. Якщо так, то на-

¹⁾ „Studia Filozoficzne“, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.

самперед треба зацікавитися такими београдськими виданнями: «Комуніст», «Наша Стварность» та «Международна Політика». Там українські марксистки можуть познайомитися з досвідом своїх югославських товаришів зокрема в таких ділянках, як національна, економічна та культурна політика.

В площині поширення відомостей з обсягу соціології і теорії модерних течій у літературній та мистецькій критиці раджу пильно читати польський журнал «Культура і суспільство» з Варшави та чеський «Історія і сучасність» з Праги.²⁾ Хто зааваансований у соціології, той обов'язково повинен читати польський журнал «Przegląd Socjologiczny».

Для діячів культури — письменників, мистців, критиків — легко приступити такі журнали слов'янськими мовами: «Творчість» та «Діалог» у Варшаві, тижневик «Літературне життя» в Кракові (менше цікавий тижневик «Культура» у Вар-

²⁾ „Kultura i społeczeństwo“, Warszawa; „Dejiny a současnost“, Praha.

шаві);³⁾ «Полум'я» і тижневики «Літературні новини» та «Культурна творчість» у Празі;⁴⁾ «Культурне життя» (словацькою мовою) в Братиславі.⁵⁾ Спеціально рекомендую польський журнал «Творчість», бо там читач знайде постійний огляд усіх видань, що появляються на Заході. Але в останній час також і празький журнал «Полум'я» подає інформацію про літературне та мистецьке життя поза соціалістичними країнами.

Зокрема варто читати югославські журнали «Книжевне Новини», «Савременик», «Републіка» і «Дело», бо в них уже цілковито зірваний залізний корсет «соціалістичного реалізму», який деінде все ще задушує літературну та мистецьку творчість, не дозволяючи їй вільно віддихнути і розростатися.

БІБЛІОТЕКАР

³⁾ „Twórczość“ i „Dialog“, Warszawa; „Życie Literackie“, Kraków.

⁴⁾ „Plamen“, „Literarni Noviny“, „Kulturni Tvorba“, Praha.

⁵⁾ „Kulturny Zivot“, Bratislava.

Вийшла з друку нова книга в-ва «Пролог»:

Юрій Луцький

ЛЕГКОСИНЯ ДАЛЬ

Валітянський збірник

Книга розміром на 10 друкарських аркушів великого формату містить твори, листування, документи колишніх валітян: М. Хвильового, П. Тичини, В. Сосюри, О. Довженка, М. Бажана, М. Куліша, А. Любченка. Значна частина матеріалів публікується вперше. 20 ілюстрацій на окремих вкладках.

Ціна — 3,50 дол. або рівновартість в ін. валюті. У Німеччині — 12 нім. марок.

Замовляти в нашому видавництві.

ОГЛЯДИ, НОТАТКИ

Італійська преса про українського скрипаля

З останніх днів листопада по 20 грудня 1964 в Італії гостював молодий скрипаль з України Олег Криса. Не зважаючи на свій вік (двадцять два роки), він уже добре відомий, зокрема в Італії, бо тут, у Генуї, у 1963 році він отримав першу абсолютну нагороду на Міжнародному фестивалі ім. Паганіні. Тоді він дістав привілей грати на скрипці великого італійського маестра.

Своє концертне турне О. Криса почав з Риму, де здобув визнання любителів музики та музичної критики. Після цього слідували концерти в таких містах: Барі, Кальярі (Сардинія), Больцано, Трієст, Мілян, Торіно та Генуя. Італійська преса, звичайно вітчала щодо форми вислову, але сувора в самій оцінці, позитивно сприйняла талант і майстерність українського мистця. Як приклад наводимо голоси сімох римських щоденників. Подібно відгукнулися рецензенти в газетах тих міст, де виступав О. Криса. Цікаво підкреслити, що преса центрального та лівоцентрового політичних напрямків виразно зазначила, що скрипаль є українцем; крайньоправий щоденник «Іль Секольо д'Італія» свідомо чи несвідомо поплутав національну приналежність мистця, називаючи його то «росіянином», то «українцем»; а комуністична «Ль'Уніта» відмовчалася від цього питання, подавши просто, що мова йде про «радянського скрипаля». Нам відомо, що молодий скрипаль усюди подавав себе за українця.

«З тієї плодотворної матиці концертантів, якою є радянська музична школа, — пише «Аванті» (орган Італійської соціалістичної партії) від 1 грудня 1964, — виїшов новий скрипаль, учень великого Давида Ойстраха... українець Олег Криса... Він представився в „Авля Манья” з програмою видатної якості і довів, що посідає точну техні-

ку, сполучену з особливою експресивною силою, не позбавлену делікатності та гнучкості у хвилях вдумливого ліризму. Дуже добрий щодо строгості у поліфонічному виконанні відомої „Цяккона” Баха Криса був повний ритмічної живучості в „Сонат” ч. 1, опус 80 для скрипки і фортепіана” Прокоф'єва і досяг хвиль щирої романтичної чутливості у двох сторінках Сібеліуса. Концерт, що дістав гаряче визнання публіки, закінчився примхливою та барвистою „Циганкою” Равеля, що її прекрасний скрипаль виконав із зухвалою самовпевненістю.

На своєму місці своєю розумовою співдією був також піяніст Володимир Ямпольський».

У незалежному римському щоденнику центрального напрямку «Іль Темпо» від 29 листопада 1964 читаємо:

«Український скрипаль... Олег Криса... посідає свіжість молододі руки; він вглиблюється в таємниці музики, користуючися при цьому вишуканою технікою, і надає інструментові мужеського, але одночасно гнучкого, граціозного та приємного для слухача, звучання. У відомій „Цяккона” з партитури ч. 2 Баха (тільки для скрипки) він майстерно висунув складну поліфонічну гру, не занехавши при цьому лінії співу і не відмовившись від ефектів, а, навпаки, підкресливши їх вартість розумними переходами від піано до форте. Також „Соната ч. 1” Прокоф'єва... знайшла в ньому надзвичайно чутливого виконавця, здатного викликати у слухачів милування її ритмічною живучістю і палкими кольорами, як також і таємничо-прозорими гармонійними сполученнями та вдалим тематичним розгорненням... Чіткий та чистий Криса одухотворив довгі ноти та романтичну

атмосферу „Ноктюрно ч. 1, опус 51” та „Новельки ч. 1, опус 102” Сібеліуса... Концерт закінчився „Циганкою” Равеля, відтвореною з циганською зухвалістю і з глибоким розумінням примхливих та барвистих можливостей смичка на струнах. Публіка звичайно прийняла це все з гарячим визнанням та жаданнями повторення».

«Коли слухаєш виконання скрипаля Олега Криси, — читаємо в „Іль Джорнале д'Італія» (незалежний, центро-правий римський щоденник) від 30 листопада — 1 грудня 1964, — то перше, що приходить на думку, це — питання мистецького покликання. Цей... українець — високий, худий, блідий, який представився публіці як прустівський протагоніст, бо він боязкий, розсіяний і, мабуть, цілковито заглиблений у світ звуків, які чітко і точно вижаються йому, — нагадує в кращій частині свого „я”, і то ліпше, ніж будь-який інший виконавець, одухотворення якогось живого інструменту. У хвилину, коли він бере скрипку у свої руки, повірте мені, він цілковито утотожнюється з нею. І в експресивних можливостях скрипки, як інструмента, що викликає настрої, які входять у царину почуттів, і в музикальному експериментуванні скрипаль Олег посідає без винятку всі найрізноманітніші та суперечні (а одночасно доповнюючі взаємно) можливості відтворення... Успіх надзвичайний з жаданнями на „біс” і гучні, бурхливі оплески».

Незалежний, центрального напрямку «Іль Мессаджеро» від 29 листопада констатує:

«Цей скрипаль має тільки 22 роки; він почав навчатися у Львівській консерваторії на шостому році свого життя. Чотири роки тому його почув великий Давид Ойстрах, який запросив його вчитися під його керівництвом у консерваторії в Москві... Заля „Авля Манья” вчора була вивопнена вщерть... Були заповіджені також „Варіяції” з „Пальпінті” Паганіні, але, на жаль, на концерті не виконані. Підкреслюємо це тому, що Криси зацікавив

нас немало в класичній музиці, як своєю технічною ясністю, так і лагідною приємністю звуку. Ми радо послухали б, крім Бахової „Цяккона”, також і твір чистої віртуозности, хоч у цього молодого виконавця техніка ніколи не є самоціллю. Правда, його зрілість ще не завершена, проте вже існує основа сильного та палкого відтворення — від делікатно відчутого Брамса до технічно точного Баха. Ще глибша праця подарує нам прекрасного скрипаля. Висловлюємо побажання, щоб великий Ойстрах далі опікувався ним...»

З музичної рецензії католицької газети «Іль Квотідіано» від 1 грудня вибираємо такі місця:

«Відкриття молодого українського скрипаля Олега Криси є ще недавнє в європейському концертному світі: лише з 1962 року, коли він здобув другу нагороду на Міжнародному фестивалі ім. Венявського (у Варшаві — прим. В. Л.), і з 1963 року, коли дістав першу абсолютну нагороду Міжнародного фестивалю в Генуї... Що Криси має ледве 22 роки, можна спостерегти то тут, то там — у деяких деталях ще не повного засвоєння техніки. А саме в рідких для нього випадках, коли ця техніка не виявляється цілком вільною; тобто в обставові, яка є найвищою у зрілості кожного великого мистця, коли ця техніка є звільнена від експресивних „засобів”, від пут інструмента та руки, і коли ця техніка стає майже безпосереднім впливом розуму та серця. Однак у загальній картині це — тільки деталі. Головні риси виявляють техніку престижеву та багату, сполучену з надзвичайною мистецькою чутливістю, — техніку міцну і завжди контрольовану. Насправді це є зрілість, що йде далі, ніж молодий вік, і що в ній те все, що не є ще повнотою висловлене, ясно визначається як передумова. Інакше не було б можливо переходити від Брамса (...) до Баха (...), від Прокоф'єва (...) до Сібеліуса та Равеля, і то з тією певністю та гнучкістю, які виявив Криси, подарувавши публіці справжню повну ра-

дість та приємність...»

Орган неонацистського Італійського суспільного руху, тобто крайнопроправий щоденник «Іль Секольо д'Італія», від 29 листопада пише таке:

«Університетська концертна установа представила своїй публіці в „Авля Манья” російського скрипаля Олега Крису. Це — 22-річний український юнак, якому Давид Ойстрах відкрив таємниці скрипкової техніки. Цей концертант виступив з однією з найвизначніших композицій Сергія Прокоф'єва... і до неї він підійшов з глибоким зрозумінням та палкістю, точно відтворивши настрої мрійливої поезії... Таким чином цей твір виявив розмір сил та спроможностей артиста. В першій частині Криса виконав... Брамса і... Баха — дві вершини, якими міряються вже досвідчені концертанти. Молодий мистець віддав обох авторів у надзвичайно делікатний спосіб, може, навіть у надто делікатний так, що замало висунув романтичну палкість Брамса і поліфонічне значення та неперушну стійкість думки, яка пронизує „Цяккону” Баха. Іменами Сібеліуса та Равеля концерт закінчився, потонувши у морі оплесків для скрипаля та його доброго піаніста супровідника Володимира Ямпольського».

«Два надзвичайні елементи характеризують скрипкове мистецтво Олега Криси: вік... і висока школа

Давида Ойстраха» — так почав свою рецензію офіційний комуністичний щоденник „Ль'Уніта” від 29 листопада. — ... Молодий радянський соліст посідає своє власне „я” — живу, палку чутливість, здатну дати звукові найделікатніші резонанси, як це ми почули в сонаті Брамса, виконаній із залізною лагідністю. А яким є особисте багатство цього молодого мистця, показала відома „Цяккона” Баха, відтворена ним пречудово, як чистою звуку, так і палким стилем відтворення. Але цей кульмінаційний пункт концерту він ще перевищив, можна б сказати, геніальним виконанням геніальної сонати... Прокоф'єва... Маючи на увазі внутрішню дисципліну скрипаля, його зразкову поміркованість та його надзвичайно високий стиль, ми переконані, що вчора почули такого музику, який, хоч і ще на початку своєї кар'єри, залишить свій слід в історії модерного концертного мистецтва. Публіка, яка спостерегла всю надзвичайність цього скрипаля (...) довго вітала Олега Крису, жадаючи повторень, що їх вона й отримала».

Цей вибір голосів римської преси свідчить, що маємо справу з скрипалем високої класи, концерти якого повинні б бути влаштовані також і в інших країнах світу. Зокрема в тих, де існують більші скупчення українців. Олег Криса справді вартий, щоб познайомитися з його мистецтвом.

Василь Л-о

3 радянської преси

Наша спільна нива

Протягом останніх шістнадцяти років на адресу Інституту мовознавства висловлено безліч критичних зауважень. З 1948 року, відколи вийшов у світ «зелений» словник, багато дечого змінилося. Видано низку спеціальних словників: 1961 р. — «Російсько-український технічний словник», 1963 — шеститомний

«Українсько-російський словник». А критика не вщухає. Є, мовляв, кальки, є те й інше.

Так, є. І «отряд» є, й «конькобіжці» та й ще дещо. Але звідки воно береється? Критика, звичайно, річ корисна. Вона допомагає долати хиби, заповнювати прогалини, виправляти помилки. Та зле, коли

критика однобічна. Ліпше, як вона обопільна. Саме цю прагалину нам і хочеться бодай деякою мірою заповнити.

Ми не збираємося твердити, що всі словники бездоганні. Є певні недогляди й у шеститомнику. Але наврайд чи хто може заперечити той факт, що загалом цей словник зроблений на високому рівні і вихід його в світ — визначна подія в розвиткові українського мовознавства й української культури.

Відомо, що укладачі словників не вигадують слів, а здебільшого беруть їх з творів українських письменників, дореволюційних і революційних. Підставою для внесення слова до словника, надання йому певної стилістичної характеристики є передусім вживаність його в літературі. Отут нам і хочеться зробити кілька закидів усім, хто так полюбляє критикувати словники. Застерігаємо відразу, що серед сучасних письменників є такі, мова яких зразкова. Але цього, на жаль, не можна сказати про всіх. У цій статті хочеться поговорити не про хиби, а про те добре, що є в словниках, і про те, як з нього послуговуються.

Приміром, прислівники на по-мають в українській мові дві форми: «по-українському», «по-італійському» та «по-українськи», «по-італійськи». У словниках на першому місці стоять форми на «ому». Чому ж у більшості творів літератури — і художньої, і наукової, й публіцистичної — вживається лише форми на «и»? У видавництвах навіть виправляють «по-українському» на «по-українськи», пояснюючи це... економією місця.

Російське слово «грузовик» «Російсько-український технічний словник» перекладає «грузовик» і «вантажний автомобіль». Крім того, в українській мові є відповідники «вантажна машина» та «вантажне авто». Чому ж у всіх творах перевага віддається слову «грузовик»? Часто й це пояснюється економією. Чому потрібна така економія?

«Російсько-український технічний

словник» подає слово «кранівник» як відповідник до російського «крановщик». Здавалося б, не треба й думати, яке слово більше відповідає духові української мови, чи з суфіксами — «ів-ник» чи з суфіксами — «ов-щик». Але письменники й інші автори вживають лише «крановщик». Тож не дивно, що це слово подає більшість українських словників.

У всіх словниках української мови, крім форм «завідуючий», «командуючий», є й такі: «завідувач», «командувач», та ще й стоять вони на першому місці. Чому ж у творах літератури вживаються переважно форми на «чий»?

Слово «воля» має в українській мові кілька значень, та найперше серед них — значення незалежності. (Порівняйте похідні від «воля»: «визволення», «вільний», «вільнодумний», «волелюбний» тощо). З якої речі це значення останнім часом почали передавати тільки словом «свобода»? Це теж українське слово, але ж не можна вживати тільки його. А в нас пишуть і кажуть «острів свободи», «пісні свободи й миру», «боротьба за свободу» тощо. А де ж «воля»?

Дуже зловживають словом «мужчина», яке, між іншим, словник 1948 року подавав з ремаркою «рідко вживане». Наприклад, у журналі «Всесвіт» надруковано роман болгарського письменника Г. Маркова «Мужчини». Чому не «Чоловіки»? Або, приміром, Валентина Ткаченко пише в статті «Мода, любов і честь» («Вечірній Київ», 20 червня 1964 р.): «...дівчина виходить заміж за мужчину, якому 65-70 років». А чому не «виходить за чоловіка»?

Деякі газети не вживають слів «засада», «гідність», а тільки «начало», «достоїнство» і зовсім відмовились од сполучників «та» і «й», тулячи скрізь лише «і». Навіщо так збіднювати мову?

Поки що в жодному словнику нема слова «співпадати», є «збігтися» й «приставати». Але деякі письменники вперто тягнуть у мову

що кальку. В картотеці Інституту мовознавства вже є кілька карток на «співпадати». А якщо це слово з'явиться колись у словникові, почнуть дивуватися й запитувати: «Звідки воно взялося?»

Дуже шкодять культурі мови погані переклади. Тут і слова необмежено запозичуються з інших мов, і наголоси занадто вільні. Прикладів такого «збагачення» чимало, але ми обмежимося тут кількома. Що нового дають українській мові слово «ехо» (в перекладі назви прекрасного хору голляндського композитора XVI ст. Орляндо Ляссо) чи «башня» (в опері Дж. Верді «Трубадур»), коли вона має слова «луна», «башта», «вежа»? В оперному театрі зі сцени часто можна почути мало вживані в сучасній українській мові слова «обіщання», «женщина». На черзі, мабуть, «девушка». Деякі перекладачі текстів пісень вважають, що цілком прийнятні переклади типу «шепчу шевченковские строки» — «шепчу шевченківські строки» («Поема про Україну» О. Александрова).

Усім відома милозвучність української мови. Одним із засобів цієї милозвучності є чергування «у» з «в» та «і» з «й». Це дуже важливі закони, він дозволяє уникати збігу приголосних або голосних, надає мові чарівності й м'якості. Але часто-густо його порушують, чим завдають великої шкоди звуковій системі нашої мови.

Порушення закону чергування «у-в» та «і-й» можна якось пояснити (саме пояснити, але в жодному разі не виправдати!) в поезії. Та його суціль і поспіль не дотримують й в прозі. Ось приклад: «Вона живе у них вже двадцять років» замість «вона живе в них уже двадцять років» («Всесвіт», Но. 1, 1964 р., стор. 24); «... тут, у Стернівці...» (треба «тут, у Стернівці»); ... «Таїні порадили „Дженні Герхардт“. Вона узяла» (треба «вона взяла»). Два останні приклади взято з повісті В. Петльованого «Та це ж весна!» Або оте «світвшановує» (замість «світ ушановує»), що його можна було

прочитати майже в усіх українських друкованих органах, навіть у журналі «Українська мова і література в школі»? Чим воно ліпше за написи в метро «вихід в місто» або в крамниці «продаж товарів в кредит»?

Нерідко російські прикметники «высший», «лучший» та ін., що мають значення найвищого ступеня, перекладають як «вищий», «кращий» («ліпший») замість «найвищий», «найкращий» («найліпший») тощо.

Ще більше помилок зустрічаємо в усному мовленні. Тут і «п'ятидесяти, шестидесяти, семидесяти, восьмидесяти» замість «п'ятдесяти, шістдесяти, сімдесяти, вісімдесяти», і «хотять» замість «хочуть» і «женці», «жреці» замість «женці», «жерці» і дуже багато чого. Але зупинятися на цьому не будемо, оскільки питання усного мовлення й ортоєпії дуже добре висвітлені в книжці А. Коваль «Культура української мови», що її недавно випустило видавництво «Наукова думка». Вважаємо за необхідне наголосити лише на двох моментах: на вимові дзвінких приголосних і на вимові звука «л» перед «е» та «н».

В українській літературній мові дзвінкі приголосні в кінці слова та перед глухими приголосними вимовляються дзвінко. Це правило часто порушують деякі артисти театру опери та балету ім. Т. Г. Шевченка й театру ім. І. Франка, де замість «хліб», «любов», «близько», «тяжко» чуємо «хліп», «любоф», «блисько», «тяшко» тощо.

Усі підручники й курси української мови вчать, що звук «л» у позиції перед «е» та «и» не твердий і не м'який, а середній. Однак дуже часто це правило порушується. У багатьох мовах (поміж них і в українській) неможливе сполучення ні ле (м'яке) ні лэ (тверде), а тільки ле (середнє). Цього ніяк не хочуть зрозуміти деякі диктори українського радіо, не кажучи вже про телебачення. Вони вимовляють «Ленінград», «проблема», «телеграма»; слідом за ними артисти кажуть «алея», «Леонора», студенти — «лек-

ція» тощо.

Останнім часом у нас пожвавилась робота над культурою мови. 1963 року проведено республіканську конференцію з питань культури мови, виходять книжки, присвячені цій важливій темі. Серед таких праць можна назвати хоч би «Живе слово» Антоніни Матвієнко, вже згадувану книжку Алли Коваль «Культура української мови», статті

Б. Антоненка-Давидовича, М. Шумила тощо. Шкода тільки, що часом навіть у книжках з питань культури мови є чимало мовних огріхів.

Насамкінець хочеться ще раз нагадати, що мова — наша спільна нива, і дбати про культуру та чистоту треба на всіх її ділянках.

Олександр ПОНОМАРІВ
(«Літературна Україна»
від 29 січня 1965)

На захист Івана Карася

Опера С. Гулака-Артемовського «Запорожець за Дунаєм» давно вже користується широкою і заслуженою популярністю у глядача. Вперше вона була поставлена у Петербурзі в 1863 році за участю автора в ролі Карася і відомої тоді артистки Д. Леонової в ролі Одарки. Після чотирнадцятої вистави царський уряд схаменувся і заборонив ставити «Запорожця...» на сцені, бо опера, мовляв, збуджувала національну свідомість «малоросіян». Заборона тривала близько 20 років. Лише 1884 року її поставила трупа М. Старицького в Ростові-на-Дону. З того часу опера міцно увійшла в репертуар як професійних, так і аматорських колективів і продовжує чарувати нас свіжістю, глибоким почуттям і правдою життя. Цей твір з честю витримує випробування часом. Не дивно, що окремі сцени з нього включають до своїх концертних програм філармонії, численні концертні бригади, що дуєт Одарки й Карася часто звучить по радіо, а сцени з «Запорожця...» не зникають з телеекранів.

Якось нам довелося побувати на великому концерті Кіровоградської філармонії. У програмі була і остання картина першої дії знаменитої опери. Роль Івана Карася виконував артист С. Новиков, Одарку співала О. Круликівська.

Переважаюча більшість присутніх у залі добре знала і текст, і мелодію «Запорожця за Дунаєм», багатьом доводилося бачити цей твір в кіно або в театрі. І все ж зала з хви-

люванням і напруженням чекала появи добродушного лицаря Івана Карася.

Ой щось дуже загулявся,
Ледве я суди добрався...

Сильний приємний голос бувало-го запорожця звучить владно й переконливо. Ми вже симпатизуємо Карасеві, приготувалися нагородити артиста оплесками. Але раптом... у бочку меду впала ложка дьогтю: С. Новиков після слів «Де ж це вона у біса тая третя?» витягає з широченної штанини пляшку і, промовивши «Ось де вона голубочка», захлапаючись, цілує ту пляшку, переносить центр ваги усього епізоду саме на цю «голубочку». Для чого тут цей поцілунок? Для чого ота придумана актором — фраза — «ось де вона голубочка», коли Карась далі співає — «Третя ось де, пригодиться...», і тавтологія тут нічим не виправдовується.

Автор подає таку ремарку в тексті опери: «Після закінчення пісні свиту й шапку кладе на лаву». Акторові здається це не досить теплим і він жбурляє свитку й шапку просто собі під ноги. В монологі Карась говорить: «Бодай він пропав отой Грицько Нечоса!» А Новиков ще й розшифровує: «отой Потьомкін», хоч запорожець (і Карась теж) ніколи не називали Потьомкіна справжнім його прізвищем. Кинуту до бочки меду ще одну ложку дьогтю. А далі пішло за принципом: що далі в ліс, то більше дров.

Співаючи Дуєт з Круликівською-Одаркою, Новиков будучо намагав-

ся всунути в текст опери своє. Як то кажуть, «нате й мій глек на капусту...» На цьому небезпечному шляху він дійшов до профанації мистецтва. Благородний, спокійний і добродушний лицар Іван Карась, яким його створив С. Гулак-Артемівський, у виконанні актора здавався якимсь блазнем, грубіяном, з уст якого раз-у-раз зривається груба, зовсім не властива справжньому Карасеві лайка: «Бодай тобі очі повилазили!», «Не гавкай!», «Сатана чортова!» та ін., про що просто гідко згадувати. Але й цього Новикова здалося замало. Він тиче Одарці під ніс дулю і вже остаточно вводить усю сцену не тільки за межі мистецтва, але й за межі здорового глузду.

Можна було б і не згадувати цього перекручення невмирущого твору С. Гулака-Артемівського, коли б то був поодинокий випадок. Віда в тому, що таке ставлення до образу Карася, як бур'ян на занедбаному полі глушить справжнє мистецтво не в одній лише Кіровоградській філармонії. Ви побачите щось подібне на сценах Одеси, Луганського й багатьох інших міст республіки. З філармоній і професійних театрів легковажне трактування образів «Запорожця за Дунаєм» перекинулося в самодіяльні колективи, в концертні бригади. На зауваження про те, що так не можна грати високохудожній твір, що в ньому не можна без шкоди додати або викинути жодного слова, невірний любителі посмішити публіку обов'язково скажуть:

— А послухайте як виконує роллю Карася у Київському академічному театрі опери та балету ім. Т. Шевченка заслужений артист УРСР А. Кікоть і що робить з Одарки його партнерша, заслужена артистка УРСР О. Жила! Не поліуйтеся та

поїдьте в Харківський, теж академічний театр опери та балету ім. М. Лисенка, подивіться, що виробляє в ролі Карася артист П. Скоробогатько! А наше діло — на них рівнятися.

На превеликий жаль, у згаданих академічних театрах ще трапляється свавільне поводження з текстом класичного твору. Часом втрачаються славні традиції українського народного реалістичного театру, які слід було б розвивати і підносити. Особливо молодь повинна пам'ятати, що колись М. Л. Кропивницький і як режисер, і як виконавець ролі Карася прагнув насамперед розкрити патріотичну тему твору. За свідченням І. Мар'яненка в «Запорожці за Дунаєм» провідним мотивом «звучали лірика, любов і туга за рідним краєм. Сам Марко Лукич грав роллю Івана Карася легко, невимушено, ніби жартуючи. І разом з тим це було переконаливо, правдиво, без намагання «дражнити п'яного хохла», що боїться своєї жінки, як у багатьох інших виконавців цієї ролі». Корифеї українського театру не тільки не шаржували в ролі Карася і Одарки, але наполегливо боролися проти перетворення відважного і добродушного запорожця в недоумкуватого блазня.

Наш глядач хоче відчутти в «Запорожці за Дунаєм» глибоко патріотичну ідею, побачити справжні національні характери, почути задушевні ліричні пісні, а йому часом показують зі сцени і по телебаченню кльовнаду.

Давно вже час покласти край грубому перекрученню класичних творів, спотворенню їх невмирущих образів.

Л. СТЕЦЕНКО

(«Мистецтво» ч. 6, 1964)

Сумлінність художнього досліджу

(Уривок)

Одною з прикмет поглиблення гуманістичного духу і гуманістичних зацікавлень нашої літератури є активізація її інтересу до проблеми цінності людського життя як найбільшого світового блага, звідки випливає цим обумовлена і все інше продукуюча найвища відповідальність людського суспільства перед людським життям. Тут йде процес вивільнення від поверхових, модно схоластичних і вбого потворних концепцій. Так, у добу, коли вищим поцінуванням індивідуальності була формула «людина — гвинтик», питання цінності людського життя і людської індивідуальності нерідко трактувалися просто й «поділовому». З одного боку, зворушливо заявлялося, що людина цінніша (!) за будь-яку машину — і цим «трансцендентальна» частина питання вичерпувалася, а далі вже йшла практична справа: громадське вище особистого, отже, той, хто вважав себе уповноваженим цього громадського начала, на цій підставі вважав себе вправі розпоряджатися «особистими» життями, чужим «особистим» в ім'я громадського. Тут допускалася «маленька» перетяжка, «маленька» плутанина. Так, у людини високого ідейного та духового тону є щось вище за саме життя — це мета цього життя, це її ідеї, ідеали, принципи, це честь і гідність, і вона може віддати за них своє життя. Але тільки вона сама може важити своїм життям. Ніхто інший і ніяка інстанція, і суспільство в тім числі, не може тут приймати рішення за неї. Інакше таке суспільство з високоорганізованого колективного організму виродилося б у свою протилежність, а замість високого морального духу прийшов би повний моральний занепад. Колізія між особистістю і суспільством не може бути вирішена односторонньо, бо це порушило б основу підставу суспільного побуту.

Життя суспільства дістає свою реальність лише в житті одиниць, отже, лише в них, для них і через них воно є, воно прогресує, воно вимірюється і цінується. І тільки після такої передумови вже можна говорити про те, що на цій підставі виростає: про зобов'язання одиниці перед суспільством та перед його інституціями.

Одне слово, питання про справжню цінність конкретного людського життя опиняється в центрі ряду проблем (людяності, совісти, відповідальності та ін.), які в своєму переважно моральному й психологічному, а частково вже й соціологічному, філософському аспекті все частіше й частіше «заглядають» у нашу літературу.

Характерним для цих нових постановок питання, для всього цього складного соціально-психологічного комплексу, де кризь нашарування минулої доби цупко проростає вічна зелень і юнь людської гідності, людської розкутості і незалежності, незборимого і невичерпного людського «я», людського «духу, що тіло рве до бою», — характерним для цього нового самопочуття, що тут і там витворюється після відомих знаменних подій в житті нашої країни, є гарний вірш Василя Симоненка «Я», опублікований 1963 р. У ньому відбилоса розуміння того, що людська гідність і самоповага, людська честь — це велика, справді революційна сила, як що вона виступає проти будь-якого тиску, що вона ж у суті своїй колективістична і щільно зв'язана з повагою до інших і цінуванням чужого «я». А все це разом узятє є однією з головних сторін виборювання нового життя в новому суспільстві, і розуміння цього все ширше входить у літературу...

Іван ДЗЮБА

(«Радянське літературознавство», ч. 1, 1965)

ЗМІСТ

Григорій Кириченко. Варіяції на вільну тему	3
Олекса Ізарський. Віктор і Дяля	6
Олег Коверко. Поезії	48
Юрій Соловій. Думки з гущі неонових світел, або про сучасне в нашому сучасному мистецтві	51
Станіслав Є. Лец. Нові незачісані думки	63
Дарія Ребет. Володимир Сосюра	70
З приводу процесу над Погружальським	78
Іван Майстренко. Сторінки з історії Комуністичної партії України	85
Критика і бібліографія. Публікація про Львівський універ- ситет (Мирослав Прокоп) — Мала бібліотека для думаючого марксиста (Бібліотекар)	100
Огляди, нотатки. Італійська преса про українського скрипаля (Василь Л-о) — Наша спільна нива (Олександр Пономарів) — На захист Івана Карася (Л. Стеценко) — Сумлінність художнього дослідю (Іван Дзюба)	120

Адреси наших представників

Австралія: «Library & Book Supply»
16 a Prospect Street
Glenroy, W. 9, Vic.
Australien

Аргентина: Cooperativa de Credito
«Renacimiento»
(para «Suchasnist»)
Maza 150
Buenos Aires

**Велико-
британія:** S. Wasylko
52, Johnson Road
Lenton, Nottingham

Канада: I. Ellashevsky
118 Medland St.
Toronto 9, Ont.

США: G. Lopatynski
875 West End Ave.
Apt. 14b
New York 25, N. Y.

Франція: M. Soroczak
Cité Pierre Courant
Bel—Horizon
St. Etienne, Loire

Швейцарія: Dr. Roman Prokop
Mottastr. 20
Bern

Швеція: Kyrylo Harbar
Box 62
Huddinge

Передплати з усіх інших країн
просимо надсилати безпосередньо
на адресу видавництва.

Адреси для влат:

Ukrainische Gesellschaft
für Auslandstudien e. V.
München 2, Karlsplatz 8/III

Bankkonto: Deutsche Bank A. G.
München 2, Lenbachplatz
Kto Nr.: 80165

Postscheckkonto: PSchA München
Kto Nr.: 22278

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ на місячний «СУЧАСНІСТЬ»

	одно число:	річно:	
Австралія	0:8:0	3:0:0	фун.
Австрія	15,-	150,-	шм.
Англія	0:8:0	2:5:0	фун.
Аргентина	20,-	200,-	пез.
Бельгія	30,-	300,-	бфр.
Бразилія	50,-	500,-	круз.
Венесуела	2,50	24,-	бол.
Голляндія	2,50	24,-	гул.
США	0,75	7,50	дол.
Канада	0,75	7,50	дол.
Німеччина	2,50	24,-	нм.
Франція	2,75	28,-	ффр.
Швейцарія	2,60	26,-	шфр.
Швеція	3,-	30,-	кор.

Появилось 2 число

DIGEST OF THE SOVIET UKRAINIAN PRESS

за лютий 1965

Комуністична партія України —
Держава і право — Економіка —
Сільське господарство — Торгівля
— Література — Мистецтво — Пре-
са і публікації — Зв'язки з закор-
доном — Короткі вістки.

Ціна: одно число 1.50 дол., річна
передплата — 15 дол., передплата
на два роки 25 дол., три роки —
30 дол.

АДРЕСА: «PROLOG» Inc.
875 West End Ave. Apt. 14 b
New York 25, N. Y.
U. S. A.

